

УНИВЕРЗИТЕТ „Св. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура

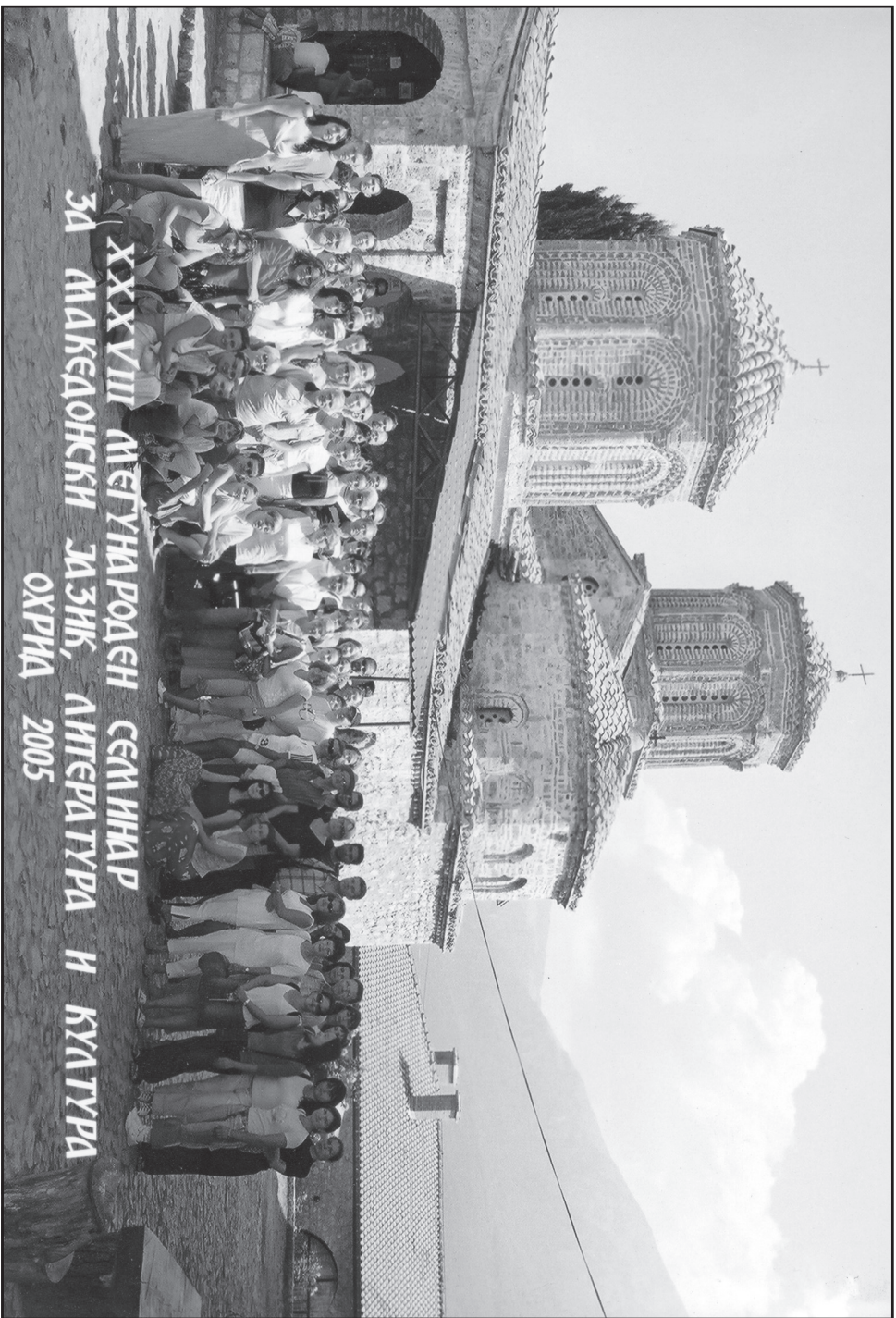
ПРЕДАВАЊА

**на XXXVIII меѓународен семинар
за македонски јазик, литература и култура**

(Охрид, 3. VIII - 21. VIII 2005 г.)

Скопје,
2006

XXXVIII МЕГУНАРОДЕН СЕМИНАР
ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИНГВИСТИКА И КУЛТУРА
ОХРИД 2005

**ПОЗДРАВНА РЕЧ НА ПРОФ. Д-Р ЃОРЃИ МАРТИНОВСКИ,
РЕКТОР НА УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“**

Охрид, 3 август 2005 година

*Почитувани учесници македонисти,
Уважени гости и драги пријатели,
Дами и господа,*

За Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ претставува вистинска гордост, по триесет и осми пат, во древниот Охрид, да го означи почетокот на работата на традиционалната Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, која има посебно значење и остава впечатливи белези во нашата универзитетска историја.

Нашиот Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, со својот научен и творечки потенцијал претставува многу битен дел на македонската држава и придонесува за воспоставување и проширување на соработката со голем број универзитети и бројни научни и културни институции во Европа и во светот. И, сето тоа со единствена цел – збогатување на знаењата и развој на науката, културата и уметноста.

Во тоа име, дозволете ми, во својство на ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, да ве поздравам и да ви посакам топло добредојде и плодна и успешна работа во древниот Охрид, кој, секое лето, широко ги отвора своите порти за да ви овозможи запознавање со духовните вредности напластувани со векови, со местото од каде што почнала да се шири словенската писменост и култура.

Семинарот за македонски јазик, литература и култура, непрекинато, од своето основање во далечната 1967 година па сè до денес, се развиваше и израсна во афирмирана наставна, научна и културна институција. Најголем доказ за значењето и улогата на овој меѓународен собир за Универзитетот и за Република Македонија е големиот интерес и масовниот одзив на еминентни и меѓународно афирмирани научни и културни работници, приврзаници на македонскиот збор, на културното наследство и уметничкото богатство на Македонија. Тука

се и големиот број млади слависти, кои со голем интерес и желба доаѓаат овде за да ја запознаат оваа земја, да го изучуваат македонскиот јазик, литературата, да ги збогатат своите знаења за историјата на Македонија и нејзиното културно-историско наследство.

За подемот на нашиот Семинар зборува учеството на голем број универзитетски научни работници од различни континенти, успешното организирање на лекторските вежби и предавањата за македонскиот јазик, потоа специјалните предавања од областа на македонскиот јазик, македонската литература, од историјата, уметноста, археологијата, архитектурата, етнологијата, музиката итн., создавањето кадри за потребите на други универзитети и работата на лекторатите по македонски јазик, и, воопшто, создавањето бројни љубители на македонската пишана реч кои со својата преведувачка дејност придонесуваат за ширењето и афирмирањето на македонската литература во светот. Исто така, и научните конференции како составен дел на Семинарот, секогаш побудуваат голем интерес со предавањата и дебатните разговори за различни теми од областа на јазикот и литературата.

Вие, почитувани учесници, ја имате таа привилегија и задача да го пренесете убавиот македонски збор во вашата сопствена средина и, на тој начин, да бидете и градители на здравите мостови на пријателството меѓу нашите земји и народи. Со вашето присуство и активно учество во работата на Летната школа, придонесувате, од година во година, таа да биде помасовно посетена. Пријавеното учество на повеќе од 90 слависти од разни земји и континенти на годинашниот семинар ветува уште еден успешен македонистички собир.

Почитувани,

На крајот, ќе се навратам на зборовите на еден од поранешните учесници на Семинарот, *професорот Милан Моѓуш од Универзитетот во Загреб*, кој во далечната 1971 година, за Семинарот рекол:

„...Народот вели дека морето спојува, а не разделува. Гледам, меѓутоа, дека и езерото спојува, бидејќи Охрид сѐана спојувалиште на нашиште желби и нашиште пошреби. А македонскиште колеџи ја почитуваа тѐа наша пошреба и не жалејќи го својот шруд организираат веќе четврти по крајок но богај по содржина Семинар за македонски јазик, лингвистика и култура.

За тој шруд и за тѐа содржина моја најпола благодарност...“.

Се надевам дека и вие ќе споделите такви впечатоци. Во тоа име, уште еднаш, најсрдечно ве поздравувам и ви посакувам плодна и успешна работа и пријатни чувства во амбиентот на неповторливата убавина на градот Охрид.

ИЗВЕШТАЈ
ЗА РАБОТАТА НА XXXVIII МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР
ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Оваа година на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура со пригодни предавања беа одбележани неколку најзначајни годишнини за македонскиот народ и за македонската култура: **60 години од озакоувањето на македонската азбука и македонскиот правопис, 60 г. од победата над фашизмот, 1100 г. од изградбата на манастирот Св.Наум, потоа беа одбележани годишнините на писателите Глигор Прличев, Стале Попов, Димитар Солев, Симон Дракул, на актерите Петре Прличко и Милица Стојанова** и низа други предавања од најразлични области на македонската наука, култура, историја и за прашања кои се однесуваат на македонската современост („*Мултикултурализмот во Македонија*“, „*Глобализацијата и јазикот*“), И оваа година во работата на Семинарот се вклучија предавачи од МАНУ (Ц. Грозданов, Г. Старделов и М. Ѓурчинов), Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Филозофскиот факултет, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Институтот за македонска литература, Институтот за национална историја, Институтот за фолклор „Марко Цепенков“, Факултетот за драмски уметности, како и предавачи од Богословскиот факултет во Скопје, Воената академија „Генерал Михаило Апостолски“ од Скопје и од Хидробиолошкиот завод во Охрид. Вкупно беа одржани 24 предавања, од кои 5 на јазични теми, 10 од областа на литературата, 4 историски, 2 социолошки, 2 од областа на културата и 1 за живиот свет во Охридското езеро. (Прегледот на предавањата е даден во прилогот кон извештајов).

Годинашниот семинар беше отворен со пригодно обраќање на ректорот на универзитетот „Св.Кирил и Методиј“, проф.д-р Ѓорѓи Мартиновски, по што следеа промоциите на зборникот „Предавања од 37 семинар“ издаден во вид на книга и на ЦД, зборникот „Македонски студии“ од Универзитетот во Колумбус, Охајо, САД и двете пригодни предавања по повод 60 г. од озакоувањето на македонската азбука и

правопис, кои ги одржаа н.сов. Трајко Стаматовски и акад. Георги Старделов.

Покрај предавањата се одржаа и 5 циклуси од по три двочасовни предавања на следниве теми: „Македонската жена – чувар и жртва на патријархалниот морал“ (проф.д-р **Т. Тодоровски**), „Историја на македонскиот правопис“ (проф. д-р **Д. Пандев**), „Драмски елементи во македонскиот фолклор – традиции и иновации“ (д-р **М. Китевски**) и „Македонскиот женски роман“ (д-р **Н. Аврамовска**) и „Македонската архивејќиура во 19 и 20 век“ (д-р **К. Грчев**).

Од веќе традиционалните курсеви по избор се одржаа следниве 4 за кои имаше најмногу пријавени учесници: *курсот за народни ора* (**Б. Јовановски**), *курсевите за македонска литература* (д-р **К. Николовска**), *историја на македонскиот народ* (д-р **А. Атанасовски**) и *етнолозија на македонскиот народ* (д-р **Љ. Ристевски**).

Лекторската настава оваа година за првпат беше поделена на два курса со различно времетраење: **курс А** во траење од 18 дена и **курс Б** во траење од 10 дена, со цел да се опфатат поголем број учесници, особено од редот на студентите на универзитетите на кои се изучува македонскиот јазик. Наставата во рамките на курсот А беше организирана според шемата 3 часа лекторска настава за средните и напредните лекторски групи и 2 предавања, односно 4 часа лекторска настава и 1 предавање или 1 час конверзација за почетниците. Во рамките на курсот Б наменет за почетен и среден курс наставата беше со акцент на концентрирана лекторска настава по 4 часа дневно и 1 час конверзација. Часовите по **конверзација** исто така беа новина за оваа година, секогаш се водеа од друг лектор и се покажаа како добра и прифатлива форма за работа.

Врз основа на претходните пријави, препораките на лекторите и спроведеното тестирање на пријавените учесници беше определен степенот на познавање на македонскиот јазик и учесниците беа распределени во групи на три нивоа. Во рамките на **курсот А** лекторските групи за почетници ги водеа **Роза Тасевска** и д-р **Лидија Тантуровска**, за среден курс д-р **Симон Саздов** и м-р **Лидија Танушевска**, напредниот курс за јазик го водеше м-р **Анета Дучевска** и напредниот курс за литература го водеше д-р **Весна Мојсова-Чепишевска**. Наставата во рамките на **курсот Б** ја водеа лекторките **Јасминка Делова** и м-р **Виолета Јанушева** (од Факултетот за учители во Битола). Како и минатата година и годинава учесниците во своите свидетелства за успешното завршување на курсевите добија и кредитни поени. Наставата се одржуваше во ОУ „Г. Прличев“, а дел од наставата се одвиваше и во разни други локалитети на градот Охрид, како Плаошник, спомен-домот на Прличев и други историски, културни или природни локалитети.

Во рамките на блокот промоции на најновите изданија на македонските издавачи изданијата на Семинарот (*Предавањата од 2004 г. и Зборникот со трудови од XXXI научна конференција*) беа претставени во печатена верзија како книги и за првпат и во **електронски изданија на ЦД**. Покрај нив беа претставени и изданијата на македонските научни институти меѓу двата семинара (**Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“**, **Институт за литература**, **Институт за македонски фолклор „Марко Цепенков“**, **Институт за национална историја**, **Институт за старословенска култура**, како и на **Факултетот за драмски уметности**). Посебно внимание предизвикаа промоциите на зборникот *„Македонски сџудии“* од Универзитетот во Колумбус, Охајо, САД со материјали од V северноамериканско-македонска конференција одржана во мај 2003 г. во Колумбус, САД (промотор д-р **Вера Стојческа-Антиќ**), *„Речникот на македонските говори во југоисточниот егејски дел“*, *том III* од **Коста Пеев** (промотор д-р **Димитар Пандев**), *„Семантика и сџруктура на глаголскиот вид во македонскиот јазик“* од **Станислав Каролак** (промотор д-р **Људмил Спасов**), *„Театарот и митот“* од **Мишел Павловски**, *„Во вишелој на дереализацијата“* од **Наташа Аврамовска** и *„Архитектура на сценскиот простор“* од **Љупчо Јованов** (промотор д-р **Јелена Лужина**), монографијата *„Пејре Прличко“* (промотор **Лилјана Мазева**), монографијата *„Милица Стојанова“* (промотори **М.Павловски** и **Ана Стојаноска**), антологијата на новата европска драма *„ММЕ“* и книгата *„Малечката“* од **Селма Али** (промотори **Лилјана Мазева** и **Ана Стојаноска**), *„Избрани поглавја од историјата на македонскиот писмен јазик – Бојата на јазикот“* од **Људмил Спасов** (промотор д-р **Искра Паноска – Димкова**), учебникот по македонски јазик за странци *„Вежби и игри“* од **Лидија Тантуровска** (промотор д-р **Лилјана Минова-Ѓуркова**) и *„Сџудии за македонската литературна сџруктура“* од **А. Г. Шешкен** (промотор **академик Милан Ѓурчинов** и д-р **Димитрија Ристески**).

Од странските изданија посветени на македонистички теми беа претставени книгите на **Рина Усикова** *„Граматика на македонскиот јазик“* (на руски јазик), **Ирена Ставови – Кавка** *„Местото на Македонија на Балканот“* (на полски јазик), *„Од текст до претстава“* од **Борислав Павловски** (на хрватски јазик), **Иван Доровски** (Koreny, Slavista s duši basnika, Slovanske mezlitterarni shody a rozdily, промотор: д-р **Соња Стојменска-Елзесер**), **Мирољуб Стојановиќ** *„Писателот ја создава татковината“* (на српски јазик), *„Јужнословенски новели и раскази“* од **Бранко и Елжбјета Ќирлиќ** (на полски јазик), **Горан Калоѓера**: *„Миладиновци – легенда и стварност“* (на хрватски јазик) промотор: д-р **Васил Тоциновски**.

Во рамките на културната програма на Семинарот и оваа година покрај проекцијата на филмот *„Големата вода“*, снимки на 4 маке-

донски театарски претстави: „*Чорбаџи Теодос*“, „*Беџалка*“, „*Париџе се ошџеџувачка*“ и др.), беа одржани и две проекции на ЦД: „*Пеџиџерскиџе цркви во охридско-џресџанскиџоџ регион*“ од Гоце Жура и „*Кулџурниџе вредноџи на народниџе во региониџо Охрид-Пресџа*“ од А. Пољоска, Н. Целакоски и Х. Карајанидис. Се одржаа и средби со добитникот на наградата за роман на годината на „*Утрински весник*“, писателката **Оливера Николова** (разговорот со неа го водеше **Наташа Аврамовска**) и со актерката **Милица Стојанова**, а беше посетено и ателџето на уметникот **Драган Спасески** и беше остварена средба и разговор со него. Беа посетени културно – историските споменици на Охрид, Народниот музеј, старата печатница, Галеријата на икони, Нумизматичкиот музеј на „Охридска банка“. Учесниците на Семинарот имаа можност и да посетат повеќе приредби во рамките на фестивалот „*Охридско лето*“, „*17 поетска ноќ во Велестово*“ посветена на поетот Матеја Матевски и на уметникот Драган Спасески Охридски и „*Чествувањата на Живко Чинго*“ во Велгошти. Во овој дел посебно место зазема првата филателистичка изложба на тема „*Многучислениците*“, во чии рамки во текот на пет дена беа прикажани марки со ликови на значајни личности од македонската историја и култура. Изложбата беше проследена и со специјален пригоден поштенски жиг. Ваквите изложби ќе продолжат и во иднина со проширување и на други видови (пари, медали, книги и др.) како дел од еден поголем проект кој треба да заврши во текот на славистичкиот конгрес во 2008 г.

Работата на годинешниот семинар беше збогатена во нејзиниот работен дел со една **научна работилница** и една **тркалезна маса**, со што уште повеќе се зајакна научниот дел од работата на Семинарот. Тркалезната маса работеше на тема „*Македонскиџоџ јазичен корџус и џроцесџоџ на диџитализација*“, а нејзини модератори беа **Ѓорѓи Митревски (САД)** и **Снежана Веновска – Антевска**. Научната работилница работеше на тема: „*Досеџашна обрабоџка на џексџоџоџ на Кониковскоџо еванџелие*“, а нејзини водители беа **Јоуко Линдстед (Финска)** и **Људмил Спасов**. Двете нови и дополнителни форми на работа се покажаа како мошне успешни и привлечни за научните работници учесници на Семинарот.

За учесниците на Семинарот беше организирана средба со соработниците на **градоначалникот на Охрид**, г. **Александар Петрески**, во манастирскиот простор на с. **Скребатно**. Во текот на таа средба се одржаа и дел од редовните планирани активности на Семинарот (курсот по историја на македонскиот народ, промоција на изданијата на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и книгата на **проф. д-р Ирена Ставови – Кавка од Краков** „*Местото на Македонија на Балканот*“.

Оваа година по втор пат беше организирана македонска вечера со директно учество на учесниците во нејзиното подготвување. Од секоја лекторска група беше избран по еден учесник и тие под стручно раководство на вработените во кујната подготвија комплетна вечера од македонски национални јадења за сите учесници, која се претвори во убава манифестација на дружење на општо задоволство.

Во текот на Семинарот беа организирани **три еднодневни екскурзии**. Во рамките на првата беше посетена **Струга** со спомен – домот на Браќата Миладиновци и седиштето на Струшките вечери на поезијата, потоа **манастирот Св. Ѓорѓи во с.Рајчица крај Дебар, манастирот Св. Јован Бигорски и Маврово**. Во Маврово беше остварена средба со **градоначалникот на Општина Ростуше – Маврово, г. Фуад Дурмиши**, кој приреди ручек со национални јадења за учесниците на Семинарот. Втората целодневна екскурзија беше реализирана со брод до манастирскиот комплекс **Св. Наум** со разгледување на манастирот и заеднички ручек проследен со **настап на фолклорниот ансамбл „Живко Чинго“ од с. Велгошти**. Во рамките на третата екскурзија беше посетено **Крушево** со посета на неговите знаменитости (**Мечкин камен, споменикот Илинден, Леарницата за оружје, Народниот музеј и галеријата „Никола Мартиновски“**), потоа **Прилеп** со посета на **Институтот за старословенска култура и Музејот на тутунот, спомен-домот на Блаже Конески во с. Небрегово** (при што треба да се каже дека семинаристите беа прва организирана група која го посети овој спомен-дом по неговото отворање), античкиот локалитет **Хераклеја** и кратка прошетка низ центарот на **Битола**.

Бројот на учесниците на Семинарот оваа година беше зголемен преку курсот „Б“ во траење од 10 дена и во кој учествуваа студенти од Љубљана, Белград, Нови Сад и Ниш, во договор со наставниците од тие унуверзитети. Вкупниот број учесници на Семинарот беше **114**, од кои **90** на курсот „А“ и **24** на курсот „Б“. Со свои учесници оваа година беа застапени следниве **25** земји: **Австралија, Албанија, Белорусија, Бугарија, Босна и Херцеговина, Германија, Грција, Италија, Јапонија, Јужна Кореја, НР Кина, Норвешка, Полска, Романија, Русија, САД, Словачка, Словенија, Србија и Црна Гора, Турција, Украина, Финска, Франција, Хрватска и Чешка**.

Посебно место во работата на Семинарот имаше неговата **32. научна конференција**, која оваа година се одржа со **118** пријавени учесници (од кои **110** дојдоа во Охрид) и со забележливо зголемување на бројот на учесниците од странство (околу **40** од **12** земји). Конференцијата започна со традиционалната промоција на Зборникот со ЦД од претходната **XXXI** научна конференција. Промоцијата ја изврши **д-р Виолета Димова**. Во рамките на лингвистичката секција оваа година

централната тема беше посветена на 60 – годишнината од излегувањето на македонскиот правопис „**Кодификацијата на македонскиот современ јазик**“, а другите теми беа: „**Социолингвистички пристапи кон словенските јазици**“, „**XIX-от век во историјата на македонскиот јазик**“ и „**Македонскиот јазик наспрема другите јазици**“, а литературната секција работеше со три теми: „**Константин Миладинов**“, „**Литературата и историјата**“ (**Симон Дракул – 75 години од раѓањето**) и „**Македонската литература наспрема другите литератури**“.

Преку бројот на темите и бројот на учесниците и оваа година се потврди зголемениот интерес на странските научни работници – македонисти, но и меѓу немакедонистите за македонска проблематика, како и потребата на македонските научници да имаат повеќе можности за контакти и за научен дијалог со странските македонисти. Координатори на научната конференција оваа година беа **д-р Лидија Тантуровска за лингвистичкиот дел и д-р Васил Тоциновски за литературниот дел**. (Во прилог кон Извештајот е даден список на учесниците на Научната конференција со насловите на нивните реферати).

Македонската телевизија и оваа година активно ја следеше работата на Семинарот. Беа направени неколку емисии за Семинарот и за некои од повидните учесници. Работата на Семинарот активно ја следеа и претставници на Македонското радио, неколку други радиостаници од Охрид, како и дописниците на некои дневни весници.

Оваа година учесниците на Семинарот повторно беа сместени во **Студентскиот дом „Никола Карев“**, а наставата и другите активности се одржуваа во просториите на домот, **ОУ „Г.Прличев“** и во **Домот на културата „Г. Прличев“**. Условите за сместување и исхраната во домот беа на солидно ниво и така беа оценети и од страна на учесниците во спроведената анкета меѓу нив. Секако дека би било добро кога би можело да се има на располагање објект со подобар стандард за сместување во максимум двокреветни соби и со поразновидна исхрана.

Спроведената **анкета** меѓу учесниците на Семинарот покажува главно задоволство од лекторската настава и од поголемиот дел од циклусите, курсевите и предавањата со сугестии за воведување на некои нови содржини, на пр. да се внесат содржини за преведување во сите негови видови во рамките на Семинарот, но и како тематика на Научната конференција. Мошне позитивно е оценета културната и другата дополнителна програма (дури и со коментари од типот: „не очекував такво ниво“. Забелешките на учесниците главно се однесуваат на општиот недостиг на учебници и друга литература, техничките пропусти и пропустите во информирањето.

Сумирајќи ги впечатоците на учесниците на Семинарот и на Научната конференција, ангажираните соработници, предавачите,

лекторите и другите и оваа година може да се каже дека Семинарот успеа да го задржи своето традиционално завидно ниво на квалитет и препознатливост меѓу семинарите од сличен тип и дека тој и натаму има мошне високо реноме меѓу странските македонисти, слависти и другите заинтересирани за македонистичка проблематика. Сепак, за да се задржи таквото ниво **не е доволен само ентузијазмот на дел од управата туку и подобра логистичка и финансиска поддршка.**

проф. д-р Максим Каранфиловски
раководител на Меѓународниот
семинар за македонски јазик,
литература и култура

ЈАЗИК

Јован Корубин

ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА И ЈАЗИКОТ

Во контекстот на темите кои, главно, се однесуваат на македонскиот јазик, литература и култура, прашањето за глобализацијата и јазикот може некому да изгледа дека е надвор од тој контекст. Меѓутоа, тргнувајќи од фактот дека македонскиот јазик, македонската литература и култура се дел на еден далеку поширок контекст од оној што, во случајов, го имаме предвид, се чини дека нема да згрешиме ако се обидеме нив да ги погледнеме и од една таква страна. Во таа насока ќе посочиме не само на односот на јазикот и глобализацијата воопшто, туку и на неколку аспекти на влијанието на општествените промени и јазичната ситуација кај нас, како и на некои емпириски показатели кои, во таа смисла, се дел од едно наше помало истражување. Сметаме дека, за оваа пригода, нема да биде погрешно доколку се потпреме на некои наши веќе изнесени размисли кои, се надеваме, не допреле, на соодветен начин, до еден поширок аудиториум од научната јавност на нашата средина.

Затоа, уште еднаш ќе потсетиме дека поминаа повеќе од три и пол децении од излегувањето на една, веќе подзаборавена книга, книгата „Parlez-vous franglais?“ („Зборувате ли франглиски“?) од францускиот автор Етиамбл. Книгата, во тоа време, беше примена како своевиден куриозитет, како една осамена реакција на сè поголемото навлегување на англицизмите во францускиот јазик. Ние, тогаш, во услови на еден поделен свет го немавме тој проблем, но денес и нас како да нè зафаќа францускиот синдром. Книгата, меѓутоа, не ја споменуваме само поради сегашните слични појави кај нас. Сакаме, едноставно, да укажеме на тоа дека многу од западните земји, кои не му припаѓаат на англиското говорно подрачје, уште од поодамна и многу пред нас се соочиле со прашањето за влијанието на англискиот јазик и дека, оттука, тоа прашање не е само прашање на т.н. мали јазици и на некаков „јазичен неоколонијализам“, како што тоа на прв поглед изгледа, затоа што ниту Франција е мала земја ниту, пак, францускиот јазик е „мал јазик“. Од друга страна, треба да се има предвид дека во времето кога книгата на

Етиамбл беше публикувана (во сега малку далечната 1964 година) никому на памет не му паѓаше да зборува за некаква „глобализација“. Барем не во онаа смисла во која денес се употребува овој термин. Овие нешта укажуваат на тоа дека и самиот поим на глобализацијата денес се сфаќа не секогаш во неговото суштинско, објективно значење, туку дека многу често му се дава исклучиво политичко значење, што, несомнено, ја стеснува неговата вистинска содржина. Всушност, појавувањето на книгата на Етиамбл недвосмислено покажува дека не станува збор за некаква и нечија нова идеја, смислена од светската политичка елита, туку за еден реален процес, започнат многу порано од формирањето на нашиот поим за него.

Сакајќи, во таа смисла, да внесе поголема јасност во проблематиката на глобализацијата, германскиот социолог Улрих Бек ќе се обиде, покрај другото, да ги разграничи поимите „глобалност“, „глобализација“ и „глобализам“. Во поглед на поимот „глобалност“, тој ќе рече дека се има предвид тоа дека ние одамна живееме во светско општество, во смисла на тоа дека претставата за затворени пространства станува фиктивна, дека ниту една земја, ниту една група, не може да се изолира од другите. На тој начин различните економски, културни и политички форми се судираат меѓу себе и она што е очигледно е тоа дека, вклучувајќи го тука и западниот модел, треба повторно да се легитимира. „Глобалноста“, допрецизира Бек, „го означува фактот дека, отсега па натаму, ништо што се случува на нашата планета не може да биде само локален процес“. Поимот „глобализација“, пак, според Бек, ги означува процесите на остварувањето на глобалноста. Тоа се процеси „транснационални врски и пространства“ кои, внимавајте, „ја зголемуваат вредноста на локалните култури и отвораат пат за трети култури“. Што се однесува до поимот „глобализам“, за него Бек вели дека тоа е „идеологијата“ на владеењето на светскиот пазар, идеологијата на неолиберализмот“ (Бек, 2002:25-29). Всушност, би рекле, процесите на глобализацијата се, всушност, реалност прифатена како идеологија. Бек, секако, ги елаборира многуте аспекти на овие свои определби но, во овој момент, само ќе наведе дека за него како и за мнозина други автори (на пр. Имануел Валерштајн, Роланд Робертсон, Дејвид Хелд, Арјун Ападураи, Мартин Елброу, Ентони Гиденс и др.) моделот на некогашната, па и денешната, национална држава „замислен и организиран како единство на културниот идентитет („народ“), пространство и држава, станува проблематичен“ (Исто, 22). За нашиот контекст, а во таа смисла, интересни се забележувањата на социолингвистот Ранко Бугарски околу проблемот на повеќејазичноста. Истакнувајќи дека масовните економски и други миграции, мешањето на населението и други фактори, во поново време, придонесуваат за ширење на созанието за вистинските размери на социјеталната повеќејазичност, тој

констатира дека, во реалноста, сите европски земји се повеќејазични (со исклучок на, можеби, Исланд и Португалија). Иако овие земји официјално себе си се сметаат за еднојазични (ние би додале само во државотворна смисла), нивната повеќејазичност станува видлива. На другите континенти, пак, повеќејазичноста не се прикрива од причина што „таму не фати корен карактеристичната европска формула: една нација-една држава-еден јазик“ (Bugarski, 2002:159-160). За забелешката што може да се стави на ова последново во смисла на тоа дека и таму, во одделни земји, се употребува еден официјален јазик, засега само ќе речеме дека до таквите решенија се дошло, сепак, по друг пат, а не по пат на национална ексклузивност и од функционални причини.

Роналд Робертсон, еден од татковците на теоријата и истражувањата на културната глобализација, стои на ставот дека локалното и глобалното не се исклучуваат. Напротив, тврди тој, локалното треба да се сфаќа како аспект на глобалното. Робертсон, во таа смисла, дури и не зборува за процес на глобализација, туку за процес на „глокализација“, кој е двостран (Бек, 2002:85). Воопшто земено, повеќето од авторите сметаат дека глобализацијата доведува до меѓусебно влијание на културите, особено со мешањето на населението во одделни земји. Според нив, дури и навлегувањето на посилните култури во одделните средини се локализира, се приспособува на локалниот културен образец. И обратно: доведувањето на одделните култури, преку силната миграција, внесува промени во културата на земјите кои претендираат да бидат „големи“. Во таа смисла, на пример, индискиот антрополог Рандерија Шалини многу убаво забележува: „Од гледна точка на низа незападни држави веројатно изгледа како иронија на историјата фактот дека ...сегашните колонии денес се делумно одраз на иднината на Европа, а не на нејзиното минато. Или, со други зборови: противречно на сфаќањето за стопувањето на немодерните култури, тие процеси повеќе говорат за сличноста меѓу западната модерност и колонијалната и постколонијалната модерност“ (Шалини, 2001:75). Или, да ги наведеме зборовите на италијанецот Ремо Гвадиери, кој, констатирајќи дека станува збор за „вкрстени“ појави, ќе употреби една лингвистичка метафора, велеејќи дека тоа се појави кои ја „усвојуваат современата синтакса, а ја задржуваат древната лексика“ (Fabijeti, Maligeti, Matera, 2002:197).

Во секој случај, прашањето за глобализацијата, особено за онаа културната, е посложено отколку што на прв поглед изгледа. Денес, во светот, според најновите проценки (Bugarski, 2002:158) егзистираат околу 6.000 јазици, што е несомнено богатство на човештвото. Но, нивната функционалност не е со иста тежина. Повеќето од нив, колку и да се значајни за сопствената средина се, сепак, локални појави кои не можат да ги задоволат потребите од олеснета поширока комуникација, дури

ако сакате, и на културен план. Тие, во крајна линија, остануваат и ќе си останат во рамките на локалниот фолклор. Многу од нив, поради овие или оние причини, објективно исчезнуваат – според некои тврдења во просек еден јазик месечно – што значи дека во некоја поблиска иднина тој број на јазици би се преполовил (Bugarski, 2002:158). За жал, забележуваат некои. Зошто за жал, би запарашале ние, доколку се работи за објективен историски процес. Или, прашањето би можело да се постави и поинаку: зошто, на пример, никому денеска не му паѓа на памет да жали за исчезнувањето на старогрчкиот јазик, латинскиот јазик, на старословенскиот јазик, на старите веќе исчезнати писма.

Контекстот на глобализацијата, оттука, ни го наметнува и прашањето: дали веќе не е време за конституирање на еден посебен вид социолингвистичка дисциплина која ние, условно, ќе ја наречеме „глолингвистика“? Класичната социолингвистика, барем според нејзината дефиниција, не ги напушта сè уште границите на јазикот на одделно општество. Секако, не може да се пренебрегне фактот дека таа, во тој свој напор, често доаѓа и до општо, универзални заклучоци, во антрополошка смисла. Се чини дека глобализацијата нашироко ги отвора прашањата за меѓујазичните контакти и односи, за создавањето на една стварност која создава свои јазични констелации, за промените на светски јазичен план, компјутеризацијата и доминацијата на еден или на неколку јазици, за она што е ново во интерференцијата на јазиците и сл. Можеби и не сме сосема компетентни во едно такво наше размислување но, веројатно, не се лажеме во тоа дека глобализацијата отвора простори и за вакви истражувања. Останува за тоа, сепак, да поразмислат јазичарите. За нас, пак, останува вистината дека *homo sapiens*-от одамна ја доживеа фазата на своето очовечување, но дека во фазата на своето *очовештвување*, тој допрва влегува.

* * *

Нема посебно да се задржуваме на посебните аспекти на влијанието на општествените промени кај нас врз македонскиот јазик, а кои промени, секако, не можат да се издвојат од глобалните процеси. Станува збор за надворешно јазични причини кои се диктирани од промените во економската и политичката сфера и од промените во социјалната структура. Ќе речеме само дека тие промени го зафатија и стандардниот јазик во една негативна смисла, но и дека отворија процеси на извесна послободна расправа за јазикот и околу јазикот. Па, сепак, прашањето за македонскиот јазик во контекстот на глобалните промени не е посебно истражувано. Емпириските сознанија се сведуваат на извесни лингвистички примери од секојдневната јазична практика. Иако свеста за сè поголемата експанзија на англискиот јазик е присутна, не

се направени ни посеризни напори од страна на социолозите да се утврдат нејзините вистински димензии. Со намера да добиеме барем некакави сознанија за влијанието на глобализациските процеси, покрај другото, и преку јазикот, во рамките на еден наш проект наречен „Инвативна социологија“, спроведовме едно помало истражување (в. Корубин, 2005). Со употребата на т.н. визуелен метод, извршивме попис на дел од јавните натписи, фирми и билборди во централното подрачје и во комплексот на старата чаршија во Скопје. Во истражувањето, имено, се тргна од претпоставката дека процесите на глобализацијата, барем засега, се највидливи во поголемите градски средини. Скопје е град со поизразена мултикултурна структура, град во чие потесно подрачје, според пописот од 2002 година, живеат околу 333.000 Македонци, преку 71.000 Албанци, над 23.000 Роми, над 14.000 Срби, околу 8.500 Турци, околу 6.500 Бошњаци, преку 2.500 Власи и приближно 8.000 припадници на други националности. Може, значи да се претпостави каква е и јазичната структура на населението.

Со пописот беа опфатени вкупно 937 јавни натписи, фирми и билборди, од кои 662 во централното градско подрачје на десната страна од Вардар и 275 во старата градска чаршија. Во анализата на податоците, како значаен индикатор за промените што се настанати на симболички план, беше земена употребата на кириличното и латиничното писмо. Се утврди дека во централното градско подрачје на Скопје од наведениот број натписи, фирми и билборди, 340 (или 52%) се испишани со латинично, а 280 (или 42%) се испишани со кирилично писмо. Во 42 случаи (или 5%) е употребено и едното и другото писмо. При пописот одделно беа регистрирани домашните и странските фирми. Од вкупниот број натписи, фирми и билборди во централното градско подрачје, 557 (или 85%) се од домашно потекло и 105 (или 15%) се од странско потекло. Најголемиот број од фирмите со странско потекло се, што е и разбирливо, напишани на латинично писмо. Меѓутоа, има и странски фирми кои го прилагодуваат писмото на конкретната средина па, така, во пописот се појавија 12 странски фирми испишани со кирилично писмо, што е 11,2% од сите странски фирми. Тоа е податок кој не е за занемарување, бидејќи оди во прилог на тезата дека во процесите на глобализацијата е присутна и појавата на локализација, односно прилагодување на она што доаѓа однадвор кон локалните услови.

Во старата скопска чаршија беа попишани 275 јавни натписи, фирми и билборди. Добиените резултати ја потврдија претпоставката дека во неа, како историски заштитен споменик и како средина во која се лоцирани постарите градски занаети, пробивот на латиничното писмо е далеку помал отколку во модерниот дел на градот. Така, од наведениот број, со кирилично писмо се испишани 182 (или 66%) јавни натписи и фирми, 79 (или 29%) се со латинично писмо, додека со комбинирано

писмо се 14 (или 5%). Во вој дел од градот натписите и фирмите се, главно, од домашно потекло (98%). Натписи и фирми од странско потекло се сосема малку, сè на сè 6, што е занемарлива бројка.

Употребата на англискиот јазик, обично, се смета за еден од најзначајните индикатори за навлегувањето на глобалните процеси во одредена средина. Во таа смисла, во истражувањето се потврди претпоставката дека англискиот јазик, сè повеќе, е застапен кај јавните натписи и фирми. Тоа е, особено, видливо во централното градско подрачје, во помодерниот дел од градот, како што рековме. Од вкупно 662 вакви натписи и фирми, во овој дел на градот, на странски јазик се 373 (или 56,3%) а 289 (или 43,7%) се на македонски јазик. Овде се анализирани само основните називи што се јавуваат во натписот или фирмата. Но, во додатниот текст, со кој се дообјаснува натписот или фирмата, често се употребуваат и македонскиот и англискиот јазик, што, при пописот, поради краткиот рок на истражување, не беше регистрирано. Беше, меѓутоа, утврдено дека од 337-те натписи и фирми на странски јазик, во централното градско подрачје, 317 (или 84,9%) се на англиски јазик, а 56 (или 15%) се на некој друг странски јазик.

Од нив најмногу се на италијански јазик, 32 (или 8,5%). Употребата на другите јазици е занемарлива: само 7 натписи и фирми се на француски јазик, 10 се на јазиците од бившите југословенски простори, а останатите се на други јазици. Во старата скопска чаршија, како и со употребата на писмото, состојбата е малку поинаква. Така, од вкупно попишаните 275 јавни натписи и фирми, 205 (или 74,5%) се испишани на македонски јазик, 65 (или 23,6%) на англиски јазик, додека (што е малку необично, со оглед на структурата на населението) само 5 (или 1,8%) се натписи и фирми испишани на албански јазик. Последниот податок, на свој начин ги демантира, понекогаш, произволните тврдења за нагло навлегување на албанските натписи, барем во овој дел на Скопје.

Треба да се одбележи и фактот дека голем број од натписите се однесуваат на светски познати фирми, кои насекаде во светот се пишуваат во оригинал, па ни Скопје, во тој поглед не е исклучок. Такви се, на пример, фирмите од типот на Coca Cola, Mc Donald's, Sony, Blue Café, Benneton, Bottoni, Diners Club International, Chicco, Olivetti, British Airways, Toyota, Fiat и сл. Меѓутоа, голем е бројот и на фирми од домашно потекло кои, веројатно следејќи ги модерните трендови, се испишани на латиница и на странски јазик. Ќе наведеме само некои примери: New York Cafee, Tinex, Night Club Hollywod, Cool Cafee, Charm, Loewe Studio, Foto Prima, Family Shop, Roma – Parigi, Kiy Service, Green Shop и други.

Во наведеното истражување беа направени и 12 полуструктурирани интервјуа со граѓани на Скопје според одредени возрастни групи, со намера да се дознаат ставовите за глобалните промени во градот на младата, средната и старата генерација жители. Секоја група

беше опфатена со по четири интервјуа, со тоа што првата група го опфати возрасниот интервал од 20 до 35, втората група возрасниот интервал од 36 до 51, а третата група возрасниот интервал од 52 до 67 години. Во изведените разговори, некои од испитаниците директно или индиректно го допреа и прашањето за јазикот. Освен тоа, беа направени и три длабински интервјуа со експерти, меѓу кои еден беше јазичар. Во случајов, ќе дадеме некои нивни ставови, само заради илустрација, со оглед на тоа што водените разговори се однесуваа на поопштите аспекти на глобализацијата.

Така, на пример, една од интервјуираните, инаку професорка по јазици и литература, на педесегодишна возраст и која во Скопје веќе живее 45 години ќе забележи дека под влијанието на глобализаторските процеси е променет „целокупниот идентитет, а со тоа што фирмите во градот носат странски имиња, напишани на латинично писмо и на англиски јазик е променета и националната самобитност“. Според неа „западните навики и глобалните симболи само го уништуваат нашиот бит и идентитет“. Таа додава: „Станавме, на некој начин, имитатори на „големиот свет“ т.е. снобови“. Еден од интервјуираните, таксист по занимање, на 37 години и кој во Скопје живее од раѓањето, покрај другото наведува дека мора да ги учи некои од странските јазици, за да може да комуницира со сè поголемиот број странци. Тоа нему, како што вели, му го променило животот. Машински инженер, на 24 години и кој во Скопје живее, исто така, од раѓањето, за пробивот на глобалните симболи и начин на живот ќе се изјасни позитивно што се однесува и на англискиот јазик, но ќе додаде дека „треба да се познаваат и други светски јазици, а не само англискиот“. Слично е и мислењето на наставничка во основно училиште, на 46 години, која во Скопје живее 22 години: „Луѓето треба да зборуваат барем еден странски јазик и да знаат да работат на компјутер“, вели таа. Државен службеник, на 52 години, кој во Скопје живее 35 години, има спротивно мислење. Тој ќе рече: „Не смее на нашиве простори по секоја цена да се прифаќа нешто како што е, на пример, англискиот јазик, бидејќи со тоа се губи идентитетот на сопствениот народ. Истото се однесува и за натписите на продавниците и на фирмите“. Со него се согласува и електротехничар, на 28 години, кој во градот живее од раѓањето. За него, „прифаќањето на туѓи културни навики значи губење на националното“. Но, во поглед на употребата на англискиот јазик, тој тоа, сепак, го смета за „позитивен ефект на глобализацијата“.

Како што може да се забележи и од овие неколку мислења, граѓаните се поделени во поглед на навлегувањето на англискиот јазик во јавното комуницирање. Но, далеку покритички расположени кон процесите на глобализацијата се експертите. Така, и интервјуираниот јазичар, инаку научен работник, упатува многу остри забелешки околу

нашата јазична стварност. Д-р С. В. вели: „Македонскиот јазик се наоѓа во една загрошена позиција, затоа што културната глобализација, во многу сфери од животот, доведе до негово потиснување од страна на англискиот јазик. Тоа е особено карактеристично кај фирмите и натписите. Така, и ние јазичарите, во едно истражување за македонскиот јазик во јавното општење, дојдовме до заклучокот дека е голем бројот на фирмите и натписите кои се испишани на англиски јазик или, пак, англискиот јазик е присутен во нив. Општото мислење до кое што стигнавме во спроведената анкета е дека сите фирми и натписи треба да се на македонски јазик и на кирилско писмо. Поголемиот дел од испитаниците не ги разбира странските натписи. Исто така, дојдовме и до едно многу интересно сознание. А тоа е дека успехот на учениците во основните и во средните училишта по македонски јазик е послаб отколку по англиски јазик. Веројатно, тоа е една од последиците на глобализацијата. Државата треба да води грижа за домашниот јазик и за неговата правилна употреба. Постои закон за примена на македонскиот јазик кој треба да биде спроведен од сите институции (посебно од страна на медиумите) но, за жал, тој речиси не се применува. Писателот Д. К. е малку поблаг во своите судови околу ова прашање. Тој вели: „Во поглед на имињата на фирмите, посебно околу употребата на странските јазици, пред сè англискиот, се донесе закон со кој тоа нешто се регулира, но тој закон никој не го почитува. Иако, тоа наликува на некаков снобизам, тој дух на светот што е присутен преку фирмите, билбордите и рекламите, во суштина не пречи, но само доколку се воспостави извесен ред во создавањето на таквиот светски имиџ“. И покрај тоа што податоците кои ги наведовме не се, сепак, доволни, за извлекување некои поопшти заклучоци, може да се констатира дека, ако ништо друго, англискиот јазик денес несомнено претставува водечки светски јазик, кој навлегува и кај нас и дека тој се вбројува во т.н. „јазици за поширока комуникација“, односно како еден вид „сообраќаен јазик“ (Бугарски, 2001:79). Така треба да се прифати и констатацијата дека „со одредени модификации, во многу делови на светот, како основен модел се зацврстува некој вид формула English plus“. Пред сè, од едноставната причина што светот мора на некој востановен начин да комуницира, па, ако сакате, низ таа комуникација и да разменува извесни културни вредности, приближувајќи ги нив, токму преку таквата комуникација, кон другите. Интересно е, во таа смисла, размислувањето на либанскиот писател Амин Малуф, кој живее во Франција и пишува на француски јазик, а по вероисповест е христијанин. Малуф, кој ги искусил сите тие идентитети на својата личност и кој е свесен за извесната реална нерамноправност на јазиците во светската комуникација, ќе рече: Тоа дека денес е неопходно доброто знаење на англискиот ако сакаме комуникација со целата планета, претставува факт кој би било залудно

да се оспорува... Да се задоволиш, во јазичен поглед, со неопходниот стриктен минимум, би било во спротивност со духот на нашата епоха... Помеѓу идентитетскиот јазик и глобалниот јазик, постои широк, огромен простор кој треба да се умее да се пополни (Maluf, 2003:106-107).

За социологот кој се обидува, без емоции и предрасуди и без вредносни судови кои се засновуваат на тоа, да ги дофати реалните глобални процеси, пак, е јасно дека глобализациските процеси, кои поимите на нацијата и националната држава и нивното реално опстанување започнуваат да ги доведуваат во прашање, се процеси што водат кон создавање на заедницата наречена „човештво“ и дека тие нема да поминат без одредени неразбирања и отпори. Тоа е, сепак, нешто нормално со оглед на фактот дека и сите други слични промени во историјата не поминувале без изразени спротивставувања, дури и од помасовен карактер. Многу човекови и воопшто општествени позиции и состојби, сфаќања и верувања и во овој случај се, како што обично се вели, загрозени кога треба да се променат општите општествени констелации. Промените што глобализацијата ги носи некому одговараат а некому не, дури кога се работи и за цели земји и народи, колективни сфаќања и идеологии. Во таа смисла последиците од глобализацијата, барем *сега*, се двострани – и позитивни и негативни. Но, да завршиме со прашањето, кое во сличен контекст, го поставува Сузана Лангер: Велиме „*сега*“ ; но што е тоа „*сега*“ ?

Литература

1. **Бек Улрих**, *Што е глобализација*, КХ, 2002.
2. **Бугарски Ранко**, *Јазици*, Еин-Соф, Скопје, 2001.
3. **Bugarski Ranko**, *Nova lica jezika*, Čigoja štampa, Beograd, 2002.
4. **EtiambI**, *Parlez-vous franglais?*, Gallimard, 1964.
5. **Корубин Јован**, *Социолошки теми за јазикот*, Филозофски факултет, Скопје, 2005.
6. **Langer Suzana**, *Filozofija u novome ključu*, Prosveta, Beograd.
7. **Maluf Amin**, *Ubiščki identitet*, Paideia, Beograd, 2003.
8. **Fabijeti Ugo, Maligeti Roberto, Matera Vinčenco**, *Uvod u antropologiju – od lokalnog do globalnog*, CLIO, Beograd, 2002.
9. **Шалини Рандери**, *Правен плурализъм и глобализација*, во: Под линија, Център за либерални стратегии – Факел експрес, Софија, 2001.

Лилјана Минова-Ѓуркова

ВНАТРЕШНОЈАЗИЧНИ И НАДВОРЕШНОЈАЗИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Како што кажува насловот, ова предавање го делам на два дела:

- внатрешнојазични особености
- надворешнојазични особености на македонскиот јазик.

Прв дел

Уште во 1950 година, професорот Блаже Конески изјави дека е македонскиот јазик влезен во стабилна фаза и дека можат да се предвидуваат извесни промени, какви што се јавуваат и кај други јазици со подолга традиција.

Денес може да се каже дека е македонскиот јазик сосем стабилизан и располага со сите функционални стилови: разговорен, уметничколитературен, публицистички, административен и научен. Покрај ова, со оглед на фактот дека Црквата влезе во јавниот живот, застапен е и религискиот функционалностилски комплекс, кој содржи и разговорни елементи, има и уметничка литература посветена на оваа тематика, има весници и списанија, има администрација, како и научно-основани особености.

Кога се зборува за македонскиот стандарден јазик и за неговите внатрешнојазични особености, треба да се земат предвид следниве факти:

- македонскиот јазик е (јужно)словенски и балкански. Словенски е затоа што ѝ припаѓа на фамилијата на словенските јазици, со тоа што народните говори од околината на Солун се основа за првиот литературен јазик на сите Словени. Балкански, всушност најбалканизиран е затоа што при разработката на нормата се почитувале состојбите во македонските народни говори, па оттука се пренесле во стандардниот јазик. По разработката на нормата веќе контактот со другите балкански јазици не е особено

важен, освен за периферните народни говори. Покрај ова, македонскиот јазик е дел од европската културна историја.

- Дијалектната основа на македонскиот стандарден јазик е претставена со група говори, поточно: со централните *a*-говори (битолско, демирхисарско, прилепско – кичевско, поречко – велешко, скопско (без скопскоцрногорските говори).
- Се наметнува Скопје како административно-политички, образовен и културен центар на Република Македонија. Во поглед на јазикот, говорот на Скопје се наметна во поглед на изговорот на гласовите, во поглед на местото на акцентот и во поглед на акцентските целисти.
- Од 1945 до 1991 година Република Македонија беше вклучена во Југословенската федерација. Македонците беа лојални кон оваа држава, а српскохрватскиот јазик беше јазик со престиж за нив.
- Беше прогласен антипуристички принцип кон интернационализмите, за што е во голема мера заслужен професорот Блаже Конески: со интернационализмите се вклопуваме во меѓународниот живот.
- Промените по 1991 година, кога дојде до напуштање на Југословенската федерација и до промена на општествено-политичкиот систем.
- Помалку се чувствува влијанието на српскохрватскиот јазик (не се учи во училиштата), но сепак е присутно преку гостувањата на театарски групи, преку забавната и народната музика, преку печатот и сл.
- На сцената стапува влијанието од англискиот јазик, со што македонскиот јазик се вклопува во светските текови.

* * *

На почетокот на 20 век, К. П. Мисирков ги определи трите принципи на кои до денес цврсто стои македонскиот јазик:

- за дијалектната основа: централните говори, кои, според него, се еднакво оддалечени и од српскиот и од бугарскиот јазик;
- за правописот, кој, според него, треба да биде фонетски (фонолошки), со мали отстапки на етимологијата;
- за лексиката, која, пак според него, треба да се збогатува од сите народни говори.

Мисирков не е случајна појава. Тој има свои претходници. Со Партениј Зографски се кристализира мислата за самостоен македонски јазик. Тој наведува 14 црти, почнувајќи од акцентот, со кој се разликува од бугарскиот акцентен систем. За акцентот во ресенскиот говор

пишува Трајко Китанчев, а Христо Матов, под псевдонимот Дрим-колов, наведува осум црти со кои македонските говори се разликуваат и од српскиот и од бугарскиот јазик. Меѓу другото, тој ја наведува и *имам*-конструкцијата.

Од друга страна, Лозарите во Софија прават обид за правописни реформи на бугарскиот јазик.

Не треба да се заборава дека на почетокот на 20 век беше изведена *Македонска крвава свадба* од Војдан Чернодрински, во која македонските ликови зборуваат токму на централните македонски говори.

На 2 август 1944 година се создадоа услови за јавна употреба на македонскиот јазик во македонската држава и во врска со тоа беше организирана разработка на нормата: беа објавени граматика (К. Кепески, Х. Лант, Бл. Конески), правописни речници, па потоа се отпечати *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски шолкувања* (1961, 1965, 1966).

* * *

Овде ќе изнесам неколку особености на македонскиот јазик:

1. Отсуство на опозиција меѓу тврди и меки консонанти, т.е. затврдување на меките согласки.
2. Во поглед на акцентот се забележуваат извесни поместувања:
 - а. Се разликуваат акцентските целости и клитичките изрази: *кисела вода, суво грозје, шито ти рече*. По правило, акцентските целости се сметаат за премногу западномакедонски. Се задржуваат оние од типот: *не– сакам, не– знам* и сл.
 - б. Акцент на вториот слог: *задача, малцинство, йонедилник*;
 - в. приспособување на туѓите зборови кон македонскиот акцентен систем: *тираж, автобус, шампион*;
 - г. акцент на четвртиот слог: *родителите, собрание, функционирањето, локалните избори* и сл. Цела една група интелектуалци (правници, економисти, политичари и др.) акцентира на ваков начин.
3. Кај именките има неколку особености:
 - а. Можеме да ја сметаме за наполно загубена старата генитивно-акузативна форма, освен во некои затврдени изрази од типот: *вика до Госиода* и сл. Формите како: *Рацин – Рациона, Сшале Појов – Сшалета Појова, Марко Цејенков – Марка Цејен-*

кова, Гоце Делчев – Гоцеџа Делчева, Иван Точко – Ивана Точка, па дури и Пушкин – Пушкина, Онеџин – Онеџина итн.

- б. Македонските родени зборувачи автоматски реагираат на именките на консонант, вклучувајќи ги во машкиот род, именките на *-а* ги вклучуваат во женскиот род (со тоа што има и именки од женски род што завршуваат на консонант: *смиреносџи*, *младосџи* и сл.), а оние на *-о* и *-е*, на кои им се придружуваат тугите именки на *-у* и на *-и*, ги вклучуваат во средниот род. Сепак, има извесни отстапувања: превладување на природниот род над граматичкиот, па имаме именки со различни завршоци во поглед на половите. Така, именката *мушџерија* е од машки род, а именката *роднина* може да биде и од машки и од женски род (*еден роднина*, *една роднина*), додека *индивидуа*, *сџранка*, *џерсона* се именки од женски род (тоа значи дека превладеал граматичкиот род). Голем е бројот на именките на *-џија* / *-џија* од машки род: *моџорџија*, *бурекџија* и сл. За превладувањето на природниот над граматичкиот род сведочат именките како: *аџаше*, *макро*, *кули*, *џуру*, кои се од машки род, макар што сега се јавува проблем во врска со тоа дека *аџаше* и *џуру* можат да бидат и лица од женски пол.
- в. Како озаконето вклучување и во машкиот и во женскиот род можеме да ги сметаме именките: *жар*, *кал*, *џесок*, *џрав*. Можеме да кажеме и *жароџи* и *жарџа*, но множинските форми му припаѓаат на машкиот род: *жарови*, *калови*, *џесоџи*, *џравови*.
- г. Именките *враџа*, *кола*, *усџа* во македонскиот јазик се од женски род.
- д. Кај женските лични имиња вокативната форма е скоро загубена, освен кај оние зборувачи во чиј говор е сè уште жива, како и кај оние што изразуваат извесен негативен став (потценување, иронија): *Наџаџо*, *Таџјано* и сл. Има и процес на генерализација на одделни наставки: *-у* (*џолковнику*, *волку*) за именките од машки род, како и *-е* (*џеџке*) за именките од женски род.
- ѓ. Кај еднословните именки од машки род, кои добиваат наставки:
-ови, *-еви*, почесто се јавува наставката *-ови*: *ножови*, *кејови*, *ключови*, *бракови* и сл.
- е. Кај збирната множина, *-ја*, *-иџа* го задржуваат множественото значење, а го губат збирното, додека *-је* го задржува збирното, а го губи множественото значење: *класје*, *лисје*. Место *Жолџоџо* *класје* се наведнало, треба: *Жолџиџе* *класје* се наведнале.

- ж. Се стеснува употребата на избројаната множина, со тоа што во врска со лица се употребува формата *двајца, тројца, четворица војници*, а се јавува и формата *два денари*. Сепак, формите за избројана множина се чуваат во примери како: *два дена, пет дена, сто дена самоија* и сл.
4. Кај придавките се забележуваат следниве особености:
- Во средниот род се генерализира формата на *-о*: *убаво, добро* и сл., освен во случаите со заменските придавки: *мое, твое, наше, ваше*.
 - При вокатив се задржува, по правило, основната форма: *Почитуван зосјодине претседателе!*
 - Присутни се два слоја придавки без обележје во врска со родот и бројот:
 - стар слој: *џембе, џазе, чајма* и сл.
 - нов слој: *мини, миди, макси, џорџабл, фер* и сл.
5. Кај заменките се забележуваат следниве особености:
- Се забележува натамошно губење на падежните форми кај личните, лично-предметните и показните заменки. Кај показните заменки, формите *овеџа, онеџа* не се употребуваат. Кај личните заменки, според образецот *мене, тебе*, имаме генерализација на акузативните форми: *неџо, нив, нас, вас, нив*. Исклучок е формата *нејзе* (дативна), која се употребува и во дативна и во акузативна форма: *Нејзе ѝ реков; Нејзе ја видов; Со нејзе дојдов*.
 - Во врска со постпозитивната употреба на дативните куси личнозаменски форми се забележуваат следниве појави:
 - се загубиле формите: *жената му, мажот ѝ*, а се јавуваат формите: *девојка ми, дечко ѝ*. Во полемички текстови се практикува употреба на кусите личнозаменски дативни форми и со други придавки освен со роднинските имиња: *ојтимис-тичкиот ни премиер*.
6. Во врска со членот и показните заменки може да се одбележи дека кога ќе се каже: *џаблава, молинов* превладува именувањето, а кога ќе се каже: *оваа џабла, овој молив* доаѓа до израз покажувањето.
- Во врска со членските морфемии претставени со *-ов* и показните заменки претставени со *овој*, може да се каже следново:
 - станува збор за просторна и за временска обележеност, односно деиксис (предмети, лица и појави блиски до говорното лице): *замјава, оваа држава; оваа недела, оваа година*.

- блиска анафора: *Симона го поздрави професороти, а овој само се насмевна.*
 - препаративна функција: *Сакам да Ви го кажам ова: Вие ме одушевуваите!*
 - корелативна функција: *Годинава што минува беше многу најорна.*
- б. Во врска со членските морфеме претставени со *-он*, како и со показните заменки претставени со *оној*, може да се каже следново:
- се употребуваат во деиктичка функција за предмети, лица и појави оддалечени од говорното лице: *онаа книга, книгана;*
 - се употребуваат во корелативна функција: *Како се вика оној што дојде вчера кај вас?*
- в. Во врска со членските морфеме претставени со членската морфема *-ој*, како и со показните заменки претставени со показната заменка *тој*, може да се каже следново:
- се употребуваат во деиктичка служба за предмети, лица, појави што се во близина на соговорникот: *Дај ми ја таа книга.*
 - во анафорска функција: *Срејнав еден човек. Тој човек носеше калашников.*
 - во корелативна функција: *Тој што влезе последен, ја зајвори врајата.*
7. Во врска со глаголите, во текот на шеесеттите години дошло до промена на нормата, па суфиксот *-уе* бил заменет со *-ува*. Инаку, од една страна доаѓа до упростување на системот, а од друга – до негово збогатување со нови форми.
- а. Упростувањето се случува во таа смисла што се употребуваат имперфективни форми од имперфективни глаголи и префективни форми од перфективни глаголи. Формите: *носив, сум носил* се чини дека се напуштени. Имперфективните форми од перфективните глаголи се блокирани и можат да се јават на морфолошко ниво како футур (*ќе дојдам*, како и *ќе одам*), потоа *ќе дојдеше* како и *ќе одеше*, и *ќе дојдел*, како и *ќе одел*. На синтаксичко рамниште се јавуваат со сврзниците: *ако, да, дури да/не, додека да/не*.
- б. Глаголите на *-(из)>ра* се двовидни и со акцент на вториот слог од крајот, така што отстапуваат од глаголскиот систем на македонскиот јазик. Сепак, системот се брани, па имаме:
- како знак за минатост се јавува наставката за имперфект *-ше*: *дегажираше, декларираше;*
 - како имперфективни глаголи се јавуваат: *иронизира, нервира;*

- со префиксирање се добиваат перфективни глаголи: *изре-агира, издемонстирира, испланира*.
- в. Во врска со плусквамперфектот може да се каже дека сè уште не е доволно испитан, но се покажува дека одделни македонски писатели имаат афинитет кон него.
- г. За перфектот со сум треба да се каже дека во првото и во второто лице покажува неверување или прекажување кога самото лице не е свесно за постапките: *Според овие извори, ние не сме постоеле!!! Мршовијан сум влегол во црквата и сум почнал да колнам*. Третото лице е резервирано за прекажување: *Двајцата претседатели се задржале во подолг пријателски разговор*.
- д. Резултативното значење се јавува кај *имам-* и сум-конструкциите: *Имам носено вакви чевли; Дојден сум со тебе да зборувам*.
- ѓ. Футурот се јавува заедно со минатите времиња и со историскиот презент за изразување настани од минатото, под услов контекстот тоа да го покажува: *Во 1903 година Гоце Делчев за последен пат ќе дојде во Кукуш*.
- е. Во определени функционални стилови (публицистички, административен, научен) глаголската именка може да замени глагол во зависна дел-реченица: *По враќањето дома, дискутираа за тоа прашање – Оти како се враќаја дома, дискутираа за тоа прашање*. Во разговорниот функционален стил, пак, глаголската именка може да се јави место предикат: *Диѓање раце и пуштање; фаќање едно убрзање, санкава заринкување, ја урмушкаа залетување...*
8. За предлозите треба да се каже дека има некои што се излезени од употреба, како: *поишем, през, каде*.
- а. Најчесто употребуван предлог е *на* и тој се јавува во следниве видови употреба:
- во дативна функција: *Му прислаив на едно момче;*
 - за изразување припадност: *Границиите на нашата држава сè уште не се до крај обележени.*
 - со пространствено значење: *Книгата лежи на масата.*
 - со темпорално значење: *Ќе дојдам кај вас на Втори август.*
- б. Често употребуван е и предлогот *од*:
- во одделни говори се јавува како знак за припадност: *рамката од прозорецот;*
 - во пасивни конструкции, изразувајќи го вршителот на дејството: *Марко е пофален од Никола.*
 - темпорално значење: *Во Охрид сум од 5 јуни.*

- пространствено значење: *Од Скопје до Кондово има неколку километри.*

9. Во врска со сврзниците и сврзувачките зборови може да се каже следново:

- напуштено е *ѝики*;
- процес на архаизација ги зафатил повторените сврзници: *ем – ем, а – а, ај – ај, ја – ја*;
- од српскохрватскиот јазик се преземени следниве сврзници: *али, неџо, ѝошѝо, ѝака да*;
- кај постари автори, како и во публицистичкиот функционален стил се јавува *до колку / до колку*: *До колку ѝак, ќе среѝнеме сѝоредување кај некои односни ѝридавки, ѝоа ѝокажува дека ѝише џо измениле своето ѝрвобѝино релативно значење.*
- наспрема *арно ама* од Марко Цепенков, се зголемува фреквенцијата на *меџуѝоа* како кохезивно средство.
- појава на *чиј / чијшѝо*: *Го нема меџу нас ѝоеѝоѝ чии ѝесни не инсѝираа.* Во постарата фаза: *Го нема меџу нас ѝоеѝоѝ ѝесниѝе на коџо не инсѝираа.* Можеме да го наведеме и следниов пример: *Повѝорливиѝе (џлаџоли) изразуваѝ ѝаќво несвршено дејсѝиво, извршувањеѝо на кое ни се ѝреѝсѝавува во една редица од моменѝи.*
- напуштена е употребата на *кој* како определба: *Во реченицаѝа е сѝаќ сосем обично да се сврзуваѝ личниѝе џлаџолски форми со соодвеѝниѝе заменки, ѝри кој случај каѝеџоријаѝа на лицеѝо наоџа двоен израз.*
- во врска со дилемата *кој* или *којшѝо*, изгледа дека превладува кусата форма;
- постои распределба меџу *кој* и *шѝо*: првото се јавува кога треба да се употреби со предлози, а второто во функција на подмет или на директен објект во релативната дел-реченица.

10. Во областа на синтаксата можеме да ги одбележиме следниве особености:

- натамошна граматикализација на удвојувањето на акузативниот објект: *Го ѝрашуваѝ еден калуџер, а ѝој им вели...; ...ѝишуваноѝо од неколку луџе кои совршено џо владеаѝ еден исѝи ѝравоѝис се разликува само ѝо нивниоѝ индивидуален раќоѝис; Гладоѝ некои џласови џи ѝреѝворил во слики; ...македонскиоѝ лиѝератѝурен јазик џи има оѝклонетѝо некои црѝи шѝо ѝовеќе би џо изделиле од соседниѝе словенски јазици...*
- повторување на предлозите за да се укаже на синтаксичката функција на соодветната именска група: *Посетѝа на цркватаѝа*

Св. Климент и Галеријата на икони, место: Посета на црквата Св. Климент и на Галеријата на икони. Само еден предлог не се повторува: тоа е предлогот меѓу: Тоа го виде во возот меѓу Скопје и меѓу Куманово; Меѓу мене и меѓу тебе има голема разлика, место: Тоа го виде во возот меѓу Скопје и Куманово; Меѓу мене и тебе има голема разлика.

- Се засилува употребата на споеви од две именки. Како стари можеме да ги наведеме: *ручек време, вешер работи*, а како современи: *лекар-специјалист, анекс-договор, заменик-преседател, филтер-хартија* и сл.
- Местото на развиените определби од типот *предвидението со закон мерки* е зад именката-центар: *Мерките предвидени со закон не се почитуваат*.
- Декомпонираниот предикат има свое место во јазикот. Покрај старите *прави митинзи, чини рица* и сл., можеме да наведеме современи од типот: *прави наџори, врши операција, води преговори* и сл. Место *врши тешка операција*, не може да се каже *тешко оперира*; место *води комуликувани и бескрајни преговори* не може да се каже: *комуликувано и бескрајно преговара*.
- Благоја Корубин одбележува (и на Семинарот за македонски јазик, литература и култура) неправилности во поглед на редот на зборовите (збороредот). Неговата реченица гласеше: *Како човекој стана цин?* Правилниот збороред е: *Како стана човекој цин?* Има голем број примери во врска со збороредот, а овде ќе изнесам само еден: *Добро го поа направи!* место: *Добро го направи поа!*
- Во одделни функционални стилови (научен, административен, публицистички) се употребуваат т.н. неправи условни зависно-сложени реченици: *Ако бевме во зауба во минато, сега сме многу успешни!*
- Во наведените стилови се јавуваат и т.н. неправи целни зависно-сложени реченици: *Зборуваше тивко, за да го подигне гласот на особено важните места*.
- На крајот, можеме да зборуваме за синтаксичка синонимија (блискозначност и истозначност). Овде наведуваме примери со истозначност (услов): *Ќе го потпишеме Рамковниот договор под услов да потпишеме согласност = Ќе го потпишеме Рамковниот договор ако потпишеме согласност*; (причина) *Бидејќи потпишавме согласност, го потпишавме Рамковниот договор = Согласността беше причина за потпишување на Рамковниот договор*.

Втор дел

Вториот дел од ова предавање го почнувам со Законот за употребата на македонскиот јазик, донесен како резултат на пројавеното незадоволство во поглед на состојбите во јазикот. Законот беше донесен во 1998 година и во врска со него беше оформен Совет за македонски јазик, како и Комисија за лекторски испит. Во текот на првиот мандат, кој траеше четири години, Советот се состануваше најмалку еднаш месечно, при што беа разгледувани актуелни прашања сврзани со јазикот. Советот за македонски јазик, во текот на првиот мандат, ги изврши следниве дејности:

- организираше средби со лекторите по македонски јазик одделно од средствата за јавно општење, од издавачката дејност, од областа на театарската дејност и од областа на администрацијата. Потоа беше организирана средба на сите лектори и им беше одржано предавање сврзано со јазикот, а потоа беше оформена Секција на лекторите по македонски јазик во рамките на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература.
- даде иницијатива за организирање научни собири и тоа: *Македонскиот јазик во јавното општење*, кој се одржа во Институтот за македонски јазик и *Слободата на јазикот во творештвото*, кој се одржа во МАНУ.
- За да ги заинтересира лекторите по македонски јазик, како и македонската јавност во врска со својата дејност, Советот за македонски јазик почна да издава Билтен, од кој се излезени 5 броја.
- По повод Европската година на јазиците, Советот издаде зборник под наслов *Македонски социолингвистички и филолошки теми*.
- Со анкетирање и со проучување на јазикот на учебниците, Советот организира проучување на состојбите во врска со македонскиот јазик во основното, во средното и во високото образование.
- Советот за македонски јазик направи преглед на состојбите во поглед на фирмите во Република Македонија и даде препораки за нивно оформување.
- Советот објави студија за личните имиња во Македонија.
- Во секој број на Билтенот беа објавувани подолги прилози посветени на македонскиот јазик, и тоа: претставувањето на македонскиот јазик во странските енциклопедии, македонскиот јазик на интернет, прилог на еден швајцарски професор, кој пишува за тоа треба ли јазиците да имаат имиња: *Случајот со македонскиот јазик*. Во последниот, петти број на Билтенот беше објавен прилогот под наслов *Македонциите во Албанија и Албан-*

циѝе во Македонија. Македонците во Албанија се лојални граѓани на својата држава, а Албанците во Македонија бараат рамноправен третман со Македонците.

Ќе се вратам малку наназад во времето и ќе се задржам на раздружувањето од Југословенската федерација во 1991 година. Како резултат на општествено-политичките промени и на референдумот од 8 септември 1991 година, Собранието на Република Македонија на 17 ноември истата година го донесе Уставот на Република Македонија.

Прашањето на споменатиот референдум беше дводелно и гласеше: „Дали сте за суверена и за самостојна држава Македонија, со право да стапи во иден сојуз со суверените држави на Југославија?“ Со ова прашање беа обединети и тие што беа за самостојна и суверена држава Македонија и тие што се застапуваа за тоа Македонија да биде дел од Југославија. Од друга страна, припадниците на едно малцинство (албанското) не излегоа на референдумот, како што не гласаа за Уставот ни нивните претставници во Собранието. Тие, во јануари 1992 година организираа сопствен референдум со барање за политичка и за територијална автономија.

Во секој случај, Уставот беше изгласан, а веќе во јануари 1992 година беа донесени два амандмана во таа смисла дека Република Македонија нема територијални претензии кон соседните држави и дека нема да се меша во нивните внатрешни работи. Овие амандмани се донесени во врска со пројавената грижа (во Уставот) за македонското национално малцинство во соседните држави.

Како што нè уверуваат специјалистите, Преамбулата не е обврзувачки текст: таа претставува свечено воведување на она што треба да се соопшти со јазикот на правото.

Преамбулата на Уставот од 1991 година тргнува од државотворниот народ во Републиката, од неговата „вековна борба за национална и социјална слобода и за создавање своја држава, а посебно од државно-правните традиции на Крушевската република и историските одлуки на АСНОМ“, а потоа се доаѓа до националностите со кои живее македонскиот народ „во целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство“. Во оваа Преамбула се вели и дека е Македонија „конституирана како национална држава на македонскиот народ“. Значи, во Преамбулата на Уставот од 1991 година традициите на Крушевската република и на АСНОМ се поврзуваат со историјата на македонскиот народ. Да кажам уште дека за овој Устав се вели дека има „фабричка грешка“.

Како резултат на повеќе фактори, меѓу кои треба да се наведат на прво место воените судири, киднапирањата, убиствата, измачувањата, разнесувањата со бомби, но и притисокот од т.н. меѓународна

заедница, во 2001 година беше потпишан Рамковниот договор и, во врска со него, беше изгласан нов Устав на Република Македонија.

Во Преамбулата на овој Устав се тргнува од граѓаните на Република Македонија, па се споменува на прво место македонскиот народ, а потоа деловите од албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ „и другите“ (овде останаа неспоменати Египќаните од Охрид). Значи, Преамбулата почнува со набројување на народите што живеат во Република Македонија, а потоа се вели дека тие народи, во согласност со традицијата на Крушевската република и со одлуките на АСНОМ, како и на референдумот од 8 септември 1991 година, „одлучија да ја конституираат Република Македонија како самостојна, суверена држава“... итн.

Воопшто, Преамбулата на Уставот од 2001 година претставува инспирација за подробно разгледување.

Прво: бидејќи се зборува за делови од одделни народи, а некои од нив имаат свои држави, може да се каже дека и македонскиот народ во Република Македонија е дел од македонскиот народ, поделен можеби засекогаш на четири дела на почетокот на 20 век, само што другите делови на македонскиот народ немаат никакви, или пак имаат минимални права како малцинства во соседните држави. Не треба да се заборава и фактот дека е Република Македонија обиколена со држави што се прогласуваат себеси за еднонационални, без оглед на процентот на застапеност на националните малцинства.

Второ: во врска со „традицијата на Крушевската република“, не е лошо да се има предвид тогашната состојба во Македонија, како и фактот дека морало да има противставени страни. Од ова произлегува заклучокот дека на Балканот, како и на многу други конфликтни места во светот, аголот на гледање на еден ист историски настан може да биде различен, а со тоа и сфаќањето на традицијата.

Трето: одлуките на АСНОМ, според историските податоци, се чини дека не беа еднакво прифатени од сите граѓани на тогашна Република Македонија.

Четврто: референдумот од 1991 година како да не важеше за сите граѓани на Република Македонија: едно малцинство, албанското, го бојкотираше.

Петто: кога веќе зборуваме за минатото, макар што има некои што ни велат да го забораваме и да мислиме на иднината, треба да се има предвид и фактот кога се појавиле во оваа средина делови од народите именуваани во Преамбулата.

Преамбулите на уставите на Република Македонија во голема мера ги илустрираат промените што се случија во оваа држава по 2001 година. Рамковниот договор можеме да го сметаме само како пораз на државотворниот народ на Република Македонија и се прашувам како ќе им се предава на идните генерации Македонци современата македонска историја: како ќе им се објасни Арачиново, како ќе се анализираат и како ќе се објаснат причините за потпишување на Рамковниот договор, како ќе се објаснат жртвите, разнесените со бомби, измачваните, киднапираните – кога не сме биле во војна.

* * *

Во двата устава, во седмите членови се зборува за јазиците што се практикуваат во Република Македонија. И во едниот и во другиот устав се вели дека во Република Македонија службен јазик е македонскиот и неговото кирилско писмо. Уште повеќе, во Уставот од 2001 година се нагласува дека ова важи и за меѓународните односи на оваа држава. Од друга страна, Рамковниот договор беше напишан на англиски јазик и во неговите „Завршни одредби“ стои дека англиската верзија е единствената негова автентична верзија, а договорот беше потпишан во Република Македонија од страна на Претседателот на Републиката и од водачите на релевантните партии! На тој начин беше извршено грубо кршење на една основна определба на Уставот на Република Македонија и ова можеше да биде причина за неприфаќање на овој понижувачки договор. Сепак, Договорот не само што беше потпишан туку и се инсистира на негово докрајно спроведување.

Во случајов нè интересира како се одрази Рамковниот договор врз статусот на македонскиот јазик во Република Македонија, покрај понижувањето што им беше нанесено на Македонците со потпишувањето на Договорот на англиски јазик.

Во Уставот од 1991 година, по определбата дека е македонскиот јазик службен на целата територија на Република Македонија, се наведува дека во единиците на локалната самоуправа во кои како мнозинство, или пак „во значителен број“ живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик, се јавува и јазикот на националноста, на начин утврден со закон.

Во Уставот од 2001 година се определува еден процент (20 отсто) и врз основа на тој процент се воведува втор службен јазик во Република Македонија. Во седмиот член од Уставот од 2001 година се оди и понатаму, па се вели дека кој било граѓанин од единица на локална самоуправа во која 20% од граѓаните „зборуваат службен јазик различен од македонскиот“ во комуникацијата со подрачните единици на министерствата и со министерствата – може да општи на својот јазик,

а државниот орган е должен да му одговори на македонски и на неговиот јазик. На овој начин, во единиците на локалната самоуправа може да се постигне саканиот процент и да се прогласи службен јазик различен од македонскиот. Што се однесува, пак, на малцинствата што се застапени со помалку од 20%, за употребата, односно за статусот на нивниот јазик решаваат, според Уставот, органите на локалната самоуправа. Ова непосредно упатува на процес на етничко чистење. Можеби треба да се спомене и дека во одделни единици на локалната самоуправа Македонците се застапени со помалку од 20%, па можеме да претпоставиме како ќе се развиваат натаму работите ако нема можности за образование на македонски јазик. Моделот со два (или со повеќе) службени јазици поттикнува тенденции кон модел за федерација, што не е во согласност со заложбите за унитарниот карактер на Државата.

Кон ова треба да се додаде и дека Референдумот во врска со локалната самоуправа, т.е. со осамостојувањето на општините од централната власт не успеа под притисок и со застрашувања од страна на власта (*Некои прашања не заслужуваат одговор*), како и под притисок на т.н. меѓународна заедница: врв на сè беше еден британски дипломат, кој нагледно ни покажа вртејќи го наназад својот часовник.

Со оглед на негирањето на македонскиот јазик, Република Македонија е единствената држава во светот во која може да биде службен македонскиот јазик. Наспрема околните еднонационални држави, Република Македонија се прогласи себеси за мултиетничко општество, со признавање на правото за употреба на сопствениот јазик на секоја етничка група, а статусот на македонскиот јазик беше деградиран. Еден од олеснувачите (Франсоа Леотар) ни се обрати со зборовите *Јазикот не е смртоносно прашање за Македонија*. Ова е неприфатливо за Македонците, за кои токму јазикот претставува еден од факторите што ги одржале низ вековите. Специјалистите по јазик многу добро знаат што значи воведување втор службен јазик во една држава како што е Република Македонија и со такво соседство какво што е нашево.

Рамковниот договор се спроведува до последната запирка. Неодамна беше донесен Закон за употреба на знамињата на етничките заедници и со тоа беше озаконето веењето знамиња од туѓи држави на наша територија. Се надевам дека нема да биде донесен и закон за употреба на јазиците. Формирањето двонационална држава ги става во маргинална положба другите етнички групи во Република Македонија и тие имаат право да го изразат своето незадоволство од оваа состојба. Би било добро во Собранието на Република Македонија припадниците на другите етнички групи да зборуваат на својот јазик, па можеби Државата ќе овозможи превод.

Кон сето ова можеме да го споменеме и името под кое беше примена Република Македонија во Организацијата на обединетите нации: бесмисленото и понижувачко име сврзано со држава што не постои веќе, може да се прими и како факт дека Република Македонија не е држава туку територија, периферија на околните држави, и дека може да биде прекроена.

* * *

Реџиналд де Бреј, во својот *Водич низ словенскиите јазици* (1951) ја започнува главата посветена на македонскиот јазик со следниве зборови: *По иронија на историјата, народот чии претходници им го дадоа на Словениите првиот литературен јазик, беше последен што го официјализира својот современ јазик како одделен словенски и го определи како различен од соседните: српскиот и бугарскиот.*

Денес можеме да кажеме дека по иронија на историјата, Македонците, откако конечно се изборија за самостојна држава, се откажаа од сопствениот јазик како единствен службен јазик во македонската држава и како кохезивен елемент за сите нејзини граѓани.

Димитџар Пандев

**ОПШТИ СТРЕМЕЖИ ВО РАЗВОЈОТ
НА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК**
(*џези*)

Определување општи стремежи во развојот на писмениот јазик (како и на писмената форма на јазикот) врз основа на надворешнојазични (прагматични, општествени, културни, литературни) фактори. (Однос говорен – писмен јазик.)

Забележување настан од кој еден јазик се јавува (постои и се употребува) како писмен во најмалку една област.

Издвојување стабилизирани и преодни (но релативно стабилни) писмени форми на употреба на јазикот.

Фиксирање (писмен) систем во даден момент (доза /од минимум до максимум/ историчност) од развојот на јазикот.

Посочување низа процеси на конвергенција и дивергенција во развојот на писмените јазици.

Создавање авторитет (и авторитетна средина) на писмениот јазик.

Негување на писмениот јазик и на писменојазичните навики (премин во подолготрајна употреба)

Отпорност кон промени: смена на писмо (глаголица, кирилица), смена на техника (ракопис, печат).

Дефинирање на поими

- **Општ стремеж:** збир од прифатени правописни, јазични, општественокултурни, прагматични и други навики на писмено изразување на определена (релативно поширока) писмена средина во определен (релативно подолг) период.
- Релативно поширока писмена средина: центар – школа – општественојазична (писмена) средина. (Говорено и писмено чувство за јазично изразување)

- Релативно подолг период: хетерохронија (условно најмалку три различни генерации пишувачи што се среќаваат во еден човеков животен век – пренесување на навики (од една генерација на друга) по пат на прифаќање на традицијата на претходната генерација. (Продолжување, прекинување, возобновување на традицијата од претходните генерации.)

*Типологија на описните стремежи
во развојот на македонскиот писмен јазик*

1. Општ стремеж за пишување на заеднички литературен јазик: старословенски јазик (Асеманово евангелие).
2. Општ стремеж за пишување на јазик близок до заедничкиот литературен јазик со претпочитање на определени говорни и дијалектни/јазични особености (свест за изговорна и јазична особеност што се употребува во дадена средина: црковнословенски јазик (македонска варијанта на црковнословенскиот јазик). Односот меѓу Охридската и Лесновската (средновековна книжевна) школа и на нивната обемна и долготрајна книжевна дејност: (Добромирово евангелие, Болоњски псалтир, Охридски апостол, Битолски триод, Македонско евангелие на поп Јован наспрема Вранешнички апостол, Радомирово евангелие ... Карпинско евангелие)
3. Стремеж за пишување на јазик близок до јужнословенските редакции, но со јасно препознатлива македонска варијанта (Станиславов пролог, Лесновски паренесис)
4. Стремеж за пишување на јазик близок до заедничките особености на (православно)црковнословенските јазици, но со избор (и/или пренебрегнување) на одделни особености од македонската варијанта: Тиквешки зборник
5. Стремеж за пишување на јазик близок до македонскиот народен јазик врз основа на општоприфатени (европски) стандарди (Крнински дамаскин).
6. Стремеж за пишување на македонски народен јазик врз основа на прифатени балкански стандарди (македонската паралела врз основа на охридскиот говор во Четиријазичникот на Даниил).
7. Стремеж за пишување на (општ, заеднички) македонски народен јазик: Крчовски, Пејчиновиќ, Синаитски.
8. Стремеж за издигнување на општиот, заедничкиот, македонски народен јазик на рамниште на македонски литературен (стандарден) јазик: Миладиновци, Цепенков, Пулевски.

9. Стремеж за издигнување на македонскиот народен јазик на рамниште на литературен (стандарден) јазик, Мисирков со претпочитање на основните разликувачки особености на македонскиот јазик.
10. Стремеж за општа употреба на заеднички литературен (стандарден) јазик. (Прифаќање на писмената форма на македонскиот литературен (стандарден) јазик.

Косџа Пеев

**ПРИЛОГ КОН ИЗРАБОТКАТА
НА МАКЕДОНСКИОТ ДИЈАЛЕКТЕН АТЛАС**

*(врз џемајскајџа област „Земјоделскајџа
џерминологија во македонскијџе дијалектџи“)*

1. Познато е дека дијалектите претставуваат разновидност на општо-националниот јазик, но како посебност за македонскиот јазик е дека тие (дијалектите) претставуваат периферија на словенскиот јазичен свет. Оттаму во нив среќаваме повеќе иновациски посебности, што се иридирани од различни огништа обично пак по периферија и на самиот македонски јазик, често придружени со повеќе архаизми.
Повеќевековната симбиоза со јазици од подруга генеза и типологија (грчкиот, влашкиот, албанскиот) довела до необични јазични интерференции, поради што во многу нешта, особено на структурален план, нашиот јазик се одделил од општите карактеристики на словенските јазици. Ако кон ова ја приклучиме заинтригираноста на славистите за откривање на врската меѓу кирилометодиевскиот јазик и македонските дијалекти од околината на Солун, тогаш не е чудно што македонскиот дијалектен систем многу одамна го привлекол вниманието на филолозите – компаративисти и историчари на јазикот.
- 1.1. Како прв истражувач на македонските дијалекти треба да го споменеме реформаторот на српскиот јазик Вук Стефановиќ Караџиќ, кој во познатиот „Додатак к сантпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и наречија с особитим огледима бугарског језика“ (Виена, 1822) објавува 27 народни песни од Разлошко и неколку евангелски текстови преведени на разлошки говор. Врз основа на споменатиот дијалектен материјал, Караџиќ прави мал преглед на фонетската и граматичката структура на разлошкиот говор. Потоа следуваат истражувањата на професорот на Казањскиот универзитет Виктор Иванович Григорович, на прашкиот професор М. Хатала, на професорите од Виена Ватро-

слав Јагич и Ватрослав Облак, на рускиот проф. Афанасиј Матвеевич Селишчев, натаму на париските професори Андре Мазон и Андре Вајан, уште и на професорот на Краковскиот универзитет Мјечислав Малецки. Се разбира дека за македонските дијалекти пишувале и голем број професори од соседните словенски центри (српскиот и бугарскиот), најчесто, за жал, од аспектот на великодржавност.

- 1.2.** Со политичките игри на Балканот и лошата судбина, оние што беа најмногу заинтересирани за презентирање на македонските говори – Македонците, многу подоцна се јавуваат во кругот на истражувачите на односно национално богатство. Дури по завршувањето на Втората светска војна, односно со формирањето на македонската држава (НРМ), се создаваат услови за формирање на научно-лингвистичко јадро во главниот град. Тоа беше првата отворена катедра – Семинар за македонски јазик при новоотворениот Филозофски факултет (1946 год.) Се разбира дека првата задача со која се нагрбија малубројните професори беше во врска со кодификацијата на македонскиот литературен јазик. Иако дијалектологијата има огромно значење за доуточнување на некои факти од литературната норма, сепак како научна дисциплина ја забележуваме малку подоцна, кога основоположниците на Катедрата за македонски јазик, професорите Б. Конески и К. Тошев, како и нивните асистенти почнуваат да се интересираат и со прашања од дијалектологијата. При прегледот на нивните библиографии, меѓу првите единици среќаваме и монографски описи на нивните родни говори. Сепак, погледнато од различни аспекти на повоениот развој на македонската дијалектологија сериозен печат ѝ даваат истражувањата и објавените резултати на проф. Б. Видоески. Од неговото перо се напишани голем број монографски описи на македонските дијалекти: *Кумановскиот говор*, *Поречкиот говор*, *Северниите македонски говори*, *Кичевскиот говор*, *Охридско-сирџишкиот говор*, *Преспанските говори*, *Битолскиот говор*, *Леринскиот говор*, *Несџрамскиот говор*, *Пејричкиот говор* и др. Аритон Поповски остави два монографски описи на одделни говори: *Реканскиот говор* и *Госџиварскиот говор*. Во седмата деценија се појавија две дијалектни студии, едната од Коста Пеев: *Дојранскиот говор*, втората *Сирџишкиот говор* од проф. Крум Тошев, издадена посмртно под редакција на проф. Блаже Конески. К. Пеев во осумдесеттите години се јавува со двотомна монографија за еден јужномакедонски говор: *Кукушкиот говор*. Последниве десетина години од предвидените пет Пеев успеа да објави три тома од *Речничкиот на македонските говори во југоисточниот егејски дел*. Извесен број описи на

јужномакедонските говори среќаваме и како магистерски дисертации, некои и објавени: *Еницевардарскиоѝ говор* од Максим Каранфиловски, *Меџленскиоѝ говор* од Стојка Бојковска – Максимовска, *Кајларскиоѝ говор* од Васил Дрвошанов, *Говороѝ на с. Кула (Серско)* од Веселинка Лаброска и *Говороѝ на с. Чифлицик (Серско)* од Светлана Давкова.

- 1.3.** Првично споменатиот интерес на странските слависти кон македонската дијалектологија продолжува и по Војната, тие имаат дадено сериозен придонес кон оформувањето на македонската дијалектна карта, иако често пати биле инспирирани од интересот кон пошироката балканистичка проблематика. Да започнеме со Зб. Голомб и неговата студија *Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)*, што претставува граматика на најјужниот и најархаичен македонски говор, работена според материјалот што го има собрано и објавено неговиот проф. Мјечислав Малецки. Од полските слависти успешно се има вклучено во истражувањата на македонските дијалекти и акад. Зузана Тополињска со двотомната *Синѝакса на македонскиѝе говори во Егејска Македонија*. Берлинскиот проф. Н. Рајтер ја објавува својата докторска дисертација посветена на говорот во Велешко. Докторски дисертации од македонските народни говори имаат објавено и холандските слависти: Петер Хендрикс *Дијалектѝоѝ на Радожда-Вевчни* и Бен Хрун *Сѝрукѝурна дескрипѝија на дијалектѝоѝ во Дихово*.
- 2.1.** Работата врз Македонскиот дијалектен атлас повеќе години се одвива во Институтот за македонски јазик. Целокупната работа ја организираше сè до својата смрт акад. Б. Видоески. Тој се јавува како автор на квестинарот, на голем број карти (објавени и во ракопис) и на општата концепција на Атласот. Посмртно МАНУ го објави неговото капитално дело *Македонска дијалектѝологија*, во 3 тома, натаму *Збирка ѝлексѝови од македонскиѝе дијалектѝи*, исто така објави монографски опис на географската терминологија. Поради смена на генерациите, односно заминување на нови должности, првите соработници на Атласот веќе не соработуваат (покојните Аритон Поповски и Милица Конеска, Коста Пеев беше избран за проф. на Факултетот, а потоа пензиониран). Односниов аргумент (осипување на кадарот), како и неможноста да се врши анкетаирање директно на теренот во Пиринска и Егејска Македонија во многу ја забавуваа работата (материјалите за егејските говори соработниците ги пополнуваа со анкетаирање на бегалци од тие краишта). Сепак дијалектниот теренски материјал во голем процент е собран: од Вардарска и Егејска Македонија скоро комплетно (со исклучок на југоисточниот дел), но од

пиринскиот дел во мрежата од пунктови сè уште има празни точки. Како автори на поголемиот дел од материјалот се јавуваат А. Поповски, Ол. Иванова и К. Пеев.

- 2.2. За работата врз Атласот на цела етничка Македонија има обработено скоро 400 дијалектни пункта, материјалот е испишан на посебни картотечни фиши, голем дел од материјалот е картографиран, и што е важно: повеќе тематски подрачја се обработени, а некои и објавени, да додадеме дека голем дел од лексичките единици се обработени со етимолошки објаснувања. Пеев ја има обработено земјоделската терминологија со прилог од 10 лексички карти, покојниот А. Поповски имаше приготвено монографски опис на сточарската терминологија (текст со коментари и лингвистички карти), за жал само мал дел беше објавен, а останатиот (поголемиот дел) беше без последна, завршна редакција и така остана необјавен. Покојната Маријана Киш имаше обработено и објавено неколку тематски подрачја, да ги споменеме: *Лексикаџа од расиџиџелниоџи свеџи*, додека втората тема е граматичка, станува збор за монографски опис на зборовната група придавки. Во последно време, за жал се јавија извесни тензии околу приматот врз работата над *Македонскиоџи дијалекџиен аџлас*, па и пошироко врз македонската дијалектолошка наука меѓу *Ценџароџи за ареална линџвистиџика*, прикремен кон МАНУ, којшто како основна активност го има македонското учество во меѓународните дијалектолошки проекти, и Институтот за македонски јазик, како основоположник на основната активност што се однесува до македонската дијалектологија.
3. Очигледно е дека резултатите од повоениот развој на македонската дијалектологија претставуваат солиден прилог не само од гледна точка на македонската лингвистика, туку и пошироко од гледна точка на словенската и балканската компаративистика, а во одделни случаи и од гледна точка на општата теорија на јазикот. Во средина којашто немала своја традиција, со заложбите од пионерите на македонската дијалектологија, особено на акад. Видоески, создадена е нова дисциплина: лингвистичка географија од структурален аспект во чија основа се заложени општите теоретски сознанија, но и со длабоко смислена програма за работа во рамките на таа дисциплина, што овозможува сериозно смислени синтети.
4. Земјоделството и сточарството до неодамна беа основни стопански гранки не само за селското, туку и за голем дел од градското население во Македонија. Историските корени на овие дејности

водат дури во прасловенскиот период. „Словените долго време, барем до крајот на прасловенската заедница, се занимавале со подвижно земјоделство. Не се задржувале постојано на едно парче земја, кое би било рационално користено, туку талкале по полињата и планините, барајќи секогаш нови места, било за отворање на нови ниви, или нови пасишта за стадата, зависно од тоа на какво место се наоѓаале“. Значи, Македонците, како и другите Јужни Словени, напуштајќи ја старата прататковина понеле со себе едно доволно искуство во однос на обработката на земјата, се разбира и во сточарството, бидејќи се работи за основни производствени гранки, коишто низ вековите биле тесно поврзани со опстанокот на човекот. Потврди за тоа наоѓаме во општословенскиот карактер на основниот речнички фонд поврзан со земјоделството, како во називите на површините што се сеат, односно косат (*нива, бразда, орница, ѓрелоџ, ледина*), така и во називите на орудјата за обработка на земјата (*рало, лемеж, ѓлаз, цресло*), односно во имињата на житните растенија и начинот на нивното прибирање (*жиѓо, ѓпросо, овес, јачмен, ѓумно* и др.).

4.2. Називи на ѓовршиниѓе шѓѓо се обрабѓѓувааѓѓ

За поимот: нива што не се ора, што е напуштена се среќаваат два основни називи: **орница** и **целина**; првиот е карактеристичен за западното наречје, компактно се јавува во централните говори (Велешко, Прилепско, Битолско). Во североисточните и крајно западните паралелно со **орница** се употребува и **целина**, којашто е карактеристична за источното наречје; граница се јавува реката Вардар. Некаде тие и се разграничуваат по значење, така во Маврово *целина* значи повеќе години неорана нива, а *орница* 2-3 години неорана, во Злетово, а и во другите североисточни говори, за разлика од *целина* = необработена површина, *орница* значи: рамно затревнато место среде шума. Ги среќаваме и следниве зборообразувачки разновидности: *ориѓѓѓе* (Кривоаланечко), *орнина* (Долна Преспа). Освен основното значење: напуштена нива што не се ора, односно затревнато место, во некои регии среќаваме и подруго издиференцирано значење, така во Кавадаречко има запишано: *целина* = дел од нивата што останал неизоран поради тоа што скршнале воловите. Во оној дел од Источна Македонија што е ограничен со реките Брегалница и Вардар, ја среќаваме фонетската разновидност *цалина* (Малешевско, Кочанско, Штипско, Радовишко, Струмичко). Освен овие два основни називи што го покриваат поголемиот дел од македонската територија, во некои говори (обично периферни) среќаваме и други називи, што се употребуваат паралелно покрај споменатите, но со семантичко разграничување; во градскиот кумановски говор за

необработена нива се вика *ледина* или *целина*, додека за зафрлено, запуштено и зараснато место со трева, кое често се користи и за пасиште, се вика *бузалак*, во Битолско покрај *ораница* се употребува и *џолена*.

- 4.3. Називот *ледина* со значење: напуштено, тревнато место, но не за косење, никогаш неорано, или оставено многу години, е изведен од прсл. кор. *lęd-* и аугментативната наставка *-ина*. Се среќава во повеќе словенски јазици, некаде без суфиксот *-ина*, а значењето му е исто како во нашиот јазик, пр. во чешкиот *lado* значи: необработено, обично со трева покриено парче земја.

Редовно се среќава само во западните македонски говори, а граница се јавува реката Вардар; исклучок прават само некои села во Светиниколско во кои го наоѓаме називот *ледина*, а се лоцирани на исток од Вардар. За ова наоѓаме потврда и во микротопонимијата; така, во Западна Македонија топонимот *Ледина* (*Лендина*, *Лединче*) е многу чест, додека на целото источно наречје го наоѓаме само во Дојранско), но во тоа село има доселеници од Србија.

- 4.4. Називот **прелог** се однесува на нива што за извесно време (од 1 до 3 год.) сосема се напушта со цел да се *одмори*. Односно именување, со повеќе разновидности, е раширен скоро низ цела Македонија, исклучок прават југозападните говори (Костурско и Леринско) во кои овој термин не се среќава, а во Велешко изразот *џрелоџ* се користи и за напуштено лозје, место обичниот назив *нерезина*.

Освен од основата **лог-** (*џрелоџ*) се среќаваат образувања и од коренот **лег-** со повеќе разновидности: **прелек**, **прележина**, односно со проширениот суфикс *-оџина*: **прележотина** (во северните говори).

- 4.5. Секоја нива пред сеење или садење се **угари**, односно се остава под **угар**. Постојат два начина на **угарење** – со повеќе пати орање до сеидбата и со *џрележување* на нивата до идната година. Зборот е општословенски од коренот што се наоѓа во глаголот *џори* односно *џрее*. Секако ова е во врска со првобитното „*крчење*“ на шумите кога ги опожарувале за да си направат ниви, односно со горење на стрништата да се засили почвата. Според Махек: „Главната работа при приготвувањето на почвата за сеење ја вршел огнот кој ги претворал во пепел не само пенушките од отсечените дрвја, туку го горел и горниот слој од земјата; неизгорените места земјоделецот ги обработувал со мотика“. Називот **угар** е познат низ цела Македонија; освен споменатава форма ги среќаваме и следниве разновидности: *уџарница* (Костурско), *уџара* (Струмичко), *уџра* (Кајларско).

4.6. Согласно со потребите што се јавувале со постојаното зголемување на населението се отворале нови ниви со требење од камења, корења, трње и сл. Таквата нива се вика **требеница**. Односниов назив се среќава главно во западните македонски говори (Кичевско, Битолско, Долна Преспа). Освен споменатава форма се јавуваат и следниве зборообразувачки разновидности: **требак, требениште** (Тетовско). На односново говорно подрачје среќаваме и многу топоними од истиот корен: **Требак, Горни Требник, Требејнца** (сите во Гостиварско). Во Источна Македонија, иако апелативот е загубен, во топономастичкиот материјал – како репрезентант на една постара, конзервирана состојба на јазикот – го среќаваме топонимот **Требеница** (во Малешевско и во Радовишко).

4.6.1. Називот **стрем** има слично значење како и претходниот: нива отворена на ридно земјиште со сечење на шумата и растребување од пенушки, камења и сл. Се среќава и во западните и во источните македонски говори (Дебарско, Костурско, Кратовско). Локацијата на топонимите исто така нè упатува на односниов терен, сп. *Сѝрем* – било шума па истремено, *Сѝременица* – стремена нива (Кратовско), *Сѝремојне* – нивје (Дебарско). Во Воденско е регистриран и глагол **стреме** = чисти, отвора нова нива во шумата, исто и во Дебарско – кога се вадат камењето од нивата тогаш се **стрем**. Називот со такво значење го немаме сретнато во други словенски јазици, затоа тешко е да се каже дали се работи за заемка од грчкиот јазик (сп. στρεμμα = декар), за што противречи аргументот дека називот е регистриран во говори што немаат допир со грчкиот јазик, останува како можност објаснувањето што го дава Махек за гл. **třimati** „веројатно постоел глагол***стрѣмати** = го одржува во добра форма“.

4.6.2. Со значење блиско на **стрем** = нива добиена со сечење, чистење на дел од шумата, се јавува називот **лаз**. Го наоѓаме во западните македонски говори (Кичевско), а во Струшко ја среќаваме разновидноста **лазишче**; на истиот терен, во Радожда го запишавме и глаголот **лазет** = расчистува планинска месност, ја приготвува за сеење. Во микротопонимјата називот се јавува со поголема фреквентност, сп. *Лазој Павлејчин, Мали Лазој, Брана Лазина* (сите во Горни Полог). Во источните говори само на ограничен ареал среќаваме остатоци во топонимјата: *Лазове, Лазоветио* (Радовишко). Во чешкиот јазик односниов збор има скоро адекватно значење со она во нашите говори, сп. *laz* = нива или ливада

добиени со „крчење“ на шумата. За етимологијата на зборот го наоѓаме следново објаснување: **лаз** – во почетокот веројатно значењето било: место низ кое се поминува, или каде што се влегува. Ако е така, зборот потекнува од коренот **lèz** и не треба да се мисли на туѓо влијание.

4.6.3. Со споменатово значење во македонските народни говори се забележани уште следниве називи: **кинатица** = именувањето метафорично укажува дека нивата со *кинење* е одземена од ледината или шумата; овој термин е специфичност за западните говори; сп. примери од микротопонимиската номенклатура **Кинатица**, **Кинатишта** (Прилепско), **Кинатиште** (Скопско), натаму се среќава и **копачиште** = ископачено место и од него направена нива; освен односнава форма се јавуваат и повеќе фонетски, односно зборообразувачки разновидности: **копачејнца**, **копајнца**, **копачалница**, **копачалиште**, **копанина**, **копаница**; се среќава низ цела Македонија, сп. примери од од микротопонимијата **Копаница**, **Копаницата** (Малешевско); уште да го споменеме зборот **трсиште** – називот го среќаваме во северните говори; во Кратовско и во Кривопаланечко го запишавме и глаголот **трси** со значење: расчистува, треби. Тоа се потврдува и во топономастичкиот материјал: **Трсеница**, **Трсеницата** = ниви, порано шума, *исџрсиле ја луѓејшо*. Извесна семантичка блискост има со гл. *gastrsiti* (put) = *prokrčiti* put; уште: **предигана**, односно **кривана** = нова нива отворена на рамно место, но не со рало или копач, туку со лопата.

5. За крајниот дел од нивата каде што орачот врти со ралото или плугот ги среќаваме следниве називи:
 - 5.1. **зглавје** – зборов со односново значење го среќаваме во западното наречје (Прилепско, Битолско, Преспа). Има и повеќе зборообразувачки разновидности: **узглавје** (Тетовско), **изглавје** (Кичевско), **изглавник** (Кичевско), **визглавник** (Гостиварско, Охридско, Кичевско), **згламник**, **зглабник** (Струшко, Кичевско) – сите во Западна Македонија, додека на исток од Вардар само инцидентно го запишавме како микротопоним **Зглавини** (Струмичко).
 - 5.2. Во источното наречје (на север и југ) со споменатово значење запишавме **уврат** – доаѓа од стсл. *врѣ-тѣти* (Кумановско, Кривопаланечко, Светиниколско, Штипско, Струмичко); од истиот корен во Радовиш запишавме **свртиште**, а во Тиквешијата **овртај**. Аналогно на глаголот **заврти**, се употребува гл. **обрне**, од кој е изведена именката **обрт** (со истово значење: место каде што орачот

врти со ралото); запишан е во Кривопаланечко. Кочанско, Малешевско.

5.3. Со помали ареали се јавуваат имињата: **одорак** – терминот е изведен од гл. **ора**, бидејќи местото, крајот останува неизоран, односно подоцна се ора. Се среќава во Скопско; освен **одорак** е регистриран и **узорак**; **целина** – мотивираноста на називот е јасна: крајот од нивата обично останува неоран, т.е. **целина**. Го среќаваме во Прилепско; **крај** – називот се среќава на повеќе места во Македонија, разновидност: **краиште** (Тетовско, Дебарско); **опашка** – т.е. она што е на крај, се среќава во материјалите од Кичевско и се однесува на долниот крај, а горниот се вика **визглаа**; со односново значење среќаваме уште два називи позајмени од турскиот јазик: **култук** – се употребува паралелно со **крај** во Светиниколско; **ќоше** – го запишавме во Струмичко (паралелно со **уврт**), во Пробиштипско паралелно со **ќоше** се слуша и **крај**.

6. *Називи на орудија за обработка на земјата*

За железниот дел од ралото, поставен напред што ја сече земјата се забележуваат три оформени ареали:

6.1. **ралник** – овој назив е изведен од гл. **ора** со наставката **-ник**, се среќава главно во северните и во западните говори (Кривопаланечко, Кумановско, Скопско, Тетовско, Гостиварско, Велешко). Разновидности: **оралник** – добиен според **орало** м. *рало* (Леринско, Костурско), **ларник** – добиен според **ларо** м. *рало* (со метатеза) (Костурско).

6.2. **паличник** – зборот е добиен од и.-е. кор. со значење: сече, цепи, раздвојува на две. Со исто или слично значење го среќаваме и во други словенски јазици. Компактно се јавува во источните говори (Кочанско, Штипско, Струмичко, Гевгелиско), а во централните и западните во поодделни пунктови, без да формира поголеми ареали (Велешко, Дебарско).

6.3. **емеш** – називот е општословенски со првично значење на коренот: крши. Регистриран е во централните и југозападните говори; фонетски разновидности: **јемеш**, **емиш**.

6.4. За споменатиот дел што ја сече земјата, во некои говори се употребува истиот назив и за ралото и за плугот – **ралник** (Скопско и Тетовско), додека во други регии среќаваме разграничување, така во Велешко **ралник** е на плугот, а **палешник** на ралото, во Битолско **паличник** е на ралото, а **емиш** на плугот.

7. *За делови штӣо̄ го сврзува ѝлуг̄о̄ӣ со јаремо̄ӣ ги констӣа̄тӣравме следниве називи:*

- 7.1. воиште** – овој термин претежно го среќаваме во источните македонски говори (Кривопаланечко, Кочанско, Струмичко, Малешевско) и спорадично во Битолско во разновидноста **овише**. Зборот е општословенски, Младенов го поврзува со стсл. гл. **ви-ти**, додека Скок хрв. **оје** = *tudo* и *pluga* го објаснува како заемка од грчкиот јазик со основно значење: стрела; слично толкување дава и Махек.
- 7.2. потег** – називот е изведен од гл. **тегне, потегне**. Главно се среќава во западното наречје (Велешко, Прилепско, Битолско), поретко во северните со разновидноста: **потеглица** (Кумановско); во источните се јавува без префиксот **по-**: **тегло** (Гевгелиско, Струмичко), но и **потигло** (Радовишко).
- 7.3. гредел** – зборот е општословенски, се работи за прасловенски земјоделски термин, што е многу раширен на запад и на север. Во југозападните говори, оние во кои има траги од некогашниот носов призвук е регистрирана формата **грндел**, а во Битолско се јавува без суфиксот **-ел**: **грџа**.
- 7.4.** За овој поим среќаваме и туѓи називи: **ок**, го забележавме во Кајларско. Се работи за заемка од турскиот јазик со значење: стрела, Младенов го изведува од ар.ал. корен со значење= долго дрво за влечење кола; во Радовишко го запишавме називот **намлиа**, од тур. **namlu** = цевка на огнено оружје.
- 8. Називи во врска со њодобрување на њочваїа**
- 8.1.** За да се збогати земјиштето со минерали во нивите се фрла измет од добитокот, помешан со гнила слама, сено и сл. Основното именување за споменатиот предмет е **гној**. Називот ги покрива централните и југозападните говори (Прилепско, Битолско, Леринско и Костурско). Зборот е општословенски, добиен е од стсл. гл. **гни-ти**.
- 8.2.** Во источните, северните и во некои крајно западни говори со значење на **гној** го среќаваме називот **ѓубре** (Кривопаланечко, Кратовско, Кумановско, Кочанско, Штипско, Малешевско, Радовишко), и на запад во Дебарско и Тетовско. Називот е позајмен преку турскиот од грчкиот јазик. Во југозападните говори, пр. во Битолско се прави диференцијација: **гној** се употребува ако ѓубривото е од стока, а **ѓубре** кога се однесува на вештачко, во Ресенско **гној** е од стока а со **ѓубре** се именува сметот од куќата.
- 8.3.** Како спорадичен назив во Кумановско е забележан називот **сламушјак**, се однесува на „послабо ѓубре кое содржи повеќе слама што паѓала под говедата при јадењето. Сепак и ова ѓубре се

употребува, особено за водно земјиште, што потешко се исушува – за да ја впије водата“.

- 8.4.** На сосема ограничен простор, во Леринско е регистриран називот **липазма** (со значење: **гној**, односно **ѓубре**). Станува збор за заемка од грчкиот јазик.
- 9.** *Називи во врска со прибирањето на житниот култури*
За остатоците во решетото по сеењето на житото се регистрирани следниве вазиви:
- 9.1.** **глотеж** – зборот е општословенски, сп. стсл. **глот**. Нема голема употреба, се среќава на североисток и северозапад. Разновидности: **глта** (Кривопаланечко), **глотурна** (Гостиварско), **глотиш** (Воденско), **глот** (Дебарско).
- 9.2.** **скувал** – овој назив за **глотежот**, иако е заемка (од грчкиот јазик), најмногу е раширен; го среќаваме во Велешко, Прилепско, Мариовско, Леринско, Костурско. Во источното наречје доминира множинската форма: **скували** (Штипско, Светиниколско), **скуфалина** (Неготинско), **скуфалје** (Кочанско), **шчивали** (Костурско).
- 9.3.** **отсевок** – мотивираноста на називот е јасна, т.е. се мисли на она што останало во решетото по отсејувањето. Се среќава во Мариовско. Со поголема застапеност се множинските форми: **усефки** (Велешко, Радовишко), **оцефки** (Дебарско), **исефци** (Радовишко, Пијанец), **потсефки** (Кичевско).
- 9.4.** **починки** – множинска форма со значење на **глотеж**. Називот е регистриран на запад (Скопско, Тетовско, Гостиварско): во источното наречје се забележани разновидностите: **учинки** (Струмичко), **исчинки** (Штипско). Во врска со етимологијата имаме убаво објаснување кај Скок: **оџинке: kad se žito čini, onda ono ispod rešeta što ostane** (значи го поврзува со гл. **чини**).
- 9.5.** **осиљ** – овој термин доаѓа од стсл. **осъ** со наставката **-иљ**; сп. буг. **осил**, срп. **осиљ**, рус. **осъ** – сите со значење: плева. Го запишавме во селата под Беласица.
- 9.6.** Со споменатово значење на **глотеж** се јавуваат уште: **барлак** – може да се претпостави дека односниов назив е од стсл. **врѣлогъ**. Сп. пол. **barlog** = отпадоци од искината слама; со исто значење се среќава и во долнолужичкиот. Махек овој збор го поврзува со срп. (и хрв.) **brljati** = валка. Го среќаваме во Дебарско; **дниште** – мотивацијата на називот е јасна, т.е. зборот е изведен од **дно**, бидејќи на дното на решетото останува **глотежот**. Зборот е регистриран во Малешевско; **вртки** – и овој назив има јасна мотивација, т.е. изведен е од гл. **врти**, бидејќи во решетото кога се

сее житото, класјето се врти. Го запишавме во Радовишко; **уметка** – називот доаѓа од и.е. корен со значење „фрла“. Од односниов глагол уште во прасловенскиот период се развило и специјализирано (стеснето) значење: **мете** = *чисти* (*куќа*), сп. **смет** = ѓубре; **гадлак** – терминот е изведен од стсл. *гатъ*, го среќаваме во Малешевско, во Воденско е запишана разновидноста **гадиште** (паралелно со **ѓурлук**), додека во Леринско ја среќаваме основната форма **гат**; **облечка** – ова именување за **глотежот** го запишавме во Гевгелиско; сп. кај Младенов **облекъ** = зрна од жито останати неовршени, со луспи (*облечени*), нагласува дека се работи за дијалектен архаизам, понатаму изразува сомневање дека доаѓа од стсл. *отълѣкъ* = остаток; во Леринско со споменатово значење е запишан називот **спузалец**, стои во врска со балканскиот збор **спуза** = жешка пепел во која сè уште има жарчиња, сп. буг. *сјуза*, го има и во романскиот и во албанскиот, а во грчкиот освен *йейел* значи и *йрав*.

10. *Називи за сламаџа иџа се добива со чукање на жиџиниџе класја*
- 10.1. **’ржаница** – овој назив е прилично раширен во македонските народни говори (и на исток и на запад), доаѓа оттаму што класјето од **’рж** почесто отколку од другите житни растенија се чука (не се врши), за да остане сламата цела, а потоа се употребува за врзување снопје, односно за покривање трла и сл., разновидности: **ржање** (Кратовско, Штипско), **рженица** (Кочанско, Леринско).
- 10.2. **чуканица** – мотивираноста на називот е многу јасна (се **чука** по класјето за да се одделат зрната); регистриран е на многу места, фактички со најголема фреквенција се јавува во западното наречје, но и во североисточните говори (Скопско, Дебарско, Демирхисарско, Кичевско, Кумановско, Кривопаланечко, Светиниколско). Разновидност: **чукајница** (Гостиварско, Дебарско, Преспа).
- 10.3. **к’цаница** – зборот е добиен од и.-е. кор. со значење: удира. Се среќава во источното наречје (Кочанско); во односниве говори (источните) во редовна употреба е глаголот **к’ца** = толчи, удира. Според Б. Видоески глаголите **к’ца** и **толчи** се само фонетска разновидност на еден ист корен.
- 10.4. **тресеница** – и овој назив е со јасна мотивација (понекогаш зрната од класот се двојат со тресење, а не со чукање). Го наоѓаме во Битолско, од истиот терен е и разновидноста **тресејница**. Во источните говори од истиов корен среќаваме збор со образувачкиот формант **-ина**: **тресенина** (Радовишко), односно **истриштина** (Пијанец).

- 10.10. чукутина** – зборот (името) е добиено со асимилација од *чекуџина*; сп. во РМЈ: **чекутина** = „назив за трава са класом и осјем и за жито које није успело“; во РХСЈ: **чекиња** = „чекиње су са подебље, круће длаке“. Го среќаваме во материјалите од Битолско.
- 11.** *Називи за трева шито се коси по виџор џаџ во иџаџа година*
- 11.1. прекос** – овој назив е изведен од глаголот **пре-коси**. Се среќава и во западните и во источните македонски говори. Сп. зборобразувачки разновидности со истиот префикс: **прекосејнца** (Гостиварско), **прекосотина** (Леринско), без префикс: **косетина** (Охридско), односно со префикс **про-**: **прокосок** (Прилепско).
- 11.2. отава** – се работи за архаизам што се среќава во крајно источните говори (Кривопаланечко, Кратовско, Струмичко, Радовишко, Малешевско); во Винаца забележивме разграничување: **пофторка** е сено од второто косење, а **отава** од третото: во Кратовско и Кумановско се јавува разновидноста **отова**. Зборот е општословенски, сп. рус. **отава**, чеш. **otava**. Во ESJČS стои дека зборот е изведен од **ot-aviti se** = повторно се јавува, а во ЕРБКЕ пишува дека е од коренот од кој е и **тук, тучен**. Во РМЈ зборот не е регистриран.
- 11.3. пофторка** – и во овој термин се назира јасна мотивираност, се однесува на трева што се коси **повторно** во истата година. Се јавува како специфичност за источните говори (Светиниколско, Штипско, Кочанско). Во Радовишко ја забележивме разновидноста **пофторак**, во Струмичко со редукција на **о** во **у**: **пуфтурак**. Во западните говори имаме друго образување: **фторокос** (Тетовско), односно **торкос** – со елизија (Битолско); сп. уште **фтора рака** (Леринско), **фтора косило** (Тиквеш).
- 11.4. повратно сено** – називот е изведен според тоа дека тревата се јавила **повратно**. Се среќава во Тетовско.
- 11.5. исенчко сено** – со редукција од *есенско сено*. За разлика од првото косење, што станува на пролет, ова сено се коси на есен. Називот го запишавме во Гуменца (говор со изразена редукција).
- 12.** Од досегашново излагање можеше да се забележи дека во терминологијата поврзана со земјоделството, како стопанска гранка, којашто го условува опстанокот на човекот, среќаваме еден слој на архаизми, лексички единици, непознати, или малку познати во стандардниот македонски јазик, но затоа пак присутни во некои од подалечните источнословенски и(или) западословенски јазици, односно во некои од соседните јужнословенски јазици, што претставува силно указание за единството на општословенскиот

лексички фонд. Фактички се работи за лексеми со прекинати изоглоси, такви се веќе споменатите: **лаз** = нова нива отворена на ридско земјиште со сечење на шумата и растребување од пењушки, камења и сл., натаму **осиљ** = нечистотија што останува во решето кога се спрема жито – **глотеж**; од стсл. **осъ** ; сега ќе укажеме уште на неколку преземени од граѓата врзана со земјоделската терминологија:

- 12.1. соа** – доаѓа од стсл. збор **соха**, што во некои словенски јазици значи *рало*, пр. „во пределите на северо-источна Русија, каде што во дамнешни времиња покрај **саха** (= рало) во употреба бил и плугот, глаголот **орать** се однесува на орање со плуг, а **пахать** со **соха**“, во македонските народни говори значењето се изменило во: чаталесто дрво за потпирање лозници трла и сл.. Се јавува и во разновидностите **сова** (Кумановско, Скопско), **сошка** (Светиниколско).
- 12.2. ток** – се среќава во тетовските села со значење: место каде што се фрла ѓубре, ѓубриште. Во црсл. јазик овој збор значел *ѓумно*. Во македонскиот стандарден јазик не се употребува, но го има во другите словенски јазици, сп. рус. **ток**, пол., чеш., слов. **tok**, буг. диј. **ток** – сите со значење *ѓумно*. Измената на значењето на зборот **ток** во *ѓубришѓе* (во тетовскиот говор) може да се објасни со аргументот дека во многу селски куќи **гумното** и **ѓубриштето** се наоѓаат едно покрај друго, па кога не е време за вршење сиот тој простор се користи како **ѓубриште**.
- 12.3. кладња** – со значење на *крсѓиѓца* (= собрани снопје на нива и наредени еден врз друг како *крсѓѓ*) го среќаваме и називот **кладња** (покрај другите имиња). Зборот е општословенски, сп. срп. *кладница*, *кладња*, уште и гл. *складњаѓѓ* (= става снопови жито на стогови), буг. **клада** (= куп дрва).

Људмил Сїасов

**ЗНАЧЕЊЕТО НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ
ОД ПАВЕЛ БОЖИГРОПСКИ ЗА ИСТОРИЈАТА НА
МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК**

Личноста на Павел Божигропски сè уште е нецелосно позната за нашата културна јавност. Исто така ние знаеме многу малку за неговиот превод и неговото пишување на еден многу значаен ракопис за македонската културна историја, особено во однос на периодот на Преродбата, а тоа е т.н. Кониковско евангелие. Ние познаваме сè на сè два листа од печатената верзија на ова евангелие и тоа благодареејќи на истражувањата на бугарскиот научник Јордан Иванов. Тој двата листа ги има објавено во својата книга посветена на Македонија под наслов „Б’лгарски старини из Македонија“ од 1931 година.

Неодамна една финска истражувачка екипа со задача да ги проучува грчките антички и средновековни документи, во библиотеката на Александриската патријаршија во Египет наиде на еден непознат грчкословенски (македонски) ракопис од 74 страни. Дополнителните проучувања набргу покажаа дека се работи за ракописот на споменатото евангелие. Овој ракопис го покажува следново: тој е двојазичен текст што значи на левата страна на листот се наоѓа изборно евангелие напишано на новогрчки јазик (значи го покажува живиот народен грчки говор), додека на десната страна се наоѓа македонски (словенски) превод на жив народен говор од јужномакедонски тип. Од претпоставените 124 страни, како што рековме, најдени се 74, но сепак веднаш мора да се истакне дека македонскиот дел од ракописот е досега најобемниот новوماкедонски (деветнаесетовековен) текст на едно јужномакедонско евангелие. Овде треба да се дообјасни дека во текот на деветнаесеттиот век на подрачјето на јужна/југозападна Македонија (вклучувајќи го и регионот на Охрид и Струга) од грчки јазик се преведени повеќе верзии на евангелието на современ македонски дијалектен јазик. Некои од овие преводи имале така да се каже локална употреба и се останати во ракопис, додека други, како претставениов превод, имале поширока намена и затоа се печатени во книги. Треба да се каже дека во јужна

Македонија во деветнаесеттиот век се прави истото што се направило во деветтиот век: од оригиналот (од грчки) повторно се преведува Новиот завет на словенски (македонски) јазик. Притоа, за разлика од она време кога се пишувало со автентично писмо (глаголицата), сега се пишува со грчко писмо (алфавитот). Оттука произлегува дека кириличното писмо во тоа време било малку употребувано во јужните краишта на нашата земја.

Преводите на Библијата имаат несомнено значење во развитокот на еден јазик како јазик на писменоста. Со нив се поврзани почетоците на писмените јазици на одделни народи. Да го споменеме овде само преводот на Библијата на современ словенечки јазик, поточно на долењско наречје/ регионален идиом, од шеснаесеттиот век на протестантскиот свештеник Примож Трубар. Во оваа насока споменатите преводи од деветнаесеттиот век значат сериозна подготовка во процесот на создавањето на современиот македонски писмен јазик. Од сите досега познати преводи на Новиот завет, Кониковското евангелие е секако најсериозниот проект, покрај другото и поради фактот дека се работи за прв печатен превод (Солун 1852 г.), туку и поради фактот што го подвлекува Конески дека преводот не е заснован врз идиомот на селото Кониково, ниту пак на говорот на Воден во широка смисла, туку се змени јазичните особености на поширокиот јужен регион на Македонија, егејскиот регион. Оттука можеби можеме да ја извлечеме претпоставката/заклучокот дека всушност се работи за афирмација на јазикот на еден регион како писмен, во случајот на југоисточниот регион, но се чини дека заклучокот дека Павел Божигропски со овој свој превод македонскиот јазик го издигнал на степен на јазик на писменоста и на тој начин ја поддржал јазичната, културната и цивилизациската посебност на македонските зборувачи и со тоа го предвидел и го назначил патот на натамошниот развој на Македонците во современа нација.

Сега неколку збора за планот за објавување на ракописот на Кониковското евангелие.

Јазикот на македонскиот дел на ракописот во основата ја претставува југоисточната македонска говорна група од долновардарски дијалектен тип, меѓутоа не може да се изедначи со ниту еден говор посебно, па дури ниту со кониковскиот. Инаку, постолскиот говор, родниот говор на Крсте Мисирков, е оддалечен од овој говор десетина километри појужно.

Првиот што го има идентификувано ракописот како словенски (македонски) е проф. Јоуко Линдстедт, професор по словенска филологија на Одделот за словенски и балтички јазици и литератури на Универзитетот во Хелсинки, Финска. Тој набргу формира истражувачка екипа составена од стручни лица од областа на средногрчката проблематика, како и од областа на славистиката. Меѓу нив е и доц. Јухани

Нуорлуото од истиот оддел, специјалист по јужнословенска јазична проблематика. Финскиот истражувачки тим планира своето истражување на споменатиот ракопис да го направи заедно со еден македонски истражувачки тим предводен од страна на проф. Људмил Спасов, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ од Скопје, Р. Македонија. На ваков начин ќе се воспостави прва непосредна соработка меѓу финската и македонската славистика. Се надеваме дека ракописот наидува на интерес кај нашата културна јавност и во таа смисла се надеваме дека ќе биде објавен за првпат воопшто, токму во матичната земја.

1. Зошто е важно истражувањето на јазикот на македонските и преводи на Библијата (Стариот и Новиот завет).

Постои едно општо мислење дека народите што имаат сопствен превод на Библијата, значи превод на свој јазик, се способни за јазично творештво. Да не забораваме дека особено во деветнаесеттиот век, се сметало дека нацијата се раѓа оној момент кога ќе се дефинираат стандардниот (литературниот) јазик, државотворната традиција, како и религиската припадност.

Тргувајќи од ова, проучувањето на јазикот на македонските преводи на Библијата, е важна работа на нашата наука. Освен тоа, гледано поконкретно, јазикот на Библијата претставува особен потсистем во рамките на јазичниот систем. Тој не бара само (извесна) архаизација на јазикот чијшто поттик иде од неговиот однос кон латинскиот, односно кон грчкиот јазик како основна матрица на преводот на современ јазик, туку и совладување на библискиот стил, кој според својата природа е повеќе значаен, бидејќи Библијата е единствена книга, која не само што е обединувачка за христијанството, туку е дел од светската култура.

2. Од кога почнуваат и кои се превоците на Библијата (Стариот и Новиот завет) на современите јазици во Јужнословенска Европа?

– Во Словенија го имаме првиот превод на Примож Трубар и тоа е воедно првата печатена книга на словенечки јазик, потоа преводот на Марко Похлин во ракопис, па потоа печатената книга на Јапел и Кумердеј од крајот на 18 и почетокот на 19 в.

– Кај Хрватите го имаме преводот на Катанчиќ од првата половина на 19 в.

– Кај Србите го имаме преводот на Даничиќ и Караџиќ од средината на 19 в.

– Кај Бугарите првиот превод на Новиот завет е од архимандритот Теодосиј од манастирот Бистрица од околината на Букурешт, па потоа следи преводот на Новиот завет на Петар Сапунов, излезен од печат во 1828 г., кој во себе содржел четири евангелија, без апостолските дела.

Во 1840 г. во Смирна (Измир) е излезен преводот на славено-бугарски од Неофит Рилски. Првата целосна Библија на современ литературен бугарски јазик е на Пенчо Славевков и таа се појавила во четвртата четвртина на 19 в. Меѓутоа таа била направена врз протестантска основа. Дури во 1925 г., значи на почетокот на 20 в., врз основа на превод од руски е создаден превод на современ бугарски литературен јазик од страна на една преведувачка комисија во која учествувале и познатите лингвисти Златарски и Милетич.

– Кај Грците имаме еден 16-вековен превод на димотики (народен јазик) од Патријархот Лукарис, како и преводот на Сомакис од крајот на 19 в. и, на крајот, преводот на Палис од почетокот на 20 в.

– Кај Албанците од средината на 19 в. имаме два католички превода на Кристофорди (еден тоскиски и еден гегиски), како и еден превод од почетокот на 19 в. на тоскиски.

– Кај Власите, колку што ми е познато, постојат преводи поврзани со крајот на 18 в., односно со москополскиот (Воскополе) културен круг, а неодамна во РМ се појави современ превод на Библијата на влашки јазик што ја доби и престижната награда на македонските книжари за превод.

3. Каква е македонската ситуација?

Нашите преводи на современ македонски стандарден јазик на Стариот и Новиот завет (како и на целосната Библија) се поврзани со дејноста на Неговото Блаженство Архиепископот Гаврил и се настанати во текот на првата и втората половина на дваесеттиот век. Јас овде нема да зборувам за нив, тоа му го оставам на колегатата од Богословскиот факултет Александар Гиревски, туку ќе се задржам на преводите на современ македонски јазик од 19 в.

Од средината на 19 в. (1852 г.) датира Кониовското евангелие (еден вид неделен апракос), прв печатен библиски текст на македонски народен/ современ јазик, преведен од Павел Божигропски во основата на еницевардарски говор, село Кониово крај Солун, воденска околија. Реков дека во основата е еницевардарскиот говор, но во него се присутни и немалку особености и од другите јужни говори, но и особености од централните говори на западното наречје на македонскиот јазик. Ова јасно покажува дека вредноста на овој текст е многу голема и многу важна за јазичната и културната историја на македонскиот народ и дека неговото место се наоѓа пред сè во историјата на македонскиот писмен јазик и многу помалку во македонската дијалектологија. Во зборобразувањето и морфологијата, потоа во синтаксата, овој текст покажува како еден дијалектен јазик постепено прераснува во литературен. Од гледна точка на употребата на формите во реченицата воодушевуваат употребата на условниот начин, т.н. да-реченици и глаголската именка

со функција на грчки инфинитив итн. Употребата на пасивот и глаголската придавка во улога на партицип, покажува дека македонскиот народен јазик одлично се вклопува во јазичната стилизација што ја бара еден библиски текст. Да кажам исто така дека се искористени народните зборообразувачки модели, потоа дека се јавува едно успешно понародување/помакедончување на сопствените имиња, како и на топонимите итн.

Преводот е печатен на столпци, паралелно со еден грчки превод на мешан димотики и катаревуса јазик и е со грчки букви, односно употребен е алфавитот. И тука П. Божигропски покажува дека е образован филолог, па создава свои нацрти/ букви за специфичните македонски гласови, ќ, ѓ, љ, њ, ш, ж итн.

Од јужна Македонија, од приближно исто време, познати ни се и две верзии на т.н. Кулакиско евангелие, ракопис издаден во средината на 20 в. од страна на француските научници Мазон и Вајан, како и Евангелието од Бобошчица (Бобошница) село, тогаш град, во околината на Корча од крајот на 19 в., преведено од Димитри Чанко и Теодор Икономов и други тројца непознати, исто така издадено од страна на Мазон.

Исто така од средината на 19 в. имаме едно нецелосно т.н. Трлишко евангелие (главно на неврокопски говор, Пиринска Македонија).

4. Во заклучок ќе истакнам дека Кониовското евангелие, македонски текст со грчко писмо, е едно од најзначајните остварувања од нашиот 19 в., па ќе додадам дека тоа треба час поскоро да го здогледа светлото на денот, објавено со наша азбука за да ѝ стане достапно на нашата јавност и да си го зафати своето место во македонската култура.

Исто така, ќе кажам дека овој текст е онаа „алка што досега недостигаше“ кога го толкувавме нашиот 19 в. како културна епоха. Со него се потврдува нашиот културен континуитет во текот на 19 в., потоа станува уште појасно делото на Крсте Мисирков, кој исто така е според раѓањето од овие краишта.

Литература

1. **Иванов, Й.** 1931/1970. *Български старини из Македония*.² София. (Фототипно изд. София 1970).
2. **Конески, Бл.** 1974. „*За некои црковнословенски елементи во усната традиција во Македонија во XIX век*“. Во книгата: *Slovanské spisovné jazyky v době obrození: Sborník věnovaný Universitou Karlovou k 200. výročí narození Josefa Jungmanna*, ред. А. Jedlička, Vl. Barnet, B. Navránek & V. Křístek. Praha, 63-66.
3. **Нуорлуото, Ј.** 2004. „*Ракописот на Кониовското евангелие како извор за фонолошки опис на егејските македонски говори*“. МАНУ: Прилози XXIX/1, Скопје 2004. [Во печат].
4. **Стоянов, М.** 1957-1959. *Българска възрожденска книжнина: Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806-1878*. I-II. София.

Трајко Стаматоски

КОДИФИКАЦИЈА ВРЗ ПРОВЕРЕНИ ОСНОВИ

Годинава се навршија 60 години од официјалната кодификација на македонскиот литературен јазик. Комисијата за јазик и правопис на 3 мај 1945 ја донесе својата резолуција по прашањето на македонската азбука, а Народната влада на Федерална Македонија уште истиот ден го усвои предлогот и своето решение го објави во весникот „Нова Македонија“ на 5 мај. По еден месец, на 2 јуни 1945, Комисијата го усвои и дефинитивниот текст на македонскиот правопис, а Министерството за просвета го озакони со свое решение од 7 јуни. Со овие документи се усвоија и официјално правилата и нормите за литературна употреба на македонскиот јазик.¹

Кодификацијата на македонскиот литературен јазик не дојде случајно. Таа го помина патот што го поминале и другите јазици што ја имале среќата порано да го добијат својот литературен лик. За овој повод треба да се споменат барем три решенија на официјални органи: решението на Второто заседание на АВНОЈ (Јајце, 29 ноември 1943) за конституирање на Федеративна Југославија и во нејзините рамки на Федерална Македонија; решението на Претседателството на АВНОЈ (Одлуката бр. 18 од 15 јануари 1944), со кое се предвидува сите одлуки и прогласи на највисокото југословенско тело да се објавуваат на јазиците на народите на Југославија, меѓу нив и на македонски, а се задолжуваат ’Земските веќа (совети, собранија) и официјално да ги прогласат јазиците на своите народи²; и најпосле, решението на Првото заседание

¹ На темата за Кодификацијата на македонскиот литературен јазик сум пишувајќи многупати и при разни поводи. Сп. *Тридесет години на македонската азбука и правопис*. „Македонски јазик“ XXVI (1975), с. 5-10. (Текст прочитан на свечена седница на МАНУ и ИМЈ „Крсте Мисирков“); *Кон 35-годишнината од донесувањето на македонската азбука и правопис*. „Литературен збор“ XXVI (1980), 6, с. 3-9; *Кодификација пред официјалната кодификација на македонскиот литературен јазик*. Во: Предавања на XXVIII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Охрид, 04.VIII-24.VIII 1995 година. Скопје 1996, с. 33-47. – *Современој македонски графиски систем*. Во: Педесет години на македонската наука за јазикот. МАНУ. Скопје 1997, с. 79-89.

² *Зборник на документи АСНОМ 1944-1964*. Институт за национална историја. Скопје 1964, с. 50-51.

на АСНОМ (2 август 1944) за заведување на македонскиот јазик како службен во македонската држава.

Решението на АСНОМ не останало само буква на хартија. Веднаш била формирана комисија со задача да се позанимава со кодификација на јазикот. Таа си ја сфатила многу сериозно работата и во тешки услови за работа во с. Рамно, Кумановско донесува привремена азбука (од денешнава отсутвуваат *ќ, џ, љ, њ*, бидејќи било предвидено тие да се пишуваат со *к, џ, л, н + ј*, како и *џ* и *ѕ*) и заклучува по целосното ослободување на земјата да се избере комисија што ќе треба да предложи дефинитивен лик на азбуката и правописот на македонскиот литературен јазик. Интересно е дека во оваа комисија немало ниту еден дипломиран филолог. Но, добро се знае дека некои нејзини членови пројавувале и порано интерес за азбуката и нормата на литературниот јазик. Подоцна, работата врз кодификацијата била префрлена во Горно Врановци, во кој се наоѓал македонскиот политички, културен и воопшто општествен центар. Таму веќе почнува активноста на Блаже Конески на кодификацијата (како преведувач и лектор на изданијата на центарот, а и предавач на теми од областа на развојот на македонскиот јазик и перспективите на неговата литературна форма).

Со оглед на фактот што многупати сум пишувал за карактеристиките на македонската азбука и правопис, сега ќе го повторам само генералниот заклучок: македонскиот графиски систем и правопис се изградени врз здрави научни основи, со добар увид во традицијата и со уште подобар поглед во иднината.

Овој пат сакам да се задржам повеќе на мислата и акцијата на личности компетентни, со солидна филолошка подготовка за оформување на македонскиот литературен јазик. На тој начин ќе се види како течела мислата и како на крајот таа се реализирала.

1. Го започнувам овој дел со акцијата на *Никола Поп Филипов*, обичен учител во Банско кај Неврокоп, поради значењето на две негови обраќања и времето во кое се тие настанати. Уште во 1848 тој му се обраќа на својот учител Најден Геров и изнесува свои ставови за азбуката и правописот: предлага исфрлање на еровите и нивна замена со *о* и *е* (наша денешна практика); исфрлање на јусот, но каде што тој се слуша да се пишува со *џ* (пак слично на нашата денешна практика во строго стручни текстови); исфрлање на јери, бидејќи има еднаков гласеж со *и* (пак современ пристап); ограничување на употребата на јатот; пишување на повратната замена како што се изговара – *уча се, мија се* (прогресивен пристап; ние и денеска имаме проблеми при предавањето на оваа замена кога е напишана со некои стари графеми).

Второто обраќање на Никола Поп Филипов го носи датумот 21 март 1868 и адресатот в. Македонија на Петко Рачев Славевков. Во него тој пишува: „Мнозина од нашите соотечественици Македонците,

исфрлајќи го елинскиот јазик од црквите во богослужбата и го заменија со црковнословенскиот, од кој малку се ползуваа или подобро да речеме ич не се ползуваа; зашто толку го разбираат и него, колку елинскиот“. И понатаму: „Учебните книги што се преведуваат на бугарски наречен (балкански) јазик досега малку нешто ни беа поразбирливи нам на Македонците од оние на црковнословенски јазик; затоа и полза сосема мала имаме придобиено од нив“. Обраќањето го привлекува вниманието по јасната национална определба на авторот и по констатацијата дека за Македонците се неразбирливи како елинскиот и црковнословенскиот, така и бугарскиот јазик. Овие ставови, секако изнесени и во обраќање од други Македонци, го присилиле Славејкова да се јави во својот весник, во бројот од 18 јануари 1871, со статијата „Македонското прашање“ и да се констатира: „Најпосле македонското прашање излезе на јаве ... Тоа прашање не е нова работа; сме го заслужале уште од пред десетина години...“³

2. *Парџенија Зографски* е човек со високо духовно образование, стекнувано во Зографскиот манастир на Света Гора, но и на духовните семинарии во Атина и Кишенев и духовната академија во Москва, па е познат како епископ Полјански во Кукуш и Нишавски во Пирот. За поводов е особено важно што е автор на повеќе учебници и дека со написи од јазичната проблематика се јавувал во тогашната периодика (18577-1859), со кои се вклучил активно во дискусијата околу изгледот на општиот литературен јазик со Бугарите – тенденција доста актуелна во тоа време на пошироките словенски простори.

За нас е многу значајно што притоа ги назначи карактеристиките на македонскиот јазик во тринаесет точки и предложил токму тие црти да се земат како основа за заедничкиот јазик, бидејќи „Македонското наречие (:јазик) не толку не требит и не может да бидет исклучено од општиот писмениј јазик, но добро ка беше ако оно се приимаше за главна негова основа; по таја причина што оно е пополнозвучно, поплавно и постројно и в многу отношениија полно и побогато. Претставители на тоа наречие се југозападните страни на Македонија“.

Познато е исто така дека П. Зографски ја искажа отворено својата намера да состави посебна граматика на македонскиот јазик: „За да изведеме на свет македонското наречие со сите негови општи и месни идеотизми (:идиоми), до колко е тоа нам возможно, ние имаме намерение да составиме на него граматика в паралел со другото; но понеже тоа наше намерение может мало да се позабавит, мие сега излагаме кратко главните негови особености односително кон другото наречие“.⁴

³ Трајко Стаматоски, *Никола Пој Филипов, ран ѝрејходник на Мисирков*. Во: Македонскиот јазичен идентитет. Скопје 2004, с. 40-50.

⁴ Трајко Стаматоски, *Мисли за македонскиот литературен јазик*. Во: Континуитетот на македонскиот литературен јазик. Скопје 1998, с. 9-24.

Ние можеме само да жалиме што П. Зографски не успеа да ја реализира својата намера до толку повеќе што главните опори на таа граматика „относително кон другото наречие“ веќе ги беше определил. Сепак, неговите учебници и статиите во периодиката им беа драгоцено помагало на неговите потомци во ориентацијата своја кон изградувањето на македонскиот литературен јазик, на оние следбеници што ја гледаа иднината во неговата посебност.

3. *Константин Миладинов* е исто така компетентна личност за изјаснување по македонската јазична проблематика. Таа своја компетентност убаво ја докажа во Предговорот кон својот Зборник (1861): „Правопис употребихме по можноста најлесен и најсходен со произношението од словата; на пр. вместо трите букви *з, љ, ж* кои имаат еднакво произношение, употребихме една *ж* ... Каде по граматичките правила се пишат *ж*, но се произносит *а* се употребит последново“. Понатаму, се објаснува постапката и во однос на многу правописни случаи. Прави разлика меѓу *се* и *сè*- како помошен глагол и како прилог; *ни* и *ни̑*- како негација и како замена; *и* и *и̑*- како сврзник и како замена; *не* и *нè*- како негација и како замена. Значи, неговата постапка е и нашава, современава, со исклучок на непотребното разликување меѓу *ни* и *ни̑*, кое во случаи на хиперкоректност може да се сретне понекогаш и денеска.

Константин Миладинов дава добар образец на македонски литературен јазик и во својот превод на *Православни црковни брајсџива* од Јоан Флеров (Фљораф). Тука тој покажал извонредно чувство за предавање на богатиот руски (старословенски) партиципски систем (сегашниот и минатиот активен партицип; сегашниот и минатиот прилог), тргнувајќи при тоа од живата македонска реч. Прифатливи се неговите ставови во врска со именките на *-ие, -ние*, во врска со употребата на некои несловенски сврзници, во врска со употребата на странската лексика и др.⁵

А за што говори неговата убава литература, на каков стандард е таа испеана? Па зарем случајно меѓу студентите во Москва го имаше прекарот *Македонијаџија*?

Целокупната книжевнојазична активност на К. Миладинов ја покажува неговата висока подготовка. Таа беше стекнувана на разни страни, меѓу другите и на универзитетите во Атина и Москва. И што е исто така важно: без некое посериозно влијание од соседните словенски јазици.

4. *Ефрем Каранов* е сè уште недоволно познат филолог кај нас, личност на која не ѝ е определено соодветно место. Овој творец ја

⁵ Трајко Стаматоски, *Јазичнаџија норма на Константин Миладинов*. Во: Македонскиот јазичен идентитет. Скопје 2004, с. 51-63.

задолжил македонската наука со повеќе свои настапи. Уште во 1875 бара од Бугарското книжевно дружество во Одеса (подоцна прераснува во БАН) неговите фолклорни материјали од родниот крај (Кратовско) да се печатат со негов графиско-правописен систем, бидејќи сметаше дека со тогашниот бугарски ортографски систем тие не можат прецизно да се предадат. Барањето не му беше прифатено, но тој останал доследен на своите ставови. Редакторот на *Бугарскиот зборник на народни умотворби* Иван Шишманов е присилен подоцна да отстапи пред аргументите на Каранов и да дозволи народното творештво собрано од Марко Цепенков да се печати со графиско-правописниот систем на Каранов. За промена на ставот на Шишманова секако имало влијание и мислењето на талентираниот велешанец Димитар Матов, кој заедно со Каранова бил рецензент на Цепенковите записи.

Својот македонски јазичен стандард Каранов го покажал и во прелевот на *Словото за ѝолкој Иџорев* и на Мицкјевичевиот *Пан Тадеуш*. И за овој свој потег Каранов беше опсипан со жестока критика и со невкусна забелешка дека делата ги превел „во малку смешниот и оригинален накит на Западниот Бугарин“ односно дека „насекаде (подвлечено во оригиналот, б.м.) се чувствува западнобугарското наречје, кое ја намалува уметничката вредност на делото“.⁶ Небаре уметничката вредност на преводот зависи од наречјето (јазикот). Одразен е тука повеќе стравот на критичарот од оформување на македонски литературен јазик.

Квалитетите на човекот со завршена класична гимназија, а и филолошки студии на Универзитетот во Новоросијск, дојдоа до израз и тој стана веќе во 1876 дописен член, а во 1884 и редовен член на БКД.

5. Македонските интелектуалци собрани околу списанието „Лоза“ на *Младаиша македонска книжевна дружина* (1892) избраа мирен пат во обликувањето на литературната норма на македонскиот јазик. Во услови на дејствување во центарот на бугарската држава, друг пат и не можеше да доведе до поволен крај. Но и таквиот пат (со модифициран азбучно-правописен систем и понагласено внесување на елементи од македонската лексика и начин на изразување) беше насилно попречен.

Списанието беше забрането по само три излезени броја (два одделни и еден двоброј), за по пауза од речиси две години да се појават уште два броја, но со друг редакциски одбор и сосема поинаква ориентација. Буди внимание одговорот од редакцијата на нападите со оглед на многу прецизното и научно образложено побивање на наводите на критиката. Се добива впечаток дека одговорот *Едно крајко објаснение* (кое баш и не е кратко, туку напишано на полни пет страници) како да бил напишан уште пред да стигнат нападите, секако очекувани.

⁶ Трајко Стаматоски, *Мисли ...*, с. 15-17.

Образложението е дека е употребен нов правопис „лесен и јасен за брзо усвојување“, дека „денешниот бугарски литературен јазик далеку уште не е фиксиран; тој се наоѓа, така да се каже, во своја кашеста состојба“. И понатаму: „Зад нашиот невин правопис *свѣтѣиѣ со҃гледа ꙗнѣнденција* за расцепување на бугарскиот јазик и стремеж за создавање на нов македонски јазик, а зад последниов, како со телескоп, открија најлоши замисли кај МКД, стремеж кон политички сепаратизам“. (Подвлеченото е така во самиот текст, б.м.). На обвинувањата дека „јазикот на списанието ни е 'македонски' поради неколкуте македонски зборови, што сме ги допуштиле во него“ следува контра-нападот „ако се дозволи такво сфаќање, тогаш самиот 'бугарски' литературен јазик стопати повеќе требаше да го наречеме 'руски'“.⁷

Уште да кажеме дека во списанието се јавиле со свои текстови Димитар Матов (со речнички елементи од македонскиот јазик), Петар Попарсов (со „*расказѣи од живоѣиѣ на Македонциѣ*“ на Мокров, со дијалози на прекрасен македонски јазик кој прозвучува навистина како убав литературен облик) и др., а околу списанието биле Димитар Мирчев, Георги Беласчев и мнозина од бунтот на учениците во Егзархиската гимназија во Солун, некои од кои станаа јатката на Внатрешната македонска организација (меѓу нив и Даме Груев).

6. *Крстѣ Мисирков* е посебно поглавје во борбата за македонската национална самобитност. Широко образован (завршени филолошки студии на Универзитетот во Петроград, секогаш деклариран како Македонец), познавач на словенските и на повеќе светски јазици (ги проучува дури и санскритот и есперантото), одржувач на богата преписка со многу видни слависти на своето време, разностран проучувач на македонското минато (историјата, фолклористиката, етнографијата и др.), доследен борец за пробив на вистината за македонскиот народ и неговиот јазик.

Круна на неговата национална дејност е книгата „*За македонскиѣ работѣи*“ (1903) и во неа главата „*Неколку зборѣи за македонскиѣ лиѣтературен јазик*“, со која изврши успешна кодификација на македонскиот литературен јазик. Импонира неговото одлично познавање на сите македонски говори и определбата за изградување на литературниот јазик врз она што го нудат централните говори (иако се тие далеку од неговиот роден говор), застапувањето тој да се изградува врз народна основа и со учество на сите говори во збогатувањето на неговиот речнички фонд. Ставовите изнесени во оваа книга биле прифатени и при дефинитивната, официјалната кодификација на македонскиот литературен јазик во слободната татковина.

⁷ Трајко Стаматоски, *Обидѣи на „Лоза“ да ꙗради македонски јазичен сѣандард*. Во: Континитетот ..., с. 69-84.

Крсте Мисирков и понатаму доследно ја реализира својата национална програма (го основа списанието „*Вардар*“, Одеса 1905 и Македонското литературно другарство во Петроград, во кое како официјален јазик и статутарно е прифатен македонскиот јазик, ги изнесува во пресмртните денови (1923-1925) во емигрантскиот печат своите мисли за суштествени прашања на македонското национално обособување. Колку визионерски, пророчки и аманетно дејствуваат овие негови мисли: „...Ќе настане и за Македонија светла иднина, кога таа, обединета и ослободена, ќе стапи како рамноправен член на семејството на балканските народи“; „Мојата татковина е таму каде што сум се родил и каде што јас треба да си ги оставам коските, каде што треба да отиде син ми, ако не ми биде судено да отидам јас лично“; „Македонска култура имало и има, и таа била најсилното оружје за да го зачуваат Македонците денешниот културен лик и да ги преживеат сите превратности во историјата на својата татковина“.⁸

Затоа со полно право македонскиот современ писател Јордан Плевнеш го нарече Мисиркова „Балкански лингвистички Моцарт“.

7. *Блаже Конески* е личност што ѝ даде најизразит печат на македонската научна, културна и воопшто национална акција во слободната земја. Тој се подготвуваше многу сериозно за задачите на денот што доаѓаше. Уште како студент напиша преглед на граматичките својства на македонскиот јазик, ги провери нив на практика со ангажманот во политичкиот и државниот центар пред ослободувањето на земјата во с. Горно Врановци, се вклучи веднаш по ослободувањето во Комисијата за кодификација и набрзо ја напушти, бидејќи не се согласуваше со избраната методологија, а беше вклучен повторно кога неговите принципи за работа врз кодификацијата победија, со што и се донесоа дефинитивните решенија на изгледот на македонската азбука и правопис.

Иако неговиот удел во кодификацијата беше извонредно голем, тој скромно ќе подвлече дека членовите на Комисијата ништо не измислувале, туку само се вслушувале во она што како прогресивно надвлееало во сфаќањата на претходниците.

Блаже Конески беше свесен дека со донесувањето на азбуката и правописот не е завршена целата работа врз означувањето на македонскиот јазичен идентитет. Затоа и како примарна задача го постави изготвувањето на основоположничките трудови за секој јазик. Така, набрзо се појавија неговите вакви дела: *Македонските учебници од 19 век*; *Еден ѝрилоџ кон историјата на македонската ѝреродба* (1948); *Македонски ѝравоѝис со ѝравоѝисен речник, 175 сѝр.* (заедно со Крум

⁸ Трајко Стаматоски, *Мислаѝта и акцијата на Мисирков*. Во: *Континуитетот ...*, с. 97-107.

Тошев); *Грамаџика на македонскиот литературен јазик* (I том 1952, II том 1954); *Речник на македонскиот јазик* (I том 1961, II том 1965 и III том 1966) – како редактор; *Историја на македонскиот јазик* (1966) и нешто подоцна *Историска фонологија на македонскиот јазик*.⁹

Комисијата за јазик и правопис, формирана од меродавен државен орган, мораше да му поднесе нему извештај и да побара тој орган и официјално да ја прогласи литературната норма на македонскиот јазик. На тој начин беа задоволени сите услови за установувањето на македонскиот литературен јазик.

Македонската наука треба да им биде длабоко благодарна на членовите на Комисијата што го избраа азбучниот и правописниот систем на македонскиот литературен јазик, зашто водеа строга сметка за изодениот пат во овој поглед од претходниците и што имаа добар поглед за она што има иднина. Новите генерации македонски лингвисти и воопшто сите творци во областа на јазикот треба да бидат горди што издржаа пред притисоците за промена што одвреме-навреме се правеа од определени кругови.

Имајќи го сето ова предвид, станува сосема јасно дека е избран правилен пат, пат кој овозможи кодификација на стабилна литературна норма. Исправноста на нормата, пак, ја потврди практиката. Нормата многу брзо беше усвоена и на неа се разви богата уметничка литература.

Подобар доказ за исправноста на која и да било постапка нема од тој кога неа ќе ја потврди животот.

⁹ Трајко Стаматоски, *Лингвистичкото дело на Блаже Конески*. Во: *Континуитет...*, с. 167-189.

ЛИТЕРАТУРА

Лореша Георѓиевска-Јаковлева

НОВИ ТЕНДЕНЦИИ ВО РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКИОТ РОМАН

Воведни белешки

Неспорно е дека романот е жанр во експанзија – кај нас и во светот. Можни причини за ваквата состојба, во светски рамки, е фактот дека романот е хибридна конструкција чии „жанровски окосници“ (Бахтин) не се дефинирани. Тоа е своевиден предизвик со оглед на констатацијата дека крајот на 20 век е време на исцрпеност на можностите за создавање нови постапки. Сè помалку се верува во иновантноста, а сè повеќе креацијата се насочува кон комбинаториката. Романот – жанр без строго дефинирани правила, е одлична можност за преплетување на креацијата и комбинаториката. Жанровската неопвршеност дозволува во неговиот состав да се внесуваат и елементи од други области, а можноста романот да создава илузија на стварноста го прави актуелен во однос на прашањата за идентитетот, националноста и малцинствата, третманот на Другоста, родот, распределбата на моќта итн. Во Македонија актуелноста на романот може да се толкува и со една додатна причина – тој претставува своевиден предизвик за македонските автори поради доцната појава.

Доцната појава на македонскиот роман (за прв македонски роман се смета *Село зад седумтее јасени* од Славко Јаневски, објавен 1952 година¹) условува и негов специфичен развој: брзо усвојување на постапки кои другите национални литератури ги развиваат низ вековит интервал, па во период од само неколку години се стекна со искуството на регионализмот, реализмот и модернизмот. Така, до крајот на осумдесеттите, македонската романирска продукција може да наброи значителен број

¹ Ова тврдење во последнава деценија се доведува под сомнеж кој се аргументира со следниве факти: постоење на романи со македонистички теми и пред појавата на македонскиот кодифициран јазик, постоењето на *Автобиографијата* на Причев, која за некои истражувачи поседува типични романескни елементи и постоењето на книгата *Улица* издадена 1950 година, која наспроти тврдењата дека станува збор за повест, може да се смета и за типичен роман со сите жанровски обележја.

одлични остварувања, меѓу кои *Толџа Пашиа* и *Калеш Анѓа* на Стале Попов, *Она што беше небо* и *Пиреј* на Владо Малески, *Пустинина* на Ѓорѓи Абациев, *Под усвијеност* и *Зора зад аѓолош* на Димитар Солев, трилогијата *Миракули на ѓрозомораша* на Славко Јаневски, *Пиреј* и *Скакулци* на Петре М. Андреевски, *Црно семе* и *Црвениот коњ* на Ташко Георгиевски и др. Деведесетите години го воведуваат македонскиот роман во еден „регуларен тек“ во кој се следат новите тенденции во светската литература.

Нови тенденции во македонската романсиерска продукција

Добриот роман продуктивно ја користи основната романсиерска конвенција: да создава ефект на реалност, односно светот создаден/ моделиран во него да се доживува како стварен. Тој „мал, а голем космос“ се гради врз два типа претстави:

- оние кои се совпаѓаат со она што го сметаме за стварност, со одредени личности, раздобја, епохи, етнокултури, традиции, карактеристични за реалистичката парадигма и кои, со користените техники, создаваат илузија на стварноста – доминантно својство на македонскиот роман до деведесеттите и

- оние во кои е понудена нова, авторска, лична призма на стварноста, минатото, традицијата, а кои се надоградуваат на веќе постоечките естетички начела и устотената слика на светот. Овие претстави се јавуваат како реакција на првците и се однос, позиција кон веќе прифатената норма и конвенција. Токму ваквиот тип претстави ги подразбираме кога велите нови тенденции во македонскиот роман.

Овие претстави се обидуваат да создадат:

- нов свет врз урнатините на стариот;
- модифицирана слика/модел на стварноста преку иронија, гротеска, фантастика, алегорија и сл, преобликувајќи ги општите места и кодифицираните вистини, постигнувајќи ефект на изненада и деформација во однос на веќе познатото. Во рамките на ваквото ситуирање во рамките на она што го дефинираме како „нови тенденции“ се издвојуваат темите:

- нов однос кон историјата;
- сомнеж во напредокот;
- сомнеж во еднотноста на светот (сомнеж во апсолутот, идеалот, тематизација на Другоста: родова, етничка, културна и сл.).

Новиот однос роман – историја

Историското минато е фреквентна тема во сите развојни фази во македонската романсиерска продукција. Ако за реалистичките романи

историските факти се јасни, а романот е непроблематично уживање во непосредноста на тие факти, а модернизмот трага по „црните дупки“ на историјата и ги осветлува со помош на имагинацијата, новите тенденции во односот со историјата поаѓаат од некоја постоечка претстава и кон неа заземаат дијалогски однос. Така се создава „празен простор“, кој бара да биде исполнет со знаци, обличја, евокации. Дијалогот, заедно со знаците и обличјата го пополнуваат испразнетиот простор со фикции, илузии, па дури и измами и креираат ново гледиште, сопствен имаголошки логос со голема когнитивна моќ. Така, минатото не се претставува како дефинитивно завршено, туку како актуелно и активно во сегашноста и иднината. Еден од авторите, мајстор на „посегашнување на минатото“ е авторот Слободан Мицковиќ и неговите три романи со историска тематика: *Александар и смртта*, каде што гледната точка на аутсајдер ја овозможува диверзантската позиција, потоа *Историја за црната љубов*, каде што преку фантастиката турско ропство се прави актуелно и *Крале Марко*, каде што со помош на цитатноста се ревидира одреден вредносен став.²

Романот *Александар и смртта* поаѓа од историски дефинираната личност Александар Македонски и веќе оформената слика за александаринската епоха. Користејќи ја гледната точка на историски аутсајдер, авторот ја подрива и повторно ја воспоставува, сега на други основи, сликата за харизматичната, легендарна, култна личност во посочената епоха. Играјќи си со гледната точка на персонализираниот раскажувач (романот го раскажува ликот Архидреј – оружар, прислужник, другар, сенка на Александар) и впишаниот комуникациски модел (роман напишан во епистоларен вид како писмо-исповед наменето на учителот на Александар – Аристотел по смртта на царот), авторот всушност води дијалог со историските факти. Приказната е едноставна. Таа всушност е детален опис на мумифицирањето на телото на Александар и како што процесот се сведува кон крајот – така се оформува сликата за распаѓањето на неговото царство. Деталниот опис создава впечаток на вистинитост и уверливост, засилен со изборот на раскажувачот, сведок на слученото, кој Александар го знае одблиску. Но тоа е стапица во која се вовлекува читателот. Историјата се повлекува, а на преден план излегуваат темите кои не се сметаат за историски, какви што се односите на власта и моќта, прашањето за лојалноста и пријателството, темата на смртта. Оваа книга покажува дека тие немаат втемелено потекло, телос, култура, туку се хетероген склоп на односи битни за онтолошкиот статус воопшто. Оттука, настаните во историјата веќе не се значајни како нешто што се случило,

² Слободан Мицковиќ: *Александар и смртта*, Детска радост, Скопје 1992; *Историја за црната љубов*, Детска радост, Скопје 1996; *Крале Марко*, Слово, Скопје 2003

туку и како нешто што се случува и ќе се случува. Романот на Мицковиќ ни покажува дека историските теми не се безбедна позиција на набљудување и уживање во богатството на минатото, туку и активно учество во него, кое има моќ да ја обликува сегашноста. Книгата, преку проблематизација на харизмата на лидерот, претставува продлабочена анализа на односите моќ – власт – поделба на власта, прашања кои завлегуваат во етиката и денес, можеби како никогаш во минатото, стануваат пресудно значајни за опстанокот. Тој не е лишен и од политичката димензија на актуелната идеја за глобализација, која се донесува во директна релација со идејата на Александар за светско царство. Со мумифицирањето, телото на Александар добива трајност, но царството пропаѓа. Паралелно со тоа се оформува сликата/идејата за глобализацијата како невозможна.

Процесот на актуелизирање на минатото е присутен и во романот *Историја за црната љубов*. Романот е сместен во две временски рамнини, историска – периодот на турското ропство, и сегашна – современоста. Двете рамнини меѓусебно силно се преплетуваат со повторување на една иста љубовна сторија, во романот именувана како „кара севда“. Таа ја појаснува врската помеѓу црната љубов и трагедиите со катаклизмичен карактер. Во согласност со општиот став кој произлегува од текстот дека љубовта, од каков и да е вид раѓа благосостојба, а омразата – катастрофи (што е и наративна порака на текстот), минатото се повторува во сегашноста преку погрешниот избор на дејствијата на четирите главни лика: Јана, Ѓула, Караташ и Сокол. Станува збор за љубовен четириаголник, донесен во директна врска со падот на идеалот за светот како можно место за живеење според човековата мерка. Се добива впечаток дека погрешните односи меѓу ликовите во периодот на турското ропство се предизвикани од хиерархијата на односите кои владееле помеѓу потчинетиот и освојувачот. Таа теза се нарушува преку создадената втора шанса: преку повторен живот на земјата во инакво време ликовите да направат правилен избор. Повторно се завршува со смрт. Кактаклизмичниот земјотрес во Скопје во 1963 година (настан потврден во историјата) само го потврдува сомнежот во можноста за правилен избор.

Моќта на минатото да ја обликува сегашноста е базична тема и во романот *Крале Марко*. Во статијата на Кирил Пенушлиски „Марко Крале – легенда и стварност“³ се вели: „Историските сознанија за Марко Крале се мошне оскудни и непотполни. За неговиот живот и неговото кралување на дел од Македонија нема доволно документација. Сепак е очевидно дека она што е познато *никако никако не би можело да ја ојправда величината на неговиот ејски лик* (подвлечено Л. Г. Ј.) и најшироката популарност кај јужнословенските народи, како и неспорниот факт дека тој и денес е

³ Кирил Пенушлиски: *Одбрани фолклористички шрудови*, Македонска книга, Скопје 1988, стр.59-165

најсакан народен јунак со немерлива, гигантска сила.⁴⁴ Фактот кој Пенушлиски овде го истакнува, непропорционалноста помеѓу човековата слава и неговото дело, расчекорот меѓу историските факти и легендата, се предмет на интерес на романот *Марко Крале* од Слободан Мицковиќ. Оттука напорите за доосмислување, преосмислување, особено ако се има предвид циклусот песни на Блаже Конески за Марко Крале („Одземање на силата“, „Стерна“, „Кале“, „Марковиот манастир“ и „Песја брдце“), на кои Слободан Мицковиќ експлицитно се повикува во додатокот на романот, а својот роман го гледа како „есеистичко-наративно проседе“, создадено како толкување на посочените песни.⁵ Од друга страна, пак, во посветата на романот стои „Во спомен на Марко Цепенков и на Блаже Конески“, од што може да се заклучи дека романот претставува своевидно „продолжение“ на легендите собрани од страна на истакнатиот наш собирач на народни умотворби. Ако притоа се знае и фактот дека Цепенков не ги запишувал народните умотворби онака како што ги слушал, туку во нив интервенирал, та овие можат да се третираат како зародиш на уметничкиот расказ во македонската литература, тогаш романот на Мицковиќ како подлога не само што ја има историјата, туку е и еден вид палимпсест од кој сиркаат приказните на претходните слоеви.

Ако непотполните биографски факти за животот на Марко Крале отвораат можност за нова рефлексija, која се третира како додаток на оние искази што претходат (во дадениов случај претходните искази се историските искази за животот на Марко Крале, но и исказите на Конески во циклусот за Марко Крале), тогаш тој презема својство на настан. Така, романот на Мицковиќ станува историски одговорен, зашто „не постои неутрален текстуален простор од кој настанот може да се набљудува и од кој може да му се даде значење: давањето значење на настанот е и самото настан.“⁶

Што би можело да се третира како настан во романот на Мицковиќ? Кои се пукнатините во историското време во кои се населува овој текст, па ни се чини дека тој запоседнува барем две времиња одеднаш – иднината и минатото кои злокобно се присутни? Што е она што од немиот глас на историјата го прави повторно чуен, та минатото го прави присутно? Што е она што прикажувањето на минатото го деградира до статус на она што ќе биде повторено (повторно напишано)? Дали историјата на гласовите го заборава гласот на Историјата?

Очигледно е дека станува збор за текст што реферира на друг текст, народната легенда за Марко Крале во која е применета постапка на

⁴ исто стр.59

⁵ Слободан Мицковиќ: исто, стр.100

⁶ Бил Рединг: „Постмодерне фигури историје: анахронизам и несечање“, во: *Луца*, мај 2000, стр.47

хероизација. Таа во новиот контекст е иронизирана и добива инфантилна димензија. Марковите херојски подвизи се превртуваат во наивна, детска игра којашто ни од далеку не е применлива во светот на возрасните, во светот на реалното, во светот на вистинското војување. Сериозноста на настаните што следуваат ја претвораат Марковата сила во нејзината спротивност, во не-сила, во немање сила да се одговори на предизвикот. Повторната сила е од колективот кој го хероизира, што е и одговор на вечните дилеми за доблеста, стравот, падот, гневот, љубовта и омразата. За разлика од претходните два, каде што историографското се испишува во нов контекст, во романот *Марко Крале* тоа се прави со книжевно-уметничкото минато.

Преплетувањето на минатото и сегашноста се предмет на обработка и на романите *Пайокој на свејој*⁷ од Венко Андоновски и *Пророкој од Дисканџирија* и *Смрџија на Дијакој* од Драги Михајловски⁸. Постапката со која се служат авторите е истоветна: романите се составени од два дела – првиот во минатото, вториот во сегашноста. За два од наведените три романи заеднички контекст е византискиот период. (Византискиот контекст е основа и на романот *Вдув* од Јордан Даниловски), а за *Смрџија на Дијакој* – тоа е периодот на турското ропство. Додека Михајловски се занимава со проблемот на стереотипната претстава за Другиот како лош. Непријателски поставените ликови во првиот дел од романот – Тефилакт и Василиј, во завршницата на романот неочекувано се доближуваат, преку „неочекуваниот идеолошки исчекор од дискурсот на (историската, национална и идеолошка) поларизација; осознавањето на залудноста на омразата меѓу противниците“.⁹ Повторното враќање на Василиј во овоземниот живот во 20 век е можност да се преиспитаат сопствените и туѓите позиции во однос на прашањето за верата, црковните институции, етичките доблести и сл., прашања го допираат човекот во кој било временски период. Слични прашања поставува и романот *Смрџија на Дијакој*, но сега акцентот е ставен на националниот идентитет и неговата криза во воени услови.

За разлика од веќе споменатите романи, романот на Ермис Лафазановски *Блаџородникој*¹⁰, историското минато го поставува во нов контекст преку користење на фолклорната матрица во алегоричен код. Иронизирајќи ја постапката на хиперболизација, присутна во јуначкиот еп, настаните од историското минато (егејската тема и пропагандата на соседните држави во Македонија) се препознава како блиско и присутно.

⁷ Венко Андоновски: *Пайокој на свејој*, Култура, Скопје 2001

⁸ Драги Михајловски: *Пророкој од Дисканџирија*, Каприкорнус, Скопје 2001; *Смрџија на Дијакој*, Каприкорнус, Скопје 2002

⁹ Елизабета Шелева: „Дијалог-кантрија: земја и дијалог“, во: *Отворено писмо*, Магор, Скопје 2004, стр.191

¹⁰ Ермис Лафазановски: *Блаџородникој*, Зојдер, Скопје 1997

Преку гротескните сцени во кои се обликуваат ликовите на Курандо, Вовирката, Јајцето итн. повторно стануваат актуелни темите од минатото. Приказната е едноставна: Крандо сака да се стекне со благородничка титула и за таа цел изработува три проекти. Реализацијата на проектите изнесува низа детали, кои се историски оптоварени и учествуваат во откривањето на имплицитната приказна. Овој процес е очигледен при мотивација на дејствијата на ликовите и ако ги набљудуваме во контекст на историските и политички случувања во Македонија, јасно ја согледуваме врската меѓу она што се случувало и актуелните општествено политички збиднувања. Целиот роман е алегорија на аспирациите кон Македонија. Откажувањето од сопствениот идентитет е поткупливо со „најразлични мезалаци, евтина стока и неоригинална техника“, состојба која низ историјата постојано се повторува.¹¹

Сомнеж во напредокот

Во веќе споменатиот роман *Историја за црната љубов* од Слободан Мицковиќ, во кој тезата дека настаните од минатото ги „уредуваат“ и настаните од сегашноста, се преплетува со идејата за сомнеж во напредокот, искажана преку каузалноста помеѓу „црната љубов“ и катастрофалниот земјотрес во Скопје во 1963 година. Вербата во напредокот (правилниот избор што носи благосостојба) е сосема срушена.

Врз претставите на просветителската идеја за верба во напредокот и човековата победа изграден е романот на Васе Манчев *Амин*.¹² Романот започнува со реченицата „Ме викаа Амин“. Внесувањето на чудното име во првата реченица на романот (рамката која го одвојува фикционалниот од реалниот свет и има улога на воведување во причините на нештата) го насочува копнежот на ликот кон идеалот, совршенството. Името на главниот лик во романот и раскажувач кореспондира со последниот збор на секоја христијанска молитва и „има статус на магична формула која го спојува говорникот со бога“¹³, односно станува дел од Едното, Тоталитетот, Идеалот. Неговиот „копнеж поширок од стварноста“ се манифестира како стремеж за достигнување на „живото совршенство“, наспроти „неумоливите закони на животот на земјата“. Сите преземени акции на ликот Амин во оваа насока завршуваат со неуспех: наспроти копнежот по дом, семејство и љубов, тој добива студенило на надгробниот мермер;

¹¹ За повторливоста на злата судбина потпомогната од сопствениот избор говорат и романите на Славко Јаневски поврзани со месноста Кукулино, првите што го најавуваат постмодернизмот во романот кај нас.

¹² Васе Манчев: *Амин*, Детска радост, Скопје 1998

¹³ Венко Андоновски: „Одложена победа на поразениот, претходно побунет човек“, во *Амин* / Васе Манчев, Детска радост, Скопје 1998, стр.240

наместо духовноста и светоста на црквата – нечист простор, складиште за непотребното, наместо животен сопатник – монструм во вид на жена; наспрема успех – постојан пораз. Наместо спојување на двата света – совршениот и несовршениот и постигнување на апсолутот, тој го осознава светот со „фабричка грешка“. Низата неуспеси на Амин во достигнувањето на идеалот не ја намалуваат желбата за повторен обид. Скоро и да успева, откривајќи го сликарството (уметноста) како најсигурен пат до совршенството. Но се покажува дека тој не го слика она што го сака, туку она што мора да го слика. Неговите чудесни слики во кои светлината и совршенството се вплетуваат во боите, наеднаш, на чуден и необичен начин се претвораат во ликот на жена му – персонификација на земниот, несовршен живот. Ликот Амин го определува нужност, а не слобода на изборот, кој за него е невозможен. Таков, определен од нужноста, тој се доживува како марионета чии конци ги влече некоја невидлива сила. Физичките удари се кóтек на судбината, наменет за гротескната кукла-марионета, која сака, а не може да ја покаже својата волја.

Темата на сомнеж во напредокот ја обработува и Данило Коцевски во романот *Одисеј*.¹⁴ Преку предизвиците на интертекстуалната отстапка (овде за подлога не се зема некој настан од историјата, туку од книжевноста), Коцевски го поставува постодисеовското прашање: Што ако победата на Одисеј не завршува со триумфот на додворувачите? Што ако конечната пресметка отвора низа други прашања кои не ја допираат само верноста на Пенелопа?

За разлика од хомеровиот Одисеј, Евпид е силен и итар противник, кој, меѓу другото, е и добар говорник. Пенелопа, верната сопружничка, која кај Хомер има само улога на сопруга, кај Коцевски добива и други особини: таа е свесна и плотна жена, која аргументирано ја брани својата вистина. Склопот на околности веќе не ја демонстрираат силата на Одисеј, туку неговата немоќ. Тој губи сè: Пенелопа заминува, принуден е да ја предаде власта и губи скоро сè што има. Номадот во него повторно се јавува, пловидбата е единствената негова утеха. Но, во пожарот горат сите спремни кораби, а со нив, надежта на Одисеј и целата микенска цивилизација. Со неа, односно со исчезнувањето на градот Тиринт, исчезнуваат и глинените таблички од писмото, подоцна наречено линеарно Б писмо. На сцената стапува „тешко сфатлив, неколкувековен, мрачен период на неписменост“. „Сомнежот ја согледува стварноста како расфрлена срча, вели Прокопиев – но не со намера таа повторно да се залепи, да се спои, туку да навлезе во празните просторчиња меѓу стаклото.“¹⁵

¹⁴ Данило Коцевски: *Одисеј*, Скопје 1991

¹⁵ Александар Прокопиев: „Пост-Одисеј не патува веќе“, во *Постмодерен Вавилон*, Институт за македонска литература, Скопје 2000, стр.73

Хомеровиот Одисеј е победник, Одисеј на Коцевски е губитник, старец кој „завршува во тишина наслушнувајќи ја ерозијата“. Неговиот пораз ја преиспитува „вистината“ за мажот-херој, за силата и победата. Над поразот на Одисеј се отвора „женското прашање“, односно се проблематизираат постоечките односи меѓу половите кои доминираат од античка Грција до денес. Поразот на Одисеј и микенската култура може да претполага и почеток на една нова во која распоредот на моќта ќе биде порамноправна. Но само како навестување, како една можност која со напор може да се насре во празните просторчиња меѓу скршеното стакло.

Сомнеж во едноста на светот

Во романот на Влада Урошевиќ *Дворекиоѝ ѝоеѝ во айарѝ за леѝање*¹⁶, кој спаѓа во жанрот научна фантастика, се вели:

– Живееме во еден свет во кој ништо не е сигурно! Освен едно, дека не можеме да задржиме ништо трајно.

– Јас сакам да те задржам.

– Ништо не зависи од твојата желба Ова е еден стравотен свет во кој сè се распаѓа. Ништо не може да остане цело, ништо исполнето со смисла.“

Станува збор за роман кој со својата збунувачка полицентричност алудира на постапокалиптично време/простор. Во тој постцивилизациски свет сите релации меѓу луѓето изгубиле од сето досега познато, како што и светот што го познаваме се повлекува пред простотите на имагинативната игра. Опстојуваат само еротските релации, претставени преку главните ликови Игор Трол и Естела. Како вовед во светот на „дворскиот поет“, би ги навеле упатствата на Естела наменети на Игор: „Не постои повеќе една единствена цивилизација. Секој сега живее сам за себе. Сакам да речам секоја заедница. Всушност – секоја може да си одбере време, епоха, култура, обичаи, изглед на облеката, оружје – зависи од вкусот“. Романот всушност алудира на еден постисториски свет, каде што големите нарации, историјата, авантурата, глобализацијата се надминати, а на сцена стапува деконструкцијата, разединети, мали заедници, остатоци од некогашните големи нации.

Ваквиот став се тематизира преку перцепцијата на просторот. Тој се доживува како двојно поделен: од една страна постои Градот и надворешниот свет, а од друга просторот на „лажни и вистински“ соништа. Премиот од еден во друг се одвива преку порта – граница на двата света. Рамковното дејствие на романот се одвива со преодот на просторот Град-Свет: најнапред Игор од Градот преминува во Светот, а

¹⁶ Влада Урошевиќ: *Дворекиоѝ ѝоеѝ во айарѝ за леѝање*, Култура, Скопје 1996

на крајот оди од Светот во Градот. Просторот на Градот е простор што може да се именува како утописко место: тој е замислен како идеален град во кој строго пропишаните норми (атмосфера слична на средновековието, без можност за технички напредок) овозможуваат безбеден живот, свет во кој владее регуларноста, непроменливоста, колективизмот. Наспроти него е светот на отворениот простор, на хаосот, слободниот избор и желбата, на поединецот кој може да избира дали ќе живее во светот на лажните или вистински соништа. Разбиеноста на едноста на светот на која упатува просторот се пренесува и на самата приказна: на крајот на овој роман со авантуристички елементи се сведува на иреално, на сон. На тоа упатува и завршната сцена од романот која се доживува и како последна сцена од филмот на режисерите Стивен Пилберк и Сесил Б. де Смил (алузија на познатите Стивен Спилберг и Сесил де Смил).

Сомнежот во еднотоста на светот се манифестира и преку хибридна конструкција на самиот жанр. Ако кај Урошевиќ тој хибрид се однесува на светот во делото (можноста животот на ликот да биде дел од филм), во романот на Димитрие Дурацовски *Инсомнија*¹⁷, таа хибридноста се манифестира во самото текстовно ткиво. Романот е замислен во форма на дневник во кој се вклучени фотографии, слики, стрипови, материјали од весници, портрети, вистински или фиктивни разговори со постоечки ликови. Сето тоа ја донесува во прашање самата припадност на овој текст кон жанрот роман. Но само привремено или навидум: ако го прифатиме инкорпорирањето на поимот генеричност, наспрема веќе вообичаениот *genres* (жанр), ќе ги прифатиме и ненормираните развојно-генерички потенцијали на жанрот, кои, пак, кореспондираат со идејата за неедноста на светот/писмото. Оваа хибридноста Елизабета Шелева ја подведува под поимот невдоменост и тоа како: несигурност во сопствениот идентитет, како витална спрега со Другиот и како жанровска невдоменост¹⁸.

¹⁷ Димитрие Дурацовски: *Инсомнија*, Скопје 2001

¹⁸ Елизабета Шелева: „Невдоменост во куќата на романот“, во *Отворено писмо*, Магор, Скопје, 2003, стр. 208

Милан Ѓурчинов

**ДИМИТАР СОЛЕВ – ПРОЗЕН АВТОР
И КНИЖЕВЕН КРИТИЧАР**
(1930 – 2005)

Годинава се навршуваат 75 години од раѓањето на еден од најзначајните современи македонски писатели Димитар Солев. Постојат барем три причини што се одлучив на годинешниов Семинар да зборувам за неговото творештво.

- А. Димитар Солев почина минатата година, но тој низ целава измината деценија како да беше подзаборавен автор, иако неговото дело, еднакво прозно, колку и критичко, најмалку тоа го заслужуваше.
- Б. Тој беше истакната личност на еден од најпродуктивните периоди во историјата на македонската литература во XX век – времето на 50-тите години, без кое не може да се замисли сликата на големиот подем на нашата уметничка литература и нејзината поширока афирмација.
- В. Според мене, тој е и денес актуелен, со своите дела, со својата мисла, со своето доследно однесување, со својот морален и интелектуален интегритет. Личности како Д. Солев ни се денес неопходни, бидејќи се сè поретки, бидејќи ги има сè помалку.

Солев ѝ припаѓаше на втората генерација во новата македонска книжевност, онаа што стапи на книжевната сцена на преминот помеѓу 40-тите и 50-тите години на XX век и во која од самиот почеток застапа на страната на модерното литературно струење и новите есеистички идеи, кои се фокусираа околу основната поетичка програма: раскин со догматизмот и неговата соцреалистичка варијанта во наши услови.

Покрај него, во неа, како прозни автори беа: Бранко Пендовски, Благоја Иванов, како поети: Матеја Матевски, Србо Ивановски, Гане Тодоровски, подоцна – Анте Поповски, во критиката: Александар Спасов и Милан Ѓурчинов. Таа беше родена околу 1930 година и беше првата школувана генерација, книжевно високо образована. Таа се

стремеше кон „новиот израз“ и „новиот сензибилитет“ и беше противник на секој идеолошки притисок и диктат.

Димитар Солев беше водечка личност на овој подем. На книжевната сцена се јави најнапред како прозен автор во двете списанија на младите во Македонија „Иднина“ и „Млада литература“, а од 1953 година преминува во новоформиранитот весник „Разглед“ како постојан соработник и уредник. Тука сè повеќе се јавува и се афирмира не само како раскажувач, туку и како книжевен критичар и полемичар. Својот полн замав новите погледи го доживуваат токму на страниците на оваа публикација, која излегува како весник од 1953 до 1958 година со познатите писатели од првата генерација: Владо Малевски, како главен, и Јован Бошковски, како одговорен уредник. Со своите остри, непомирливи и принципиелни ставови, основен тон во „Разглед“ му дава токму Димитар Солев, борејќи се против сите анахронизми и рецидиви на минатото и афирмирајќи ги новите имиња и новите вредности.

Не може, при ова, да не се одмине фактот дека „Разглед“ во овој период беа носител на модерните сфаќања не само во литературата, туку и во другите области на уметноста: ликовната, каде што делуваат творците како Борко Лазески и Димче Протугер, Петар Хаџи Бошков и Димитар Кондовски, во театарската – Коле Чашуле со својата драма „Вејка на ветрот“ (1956), во музиката – Томе Зографски, Петар Богданов -Кочко и други *градиџели на естетскиот илурализам*.

Погледнато од еден ретроспективен агол, делото на Димитар Солев се остварува низ двоен творечки ангажман – белетристички и критички – во периодот од 1949 до 1958 година, кога тој сè повеќе се свртува кон романсиерската и раскажувачката продукција, а сè помалку – кон критиката.

Своите први раскази Солев ги пишува на самиот истек на 40-тите години но, тие по својата структура и поетичките принципи не дивергираат од анахроно реалистичката ориентација на сета македонска проза во тој период. Неговата брза еволуција кон современата и модерната експресија започнува и јакне во текот на 50-тите години, кога е и објавена неговата прва збирка раскази „Окопнети снегови“ (1956), исклучително значајна за натамошната еманципација на нашиот прозен израз. Таа содржи 16 раскази, некои од нив со право се сметаат за антологиски дострели („Приквечерина без никого“, „Ограда“, „Крај на пролетта“). Збирката содржи парадигматични белези за сета прва фаза во прозното творештво на Солев: минуциозна аналитичност, склоност кон интроспекции, внатрешни монолози, напасти префинет лиризам, мајсторство во доловување на атмосферата среде која тече и се развива нарацијата, изразита антидескриптивност. „Не да се опишува, туку – да се открива!“ Овој слоган станува раководно поетичко начело на Солев сè до средината на 80-тите години. Формалните

иновации се, секако, само едната страна на пресвртот што настапи со појавата на вакви книги. Многумина кои го оспоруваа овој автор не согледуваа дека кај него влегува низ широки порти во нашата уметничка проза една нова референцијалност: нагласено *урбаната тема*, градот, светот на детето во тој амбиент, војната како неизбежен општ декор среде кој се одвива суптилната драма на детското откривање на воениот кошмар. Една година подоцна Солев ја објавува својата втора книга, повеста „Под усвитеност“, која ги содржи сличните основни квалитети како и првата. Во атмосферата на вжештеното скопско лето авторот ја развива темата за младите атентатори кои го подготвуваат и го извршуваат атентатот врз бугарскиот полициски доушник. По извесна пауза Солев го објавува во 1964 година својот прв роман „Кратката пролет на Моно Самоников“ – приказна за еден млад новинар и интелектуалец, исполнет во текот на војната со внатрешни колебања и чувство на вина, доближувајќи се до проблемот за моралните дилеми на својата сопствена генерација, која не беше ниту доволно стара за да се вклучи во Револуцијата, ниту доволно млада за да не го гледа она што потоа се случуваше во општеството. Но, оваа осетлива и битна тема добива свои експлицитни потврди во следната книга на Солев – збирката раскази „Зима на слободата“, која веќе со својот метафоричен наслов, а уште повеќе со својата содржина ја отвора проблематиката на првите години по Слободата, донесувајќи сугестивни сведоштва за првите сенки и нерамнини, првите разочарувања на младите генерации од новото време.

Од времето на 80-тите години ќе изделиме две книги на овој автор, романот „Зора зад аголот“ (1984), една носталгично-лирска книга за градот во која одново се оживува урбаната тема која како да исчезна од хоризонтот на македонскиот современ белетрист во 60-тите и 70-тите години, и збирката раскази „Црно огледало“, во која Солев уште еднаш ќе настапи како автор кој при сите дотогашни свои творечки искуства останува „беспощаден реалист“, кој и кога го губи контактот со својот некогашен детски и генерациски свет настојува да се реализира како писател длабоко вкоренет во реалноста.

Во 90-тите години Солев ќе објави повеќе нови збирки раскази и романи, некои од нив ќе бидат посебно забележани (за „книга на годината“ во 1990 беше прогласена збирката новели „Одумирање на државата“). Во текот на својот богат творечки живот Солев ќе се огледа и во другите жанрови, пишувајќи одреден број драмски, радио и ТВ драмски текстови, помеѓу кои најмногу успех имаше неговата драма „Бамји или Хибискус есцуетус“ (1967) поставена со успех на театарската сцена.

Димитар Солев мошне ја задолжи новата модерно ориентирана македонска литературна критика. Во епохата на модернизмот тој беше

нејзин најекспониран и најрадикален застапник. Тој е автор на две книги критики и есеи кои ќе се појават *post festum*. Првата, „Кво вадис скриптор?“ (1971) и втората „Критичко-есеистички текстови“ (2002). Во првата се содржани неговите програмски и теоретски текстови, додека втората ги опфаќа критичките осврти за делата од тогаш актуелната македонска продукција, како и делата (поетски, прозни и драмски) кои во дадениот момент беа актуелни и во југословенската и во светската литература. Веднаш да речеме дека со своите бескомпромисни оценки, противник на сите догми и анахронизми, изделувајќи се со својата интелектуална зрелост, луцидност и широка информираност за настаните во литературата во светот, Димитар Солев се изгради како една од ретките принципиелни и доследни критичарски личности во сета македонска литература од втората половина на XX век. Потврда на ова е фактот што најголемиот дел од неговите критички оценки и судови ја сочувале својата вредност и ја потврдиле својата непобитност сè до денес.

За неговите начелни ставови особено се значајни трите текста: „Проблемите на прозата“, „Време, израз“ и „Вистини како парадокси“, објавени во 1953, 1955 и 1956 на страниците на „Разгледни“. Токму во нив е синтетизирано неговото естетичко „вјерују“, кое беше широко прифатено од неговите блискоумисленици, а потоа предизвика бројни реакции кај неговите противници и опоненти. Солев ја искажа познатата реченица која стана парадигма за новото гледање врз литературата: „Живееме во епохата на Жид, Хемингвеј и Давичо и не можеме да пишуваме онака како што се пишуваше во поранешните епохи“. Тој го цитира Андре Жид, кој во 1926 година ја искажа мислата: „Не прави го она што и некој друг може да го напише исто толку убаво како и ти“. На ова Солев ќе додаде: „Литературата на една епоха (ако одмеруваме литература со литература, а не литература со живот) доаѓа да ја продолжи литературата од изминатата епоха, а не да остане онаму до каде дошла оваа“. Солев продолжува: „Временската дистанца од 1946 до оваа 1953 година, е навистина мала за нашиот писател, иако е уште помала за нашата литература. Но тој период, за наши услови, има значење на децении...“. „Не смее да се остане на она што е веќе создадено. Тоа е најкобно за еден творец“. Солев со духовит обрт ја оценува актуелната ситуација во современата македонска литература, пишувајќи: „Ако за поезијата (откако се прешалтува на интимна) може да се забележи дека ретко излегува од својата субјективност, за прозата може да се каже дека недоволно ја ползува“. „Но нашата проза – површно импресионистична во сликата, грубо дидактична во идејата, неретко остава впечаток дека е повеќе идејна отколку уметничка. За парадокс, минусот се чини не е во тоа што е идејна, туку што е упростоено идејна и неубедливо уметничка“. „А кај нас има и проза која се

ослоновува на сув фактографски материјал и мисли дека го предала животот, ако ги набројува неговите ограничени реквизити, макар што меѓу нив човекот едноставно го нема или пак и самиот е реквизит“. Релацијата живот – уметност беше предмет на расправа и во претходниот тек на развојот на македонската современа литература. Но, Солев ѝ приоѓа на оваа релација на наполно поинаков начин. Тој прави битна дистинкција помеѓу *одразој* и *изразој*. Тој се залага во второто бидејќи за разлика од соцреалистичката доктрина изразот е синоним на плуралистичката отвореност на она што не е однапред познато, на она што е чиста слобода, внатрешан потенцијал – креативност. „Уметничкиот збор никогаш не бил и не може да биде директен одраз на животот зашто меѓу животот и уметноста постои човекот кој живее творејќи или кој твори живеејќи“. Како еден вид рекапитулација и заклучок на овие свои сфаќања Солев ќе ја искаже знаменитата реченица: „*Литературата никогаш не била не-реалистичка, макар што исто толку често била и не-реалистичка*“.

Втората книга критики на Солев ги содржи неговите бројни осврти, оценки и есеи за македонската, југословенската и светската литература од педесеттите години на изминатиот век. Тој не прифаќа компромисни и двосмислени оценки, тој пишува критички и негативно за првиот роман во македонската литература „Селото зад седумте јасени“ од Славко Јаневски, пишувајќи за него дека него ова дело го интересира какво е како „роман“, а не самиот факт на неговата хронолошка појава во литературата. На сличен начин тој пишува и за книгата „Вапцаров“ од Димитар Митрев, за тогашната поезија на Ацо Шопов, за „Трагите не се завезани“ од Коце Солунски, но и пишува мошне позитивно за стихозбирката „Средби и разделби“ од Србо Ивановски, за романот „Седум умирања“ од Благоја Иванов, за стихозбирката „Спокоен чекор“ од Гане Тодоровски, за Цане Андреевски и неговата „Добрини“, за првенецот на Ташко Георгиевски „Ние зад насипот“. Исто така, со многу усет, широчина и целосна информираност Солев во овие години пишува за Франц Кафка, за Тенеси Вилијамс, за Шарл Бодлер, за Мирослав Крлежа, за Иво Андриќ, за Тин Ујевиќ, за Коста Абрашевиќ, за Јосип Видмар.

Уште поширок е дијапазонот на неговите осврти и есеи од светската книжевност. Солев беше еден од првите, ако не и прв од македонските критичари кои во 50-тите години пишуваа за Шарл Бодлер, Џон Дос Пасос, Томас Ман, Волфганг Болхерт, Ерсквин Колверт, Шервуд Андерсон, Вилијам Фокнер, Андре Малро, Норман Мајлер, Гертруда Штејн, Олдос Хаксли, Вирџинија Вулф, Џејмс Џојс, Борис Пилњак, Андре Жид.

Димитар Солев беше книжевен критичар кој често беше на удар, посебно од страна на „реалистите“, а подоцна – „неопозитивистите“.

На неговите критички текстови, впрочем, може сè да им се замери, освен – непогрешлив осет и способност да го одбере битното, значајното, неефемерното, за да ја одбегне заразата на метафоризирањето и јаловото теоретизирање на преголемата „ученост“, од која беше и сè уште е зафатен нашиот критички збор. Наспроти сето тоа, Солев пишуваше јасно, разбирливо и директно. Сето тоа ни потврдува дека Димитар Солев беше критичар од раса, личност со личен став која има вкус и критериум и пред сè стил за да го разоткрие суштественото, личност која располагаше со дарба да предвидува и да гледа подалеку од другите.

Ќе завршам со еден исказ на овој луциден, вистинољубив и принципиелен писател, критичар и човек. Во еден од последните свои јавни настапи Димитар Солев ни остави неколку пораки за нас, за нашево време, за идните генерации. Во своето последно интервју тој беше рекол: „Свесен сум дека сè помалку сум автор, а сè повеќе авторитет“. „Но, авторитет не станав, сакам да останам автор“.

Марко Кишевски

МАРКО КРАЛЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ НАРОДНИ УМОТВОРБИ

Годинава се навршуваат 610 години од загинавањето на Марко Крале, последниот крал на Македонија, кој како ретко која друга личност останал во споменот на народот, односно во неговите народни умотворби, како во поетските, така и во прозните. В. И. Григорович по своите патувања низ Македонија запишал: „Јас не слушнав други имиња, освен имињата на Александар Велики и Кралот Марко“.

Во традицијата на македонскиот народ Кралот Марко е познат со имињата Марко Крале, Марко Кралевиќ, Крали Марко, Марко Кралевиќе, Марко Прилепчанец, Марко од Прилепа и други. За Кралот Марко во нашата и во странската наука досега доста е пишувано, главно врз скудните историски извори и врз богатото народно творештво. Но во последно време, врз основа на нови извори, документи од турските архиви, но и врз записи во нашите цркви се прецизираа или се коригираа многу сознанија за Марко, за неговите родители, за неговите браќа, но и за неговата држава и за неговото време воопшто.

Иако некои сознанија за Марко како безначајна историска личност и како турски вазал, и за татко му Волкашин како негативна личност долго се провлекуваа, во последниве два века се создаде богата литература за македонскиот 14 век и во тој контекст и за Волкашин и Марко, кои ги претставува во поинаква светлина. Марко не само што бил значајна личност туку бил и последниот крал на Македонија по кого народот тагувал и го опевал во народните песни, а го запаметил и во преданијата.

Како што пишува Мавро Орбини, Волкашин потекнувал од Ливно, татко му се викал Мрњава поради што и тој, а и целата фамилија подоцна се афирмирала со презимето Мрњавчевиќи. Во српските извори, а и во српското народно творештво го среќаваме под името Вукашин, кај Бугарите како В'лкашин, а во македонските народни умотворби само како Волкашин. Важно е и тоа што тој ја признавал

Охридската архиепископија, а преку неа бил во добри односи и со Вселенската патријаршија во Константинопол.

Истражувачите сведочат дека кон половината на 1371 година, поточно во месец јуни, Волкашин и син му Марко во Скадар, заедно со Балшиќите и со Венецијанската република, заговарале да го нападнат Никола Алтомановиќ, но појавата на Османлиите на истокот ги спречила во тоа. Волкашин и брат му Углеша се обиделе да го запрат продорот на новата сила кон Балканот, но и двајцата загинале во битката на реката Марица во 1371 година.

Според пишуваните извори кралот Волкашин и кралицата Елена имале четворица синови: Марко, Андрејаш, Иваниш и Димитар (Митраш). Овој податок е регистриран и во еден натпис во црквата Свети Димитрија, позната како Марков манастир кај Скопје, во кој се вели дека црквата е обновена и насликана во време на благоверниот крал Волкашин со благоверната кралица Елена со нивниот првороден син, благоверниот крал Марко, и Андреаш и Иваниш и Димитар, во 1377 год. За нивни ќерки пишуваните извори не знаат, иако народната традиција памети две нивни ќерки: Оливера и Милица.

Кралицата Елена (во монаштво позната под името Елисавета, а во народната традиција како Евросима), по смртта на кралот Волкашин веројатно едно време е совладарка на кралот Марко, што може да се заклучи од фактот дека таа во тоа време ковала пари. Од браќата на Марко, во народната традиција најмногу е зачуван ликот на помалиот брат Андрејаш. За него е познато дека за време на Косовската битка го градел манастирот во Матка кај Скопје, посветен на светиот апостол Андреј Првововикан. Познато е и тоа дека и Андрејаш ковал пари, што значи дека и тој имал територија на која бил владетел.

Најмногу податоци (и пишувани извори и народни умотворби) има за Кралот Марко, секако најпопуларната личност во народната традиција не само кај македонскиот народ, туку и кај другите балкански словенски народи, иако неговото име стигнало и многу подалеку. Се знае дека Марко е роден околу 1335 година во Прилеп, дека уште пред да загина Волкашин во битката на Марица во 1371 година бил прогласен за „млад крал“, што значи престолонаследник, дека веднаш по загинувањето на татко му бил прогласен за крал и дека се борел да ја зачува територијата на државата што ја владеел. А таа држава се простирала на десниот брег на реката Вардар, од Шар Планина и албанските планини на северозапад, до Костур на југозапад со престолнина во Прилеп. Како владетел Марко ковал пари со напис: „В’ Христа Бога верен крал Марко“.

Марко најпрвин бил оженет за Елена, ќерката на Радослав Хлапен, управител на Верија и Воден во западна Македонија, која набргу ја оставил и се оженил за Теодора, која му ја зел на Гргур

Бранковиќ. Подоцна Теодора му ја дал на својот дедо Радослав Хлапен, а си ја повратил својата првовенчана жена Елена. Овие податоци ги среќаваме и во еден запис во Хлудовата збирка, пишуван од Добре од с. Маргари, Прилепско. „Оваа книга е пишувана во Порече, во селото Калугерец, во деновите на благоверниот крал Марко кој ја даде Теодора, Гргоровата жена на Хлапен, а ја зеде својата првовенчана жена Елена, Хлапеновата ќерка“. Но и овој повторен брак со Елена не бил потраен, зашто таа пак му побегнала кај војводата Балша, господар на Зета и Скадар. Нему му го предала и градот Костур, кој влегувал во составот на Марковата држава, кој подоцна се обидува да го поврати дури и со помош на Турците. Елена и кај Балша не останала долго, зашто и тој набргу ја истерал. Ваквото поведение на Елена е опеано и во песните, иако како што смета К. Пенушлиски, „е можно токму народната традиција да послужила за вакво прикажување на брачниот живот на Марко Крале.“ Пишуваните документи не даваат податоци дали Марко имал наследници, иако народната традиција, особено народните песни знаат за негов син, кој ги има неговите квалитети.

Името на кралот Марко се споменува и во други записи и натписи. Така на пример, во еден натпис во дреновската црква, се вели дека црквата е живописна за време на државата на Никола и Марко по смртта на царот Стефан. Потоа, во натписот во црквата Света Недела во Призрен, кој се датира меѓу 1 септември 1370 и 31 август 1371 година, што значи непосредно пред Маричката битка, Марко се именува како млад крал, што значи престолонаследник. Марко со слика и текст: „В Христа бога верен крал Марко“ е застапен во манастирот Св. Архангел Михаил во Прилеп, како што беше споменато во Св. Димитрија кај Скопје, во еден натпис во црквата Св. Богородица Перивлепта во Охрид, во манастирската црква Св. Преображение во с. Зрзе, Прилепско итн. Во еден многу подоцнежн напис (1816) неговото име се споменува меѓу донаторите на манастирот Св. Никола во с. Шишево, Скопско, а исто така од многу подоцнежн датум е и записот во кој заедно со татко му Волкашин се споменуваат меѓу ктиторите на дебарскиот манастир Св. Јован Претеча. Фрески со ликот на Кралот Марко се среќаваат во манастирот Св. Архангел Михаил во Прилеп, во Марковиот манастир во Скопје, а битката меѓу Марко и Муса Кесеџија е насликана на ѕидот од црквата Св. Богородица (1857) во с. Лопатица, Битолско.

Како последица на еден изразен антагонизам меѓу северот и југот, во црквите што ги граделе Марко, брат му Андријаш и другите владетели од овие простори (Марков манастир, св. Андреј Првовикан кај Матка и др.) отсутствуваат ликовите од немањичевската династија (св. Симеон Немања, св. Сава и др.), а е присутен ликот на

св. Климент Охридски, на пр. во Марковиот манастир, во олтарскиот простор во низата на светите оци-литургичари, што укажува на фактот дека Кралот Марко немал односи со Пеќката патријаршија туку ја признавал Охридската архиепископија, а преку неа и Цариградската патријаршија.

По наследувањето на државата на својот татко, Кралот Марко примајќи ја кралската круна се нашол во незавидна положба. Продирањето на Османлиите кон Балканот предизвикувало тешка состојба за населението. Од друга страна, околните владетели се обидувале да ги прошират своите држави за сметка на државата на Кралот Марко. Биле вршени упади, било заробувано население кое потоа било продавано како робје по пазарите.

По освојувањето на овие простори од страна на Османлиите, настапиле тешки денови за локалното население. Атмосферата по Маричката битка во Серската држава, пустошот и ограбувањата што ги правеле освојувачите, сликовито ги опишал очевидецот, монахот Исаија, кој меѓу другото истакнува: „И толкава мака и несреќа ги прелеа сите градови и страните западни, колку што ниту ушите слушнале, ниту очите виделе. Откако загина храбриот маж деспотот Углеша, Измаилќаните се распрснаа и полетаа по сета земја како птици во воздухот, и едни од христијаните со меч ги колеа, а други во ропство ги водеа. А оние кои останаа прераната смрт ги пожнеа. Оние кои ја одбегнаа смртта, од гладот беа уништени. Зашто, таков глад настана по сите краишта, каков што не се случи од создавањето на светот. А оние кои гладот не ги уништи, нив волците со Божја дозвола ноќе и дење ги напаѓаа и ги растргнуваа. О, колку жална беше глетката!“

Како вазал на султанот, Кралот Марко имал обврска со своја војска да ги помага турските освојувачки походи. Во еден таков поход и загинал, борејќи се на страната на турските војски против влашкиот војвода Мирче. Во битката што се случила на Ровини, на 17 мај 1395 година, загинале и двајцата турски вазали од Македонија, Кралот Марко и Константин Драгаш, со што и нивните држави дефинитивно го загубиле полунезависниот статус. Биографот на Стефан Лазаревиќ, Константин Филозоф, раскажува дека Кралот Марко пред битката во Ровине, кога ги видел крстовите и бајраците на спротивната страна свесен дека се бори против луѓе од иста вера, се расплакал и рекол: „Кажувам и го молам Господа да им биде помошник на христијаните, па нека бидам првиот меѓу мртвите во оваа борба“. Можеби токму оваа негова изјава подоцна била генератор на многу симпатии на народот кон својот последен крал и инспирација за многу народни умотворби.

Гробот на Кралот Марко не се знае, иако постојат некои претпоставки што главно се засноваат врз народното предание. Мавро Орбин пишува дека Марко бил погребан кај селото Блачани (Блациани) во

близината на Скопје. Бидејќи село со ова име не постои, останува нејасно дали се работи за селото Булачани или за селото Блаце, но ако веќе телото на кралот било донесено од Романија во неговата татковина, поверојатно е тоа да било погребано во неговиот роден град и негова престолнина Прилеп, или во неговиот манастир кај Скопје.

Сепак, како и да е, неспорно е дека Кралот Марко е лик што најдлабоко се врежал во сеќавањата на македонскиот народ и на соседните народи. За него се создадени безброј песни, преданија и други народни умотворби. Неговото име е поврзано со мноштво топоними: тврдини, камења, ридови, клисури, дрвја и сл., до оние пештери што сè уште враќаат глас: „Жив е Марко!“ И не случајно К. П. Мисирков, кој уште на почетокот на деветнаесеттиот век на Кралот Марко му посвети еден значаен научен труд, а и подоцна тој, како и целиот 14 век беа негов постојан истражувачки предизвик, егзалтирано забележа дека Кралот Марко „ги потчини под своја власт и под онаа на македонската муза сите народни певци и народи на Балканскиот Полуостров“. Повеќе од пет века, векови на ропство и страдање, народот верувал дека ќе се врати неговиот крал, кој ќе го заштити од насилниците и ќе му обезбеди поубава иднина.

Важно прашање што се поставува пред истражувачите на народниот епос воопшто, и на песните за Марко Крале посебно, е прашањето за причините за популарноста на Марко Крале. Една еднаш искажана мисла за Марко како безначајна историска личност влегла во комуникација и извршила извесна дезориентација кај некои истражувачи. Притоа, не е водено сметка дека Марко не е безначајна историска личност, туку напротив за тогашните услови е моќен владетел на поголема територија во центарот на Балканот, дека и со својот авторитет и со вазалскиот однос кон многу посилен непријател обезбедил зачувување на државата што ја наследил и релативен мир и спокојство за населението. По неговата смрт, настапиле многу потешки времиња и затоа народот во Македонија се сеќавал на него, го повикувал и го опеал. Некои научници тргнуваат од претпоставките дека Марко навистина бил физички силна личност, што на времето оставило впечаток во средината во којашто живеел, што било и причина за него да се создадат народни умотворби, кои потоа од поколение на поколение ја пренесувале славата на јунакот.

Некои истражувачи, пак, сметаат дека Марко се стекнал со голема слава како заштитник на христијанството во едно пресудно време, кога исламот вршел експанзија на овие простори. Фактот што Марко, како и браќа му, вложувале во изградба на цркви и манастири секако можело да има влијание за популарноста на Марко, што нашло одраз и во народните умотворби. Во науката постои и мислење дека и

војниците на Марко имаат заслуга за неговата популарност, зашто тие низ песни го славеле неговото јунаштво.

Според некои научници, популарноста на Марко Крале е резултат на неговиот однос кон Турците, на прифаќањето на вазалскиот статус и пред сè на неговата маченичка смрт. Тврдењето на Војислав Ѓуриќ дека „Марко е производ на народната непомирливост со турското ропство“, има оправдание и во фактот што во текот на долгите векови на неподносливо ропство, особено во годините на засилено ослободително движење народот се сеќавал на својот последен крал, го повикувал на помош и одмазда. И не случајно во едни вакви услови легендарниот дедо Иљо Малешевски во песните е неречен „на Крали Марка детето“.

Интересно прашање што во науката предизвикало доста расправи е и прашањето кога, каде и од кого се создадени песните за Марко Крале. Во нашиот народ јуначките песни се именуваат како старски, кралски или трпезарски песни, што зборува за нивната длабока старост, за нивното потекло од кралските средини и за местото на нивното исполнување, а тоа е трпезата. Кога станува збор за времето кога се настанати песните за Марко, можеме да речеме дека извесен број песни за Марко се пеани уште за време на неговиот живот или непосредно по неговата смрт. Овде треба да го имаме предвид и фактот што населението во Македонија уште порано имало песни во кои славело одредени јунаци и по принципот на адаптација и актуализација овие песни биле преработени и адаптирани на новото време и новите прилики.

Што се однесува до прашањето каде се создадени песните за Марко, истражувачите главно се согласуваат дека овие песни најпрвин започнале да се создаваат на теренот на Македонија, односно таму каде што јунакот живеел и дејствувал. Дури потоа, песни за Марко на разни начини можеле да се пренесуваат во други средини или таму да се создаваат, но дури откако неговата слава ја минала границата на неговата татковина. Впрочем и со други примери е потврдено дека епските песни за одредени личности или настани прво никнуваат „на територијата каде што тие личности живееле или настаните се случиле“.

Најмногу несогласувања меѓу истражувачите има по прашањето кој е творецот или создавачот на песните за Марко, или барем на првите песни за него во која социјална средина тие најпрвин се создавале, дали меѓу народот каде што се создавале и лирските песни, или пак во одредени аристократски кругови, на дворовите на феудалните владетели од страна на специјални лица, односно професионални пејачи. Една група истражувачи сметале дека овие песни најпрвин се создаваат во дворовите на феудалците од страна на специјални про-

фесионални пејачи, а дека дури потоа тие влегле меѓу народот. Друга група истражувачи, пак, сметаат дека и епските песни потекнуваат од народот, исто како и лирските.

Интересно прашање поврзано со Марко Крале што има одраз и во народните умотворби, а што веројатно има влијание и за неговата популарност, е прашањето за односот на Марко Крале кон христијанската религија. Во народните умотворби Марко во еден случај се придржува кон барањата на христијанските догми (ги пости долгите пости, оди на причесна итн.), во друг случај жестоко ги казнува тие што посигаат по верата, потоа гради цркви и манастири и сл.

Постил Марко пости велигденски,
седум недели седум п’ти јал,
без вино, без љута ракиа.

Притоа, однесувајќи се во духот на христијанските закони, тој кога оди во црква на причесна не носи оружје, иако тоа му создава низа неприлики.

А егиди млада Маркоице,
не ке ода на војска цареа,
не ке ода негдека на свадба,
та да земам моја остра сабја;
тук ке одам в црква Арангела
Арангела в црква на причесна.

Марко Крале како секој добар христијанин си празнува домашен празник, домашна служба. Народната песна еднаш сведочи дека е тоа Св. Ѓорѓија, друг пат Света Петка-летна, трет пат Свети Никола итн. Познато е дека во време на владеењето на кралот Марко се изградени многу цркви и манастири. За некои од нив се вели дека ги изградил или ги финансирал токму Марко.

На различни начини Марко ја брани верата. Тој жестоко ги казнува оние што ги кршат христијанските закони, особено оние што сакаат верата да ја менуваат со сила.

Живо вати цара од Стамбола,
Му пресече нозе до колена,
бели раце дури до рамена,
му извре очи од глаата,
и го кладе до вода студена.

Не само како заслужена казна, туку и како предупредување за другите и за во иднина:

Силум вера да не се менува.

Во народните умотворби за Марко Крале во поголем обем се среќаваат и натприродните суштества: самовилите, змејот, наречниците, ламјата итн., што е потврда дека ликот на Марко се здобил со митски димензии, односно дека во овие песни нашле место и некои митолошки претстави или некои други религии на човекот, односно дека поголем број песни од разни периоди поврзани и со вакви суштества подоцна се поврзале и со името на Марко Крале.

Уште во песната за Марковото раѓање посебно се нагласува дека и неговата сила и неговата судбина се предодредени од наречниците, коишто на третата вечер му ја одредиле судбината и животната патека.

Двете к' смет на Марка нарекле,
треќа рекла – Марко да е јунак,
кога момче оно да порасте,
на татка си коски да му скрши.

Иако татко му Волкашин, кој го слушнал наречувањето, се обидел да ја измени судбината на својот син, сепак наречувањето се исполнило во целост. Самовилите имаат многу поважно место во животот на Марко Крале. Во една песна од зборникот на Миладиновци кога самовилата ќе гради град под облаците, а за материјал ќе користи одбирани јунаци, девојки и мали дечиња и кога малку не ќе и достаса, таа ќе го земе детето на Марко за да го стави за прозорец „спроти с'нце“.

Но, најчесто Марко е во добри односи со самовилите. Тие му се посестрими, му помагаат да дојде до оружје, му помагаат кога се наоѓа во тешка, или особено кога е во безизлезна ситуација. Во една убава малешевска песна со наслов „Марко Кралевике и Вела самовила“, кога самовилата ќе се најде во незавидна ситуација ќе му понуди на Марко три билки:

Една билка, Марко машки деца,
друга билка – пари да си ќариш,
треќа билка – од зло да утечеш.

Ѓурѓа самовила му помогнала да добие сабја каква што му прилега на јунаштвото:

што се диплит двана'есет дипли,
што се носит во бела пазу'а,
што ми сечит древја и камења.

Освен самовилите во песните за Марко се среќава и ламјата, митолошко суштество често присутно во нашиот фолклор. Во една песна од прилепско, „кучка ламја“ од длабокото море на Марко му го голтнува детето, иако тој за заканата е предупреден од Ерина самовила. Марко успева да ја фати ламјата, да ја распара и да си го извади детето.

Ми ја фтасал таја кучка ламја,
 си извајл сфоје врушко ноже,
 та распарал нејно клето срце,
 та извајл сфоје машко дете.

Во песните за Марко Крале опеани се разни односи во неговото семејство, неговите односи со родителите: таткото и мајката, потоа со браќата, сестрите, со неговите деца, роднини итн. Се разбира, во отсуство на попрецизни историски податоци за овие релации ние можеме да зборуваме само за поетска вистина, односно за народни умотворби кои веројатно имаат сосема малку врска со историската вистина.

Песната пее дека кога Волкашин и Марко ја граделе црквата Свети Архангел кај Прилеп и откако била насликана фреска со ликот на Волкашин, Марко покажал завидливост и посакал и неговиот лик да биде насликан на истото место:

На вратата Волкашин се писал,
 син му Марко, богме, му завидел,
 и тој ми се од лево напишал,
 во одежди и кралцки коруни.

И денес на влезот во манастирската црква Свети Архангел Михаил во Варош зачувани се ликовите на Волкашин и на Марко.

Историјата знае дека жената на Волкашин, односно мајката на Марко, се викала Елена. Во народните песни таа е позната како Евросима (Јевросима).

Трудна била млада Јевросима,
 трудна била дете си родила.

И кон мајка си Марко имал различен однос. Но иако некогаш е и груб и суров, каков што е и кон другите луѓе, општо гледано тој ја почитува мајка си и многу често ја прашува за совет, особено во потешките моменти. Честопати кога тргнува на пат, Марко е советуван од мајка си што да понесе и како да се однесува.

Историјата знае дека Марко имал тројца браќа: Андрејаш, Иваниш и Димитри (Митраш). Народната песна повеќепати го спо-

менува само Андрејаш. Кога Марко разочаран и презрен поради тоа што нема браќа се враќа кај мајка си таа му кажува:

Ој ле сину, Кралевиќи Марко,
брата имаш в Анадолска земја
по имено дели Андријаше.

Во песните за Марко се споменуваат и негови сестри. Еднаш тоа е Милица, друг пат таа се вика Јангелина, трет пат името не ѝ се споменува, а се пее за мотивот инцест меѓу брат и сестра. Во една песна се пее дека Марко имал две сестри, Ангелина и Шаина. Кога заплететата Шаина ќе се одметне „во гора зелена“, царот ќе испрати порака дека тој што ќе ја фати ќе добие го „Скопје града покрај тиок Вардар“. Но бидејќи никој не може да ја фати, тоа ќе се бара од Марко Кралевиќе. Но кога Марко ќе дојде кај Шаина, околностите ќе придонесат тие да откријат дека се брат и сестра:

Али Марко имаш ти на памет,
оти бефме мие до две сестри,
поголема беше Ангелина,
стреден беше Марко палаина,
а по него Шаина најмала.

Народната песна ја опева невестата на Марко со различни имиња, Мара, Јангелина, Јана, Елена итн. Некогаш таа едноставно е Маркојца или Маркоица, или кралица Маркојца, како што ѝ се обраќа и самиот Марко: „Ај ти тебе млада Маркојце“, или како што во друга песна ѝ се обраќа црната Арапина: „Ели чуеш млада Маркоице“ итн. Народната песна ја опева доста контрадикторно, еднаш како добра домаќинка и верна сопруга, која му е од помош во најтешките моменти, друг пат како неверна сопруга која лесно се решава да го уценува или да го напушти. Навистина, интересно е прашањето што од она што го знае историјата нашло место во народната песна?

Во некои песни жената на Марко Крале се одликува со остроумност, со можност да се снајде во разни ситуации, или да предвиди одредена ситуација што може да се случи. Така, кога по долгите Велигденски пости Марко ќе тргне во црква на причесна не саќа да носи оружје. Неговата сопруга предвидувајќи ги можните непријатности, тајно му овозможува да се одбрани во таква состојба:

Бог ја убил млада Маркоица,
зашто беше умна и разумна;
и ја зеде сабја дипленица,

што се диплит дванаесет дипли,
 во должина дванаесет педи,
 во ширина што беше четири,
 му ја кладе сабја од скришема,
 му ја кладе коњу во гривата.

Со порака до коњот, ако стопанот се најде во неприлика да му каже каде се наоѓа сабјата. Навистина Марко ќе се најде во таква незавидна ситуација, а само луцидноста на неговата жена и сабјата што ја скрила во гривата на коњот ќе го спасат.

Но некогаш жената на Марко е опеана и како неверна сопруга, со што ја заслужува и ја добива јавната осуда и најстрогата казна.

А што беше Марко од Вароша
 тој ми зеде шавар рогузина,
 ја утопи лоја и катрана,
 ја завитка младата невеста,
 ја запали чудо од нозете.
 што ми свети младата невеста,

Како што беше споменато, историјата не знае дали Марко имал деца. Посредно некои околности упатуваат на сознанието дека тој сепак немал деца. Овој податок го истакнуваат и некои песни. На пример во една малешевска песна се пее дека кога „млади Марко умира премира“ имотот го остава на сестрите, а не на жената:

оти не е пород породила,
 макар дете макар лута змија,
 па ќе речат Марково е чедо!

Но, народната песна го опева и податокот дека Марко имал деца и тоа со различни имиња.

Марко шета воз гората,
 со негово Огнен дете.

Како што се пее во народните песни, неговото дете ги има особините на својот татко и кога станува збор за јунаштвото и кога станува збор за пиењето или за некои други особини. Марковото дете единствено може да ја користи сабјата на својот татко, или единствено ќе ја испие чашата од седумдесет ока, онака како што тоа го правел самиот Марко. Како што се пее во песните, Марко има и ќерка по име Ангелина, „милна ќерка Ангелина“.

Во песните за Марко, покрај родителите, браќата, сестрите и децата, се споменуваат и други негови роднини: стрико, вујко, девет шуреи итн.

Во народните умотворби и посебно во народните песни Марко е неразделно поврзан со неговиот коњ со име Шарец, Шарко, Шарконога, Шарцонога, Шарколија итн. Тој е со натприродни особини, исто како и неговиот стопан. Има необично голема сила; има крилја и лета од планина на планина; пие вино; разговара со својот стопан; но и со други личности (мајка, жена); во клучните моменти го советува својот стопан или го спасува од некоја несреќа итн. Марко на необичен начин го добива својот коњ, како и оружјето, како што впрочем ја добива и својата сила. Од мајка му Марко разбрал дека татко му немал коњ, туку витеза кобила.

Татко ти коњ тој не си вјаваше,
тој вјаваше витеза кобила;
кога умре татко ти Волкашин,
ја испуштив крај слано езеро,
кој ја знаит дал' уште е жива.

Покрај езерото Марко не успеал да ја фати „витеза кобила“, но тоа го направил со ждребето тригодишно. Откако не успеало да го отфрли тоа му се поклонило и го запрашало чие колено е, а кога разбрало дека е син на Волкашина му се предало, по што тој си тргнал дома а, по него тргнала и кобилата.

Дошол Марко во Вароша града,
врзал Шарца в темна коњушница
и до него витеза кобила.

Во песните за Марко Крале важно место имаат децата-јунаци: дете Дукадинче, дете Татомирче, Секула Детенце, потоа Голомеше, Малианче, Оливерче и многу други. Сите тие се истакнуваат со јунаштво, некои од нив дури за неколку пати се појунаци од Марко. Некогаш овие деца слично како и силните Арапи имаат три или девет срца или неколку змии со срцето што им даваат голема сила. Во некои случаи, тие излегуваат на мегдан со Марко, некогаш му помагаат, друг пат тој на нечесен начин и со измама ги погубува. Интересно е што во македонското епско народно творештво децата-јунаци „се поврзани речиси исклучиво со Марко Крале“.

Во некои песни Марко е претставен и како голем пијаница. Тој е познат по тоа што многу пие вино и со вино го напива и својот коњ. Се споменува и чабур чаша од седумдесет или од осумдесет ока од која

пиел Марко. Интересен запис за Марковата чебур чаша оставил Атанас Шопов (објавен во 1893). Врз основа на кажување на месното население тој сведочи дека таа чаша долго време се чувала во манастирот Трескавец. „Раскажуваат во Прилепско, дека во Трескавечкиот манастир се чува 'Марковиот Чебур' со кој тој секогаш се служел и кој собирал 77 оки вино. Се распрашав за таа Марковска чаша и ми кажаја дека таа до скоро се чувала во манастирот, но сега веќе ја немало. Луѓето што ја гледале таа 'Чебур' ми објаснуваа дека тоа била голема сребрена чаша, зачувана од стари времиња“.

Во народните песни за Марко Крале се споменуваат многу други јунаци. Марко како голем јунак, како турски вазал и како крал на Македонија, секако имал контакти и со поистакнати личности од тогашниот политички и јавен живот на Балканот. Некои од овие личности се идентификувани, други остануваат неидентификувани, но со претпоставки за кои личности се работи. Некогаш, пак, Марко се доведува во врска и со личности што живееле подолго време пред или по него, појава што се нарекува анахронизам. Од попознатите јунаци во овие песни најчесто ги среќаваме Беле од Костур, Темишвар Ѓуро, Јанкула Војвода, Момчил Војвода, Филип Маџарина, Рељо Шестокрыло, Гино Дебарлија, Муса Кесеџија и др.

Во досегашните проучувања на песните за Марко Крале помалку внимание им е посветувано на лирските песни за него. Епските песни кај соседните народи, епските димензии на Кралот Марко, другите борбени дејствија опеани во нашата народна поезија повеќе биле предизвик за истражувачите. Секако неоправдано во длабока сенка на овие песни останале лирските песни, низа љубовни, семејни, трудови, хумористични и други односи поврзани со Марко, а опеани во лирските песни. Интересот за овие песни датира од поново време и тој не може да ја смени ваквата оценка.

За разлика од епските песни во кои Марко е претставен во натприродна форма и во однос на физичкиот изглед и во однос на силата и подвизите што ги прави, но и во однос на ликовите што ги победува (Арапи, самовили, ламји, јунаци со голема сила итн.), во лирските песни Марко е обичен човек, човек од секојдневието. Тој е домаќин, пречекува гости, се грижи за членовите на семејството.

Марко Крале го среќаваме и во свадбените песни. Песната „Синоќ Марко од Солуна дојде“ се пее „кога невестата оди кај зетот“. Не случајно оваа песна се пее и по првата брачна ноќ на младите. Низ неа се искажува желбата за броен и здрав пород, нешто што во сфаќањата на нашиот човек и во семејните заедници имало важно место.

Но, обредни песни за Марко се исполнувале и на празниците кога, исто така низ песни, се велича поединецот и семејната заедница. Тоа

особено се прави на празникот Водици и на Лазарева Сабота, кога на секој член од заедницата му се пеела посебна песна. Кога станува збор за обредните празнични песни за Марко Крале треба да се споменат и велигденските песни, каде што овој јунак се споменува многу често. Впрочем, велигденските песни воопшто содржат повеќе епски одлики во споредба со другите лирски песни, а остава впечаток и фактот дека тие опеваат и низа митолошки суштества. Но, освен кај обредните песни, Марко се среќава и во другите лирски песни како што се трудовите, семејните, хумористичните и другите песни.

Кога станува збор за целокупното македонско народно творештво за Марко Крале, посебно значајно место имаат народните преданија за него. Многу мотиви во преданијата се совпаѓаат со мотивите од песните, за што има различни објаснувања. Такви се мотивите Марко ја губи силата, Марко ослободува три синцири робје, итн. Очигледно, некои лица повеќе се наклонети кон прозните форми на творештво, но може да се рече дека и со престанувањето на епското пеење кај нас многу од епските песни преминале во прозни состави. Кај некои од нив лесно се воочуваат одредени стихови, остаток од подолги епски песни.

Навистина, како што истакнува К. Пенушлиски „на народната фантазија и било далеку полесно да создаде легенда за каков било феномен во природата и да го сврзе со која било личност што го импресионирала. (...) Па иако Крале Марко се среќава и во преданијата на сите балкански народи, речиси на секој чекор, неоспорно е дека за него се создадени и живеат најмногу преданија токму во Македонија чиј последен владар бил тој.“

Иако за Марко Крале се создадени голем број и најразновидни преданија, сепак, како што пишува Танас Вражиновски, во нив „во целина се опфатени следниве елементи од неговиот живот и дејствување: 1. Детството на Марко Крале и добивање натприродна сила, 2. Борбите на Марко со разни други јунаци, 3. Марко Кралеви траги, 4. Повлекувањето на Марко од земскиот живот.“

Народното предание раскажува како Марко се стекнал со сила. Најпрвин Марко бил слабо дете што го тепале сите деца. „Кралевиќ Марко пасел волови, воловарче бил. Ама као најслабо дете воловарите сите го тепали и го терали да им ги враќа воловите од кајшто им бегале“, се вели во преданието. Потоа, Марко ја отепал змијата на еден брез што на самовилата и ги јадела самовилчињата и кога дошла таа задоволна од случката сакала на Марко да му направи некое добро: „Марко што сакаш бакшиш што ми ги спаси децава од оваа клета змија“, на што тој одговорил дека сака само да е посилен да може да се брани од децата. Тогаш таа го повикала и му дозволила да цица самовилско млеко: „Оди цицни малку од мене“. Откако три пати цицал млеко од самовилта Марко станал многу силен, го фатил дрвото и го

откорнал од корен. Потоа и децата почнал да ги тепа наместо да го тепаат тие него. „Коа децата после отидуат тамо кај нив, некое се пружи да го тепа. Кралевик Марко фани го со една рака, го фрла као партал двесте метра таму. И Кралевик Марко оттука станал јунак од таа самовила што цицнал млеко“.

Преданијата раскажуваат и за јунаштвата на Марко Крале, за кои се пее и во епските народни песни. Така на пример во едно предание се раскажува за неговата пресметка со Филип Маџарина, во друго за средбата со Цар Мурат, во трето за борбата со Муса Кесеџија итн. Очигледно некои информатори повеќе афинитет имаат кон пеењето, други кон раскажувањето.

Поголем број градби во Македонија се поврзуваат со името на Марко Крале. Така на пример се раскажува дека тој ги градел Марковите Кули до Штип, дека го градел Исарот, исто така во Штип, потоа калето Исар над Тетово итн. М. Цепенков запишал предание и за Марковите Кули до Варош, за кои старите прикажувале дека се направени со голем зулум „гоа од Марка Кралета“. Коментирајќи ја клетвата на жените упатена кон Марко, преданието истакнува дека „За вистина, кај се слави изурнатото кале и него го нема“. И во други преданија, како и во песните, се истакнува дека Марко за некои нехумани постапки е колнат токму со таа клетва: името да му се слави, а тоа што го гради да не постои.

Со името на Марко Крале уште се поврзани Маркови Камења близу до Варош кај Прилеп, Маркова стапалка има кај Песјобрци кај Прилеп, кај Скопје имало Маркова меана, каде што имало и три камења од Марка Кралета, кои ги поставил кога како дете играл „артисуана“, Дупен Камен има кај Дебар, а во Струмичко има и Марков Камен и Марково Купито и Марков Клаенец. Со името на Марко Крале е поврзано и името Крвичево, поради крвта што истекла по борбата на Марко со Турците.

Во повеќе народни преданија се раскажува дека Марко Крале сè уште е жив. Народот не можел да се помири со фактот дека повеќе го нема неговиот последен крал, дека го нема неговиот заштитник, дека го нема јунакот над јунаците, кој може да го заштити од секое зло. Народното предание раскажува дека Марко се повлекол кога се појавило огненото оружје, кога секој може да убие секого, кога и најмало дете може да го убие и најдобриот јунак. Но народот останувал со надежта дека Марко само привремено е отсутен, дека тој пак ќе дојде во најпотребниот момент за да биде со својот народ. Кон едно вакво предание во зборникот на Миладиновци уште е запишано: „Вељат че Марко Крале је безсмртен; и че се скри откаго се изнајде пушката. Тои не вервеештем че таја имат таква сила, и че едно зрно олово можит да отепат човек, нар’ча на некои да устрелит на спружената му р’ка.

Куршумот му предупредува р'ката. Тога Марко рече: Не је за живеење на светов, кога и едно дете можит да отепа најдобриот јунак“. Според други преданија, кога Марко се повлекол во пештера, сабјата ја закачил во карпата и таа полека излегува, а кога сосема ќе излезе и Марко ќе се врати меѓу народот.

Во преданието запишано и објавено од А. Мазон, се раскажува дека Марко е заедно со Александро и со Јанкула, дека и тројцата имаат пиено „посмртна вода“ и дека поради тоа се бесмртни. Овој мотив, секако, е земен од преданијата за Александар Македонски, за кого, исто така се раскажува дека имал пиено ваква вода. Според ова предание „Јанкула и Марко живи се, ама не и знаи никој човек дека се. Дур не се промени дуњата, не може да излезе.“ Ова предание сведочи дека еден човек, Прилепчанец, бил кај нив, ги видел и разговарал со нив и дека Марко на чудесен начин му помогнал да се врати во својот град. „Му каза тамо на каурите и на Турците: – Чешмите да и направите! Жив е Марко!“ Дека Марко е жив, сведочат и повеќето пештери во кои кога човек ќе прашал дали е Марко жив, ќе слушнел одговор: „Жив е, жив“.

Очигледно е дека во целокупното македонско народно творештво ликот на Кралот Марко има значајно место. Во него се слеале многу претстави, многу сфаќања на нашиот човек од најстари времиња до денес.

Литература

1. *Марко Крале легенда и стварносѝ*, приредил Кирил Пенушлиски, Скопје 1983.
2. *Кралот Марко во историјата и традицијата*, (Прилози од научниот собир одржан по повод 600-годишнината од смртта на Кралот Марко, Прилеп 23-25 јуни 1995 година), Прилеп, 1977.
3. *Зборник од XIX Конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија*, Крушево 1972, Скопје 1977.
4. *Историја на македонскиот народ*, том втори, редактор д-р Александар Стојановски, Скопје, 1998.
5. **Мавро Орбин, М.**, *Краљевство Словена*, Београд 1968.
6. **Арnaudов М.**, *Очерци по българският фолклор*, София, 1968.
7. **Матанов Х.**, *Югозападните български земи през XIV век*, София, 1986.
8. **Мисирковъ К. П.**, *Южно-славянскія епическія сказанія о жени бѣж Короля Волкашина въ связи съ вопросомъ о причината ѝ популярности Короля Марка среди Южныхъ славянъ*, Одесса 1909.
9. **Наумов Е. П.**, *Свидетельства исторических источников о Марке Краевиче*, Прилози, МАНУ, IX, 2, Скопје 1978.
10. **Пенушлиски К.**, *Одбрани фолклористички трудови*, 3, Скопје 1988.
11. **Грозданов Ц.**, *Маричката бика, вазалитејот на Крал марко (Марко Крале) и живописот на Марковиот манастир*, Предавања на XXIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 2-21. VIII 1991, Скопје 1992.

12. **Стојановски А.**, *Градовийџе на Македонија од крајојџ на XIV до XVII век*, Скопје 1981.
13. **Цепенков М. К.**, *Книџа седма, Преданија*, редактирал д-р Кирил Пенушлиски, соработник Блаже Петровски, Скопје 1972.
14. *Преданија и леџенди*, избор и редакција д-р Кирил Пенушлиски, Скопје 1969.
15. **Вражиновски Т.**, *Македонски истџориски џреданија*, Скопје 1992.
16. *Македонски народни џреданија*, Подготвил Танас Вражиновски, Скопје 1986.

Јелена Лужина

МАКЕДОНСКАТА БИТОВА ДРАМА: ОБЈЕКЦИЈА 2005

Македонската театрологија, македонската литературна наука, но и културната историја на македонскиот народ имаат сериозни причини, ама и обврски, постојано – а не само пригодно/пригодничарски, илити инцидентно! – да потсетуваат на интригантниот феномен што вообичаено го именуваме како **битова драматика/драматургија**. Театрологијата е (можеби) најмногу обврзана соодветно да ја истражува, толкува и вреднува исклучителната **историска мисија** што **битовата драматика/драматургија** ја исполни не само спектакуларно, но и исклучително функционално. Имено, театрологијата постојано нагласува дека се работи не само за одредена **литературна и/или театарска појава**, туку за вистинска **мисија** којашто, во еден мошне чувствителен историски и геополитички миг, битно придонесувала кон развојот на одредени урбани културни стандарди (на овие турбулентни балкански простори секогаш малку инсуфициентни!), но и кон формирање/форматирање на одделни социјални чувства (на припадност), оттука и оние со национален предзнак. Не смее да се заборава и најважното: пробив и афирмација на **битовата драматика**, која – како што знаеме – од сцената „зборувала“ на повеќе македонски говори, битно придонесувала и кон постапно официјализирање (и стандардизирање) на македонскиот литературен јазик. Најпосле, театрологијата никогаш не пропушта да напомене дека – благодарение токму на **мисијата** на **македонската битова драматика/драматургија**, одделни македонски говори – започнувајќи уште од ноември 1900-та година, од митската праизведба на „Македонска крвава свадба“ на Војдан Поп Георгиев Чернодрински, триумфално ги освојувуваа официјалните театарски сцени во повеќе балкански земји, наметнувајќи им се на нивните монолингвални државни политики на мошне суптилен, но и незапирлив начин.

Со други зборови, театрологијата постојано потсетува оти **мисијата** што, во протег на изминативе стотина, та дури и цели 150 години, толку успешно ја извршуваше токму во некоја радикална естетичка смилса „кревка“, ама во функција на масовна општествена и културна комуникација зачудувачки ефикасна **македонска битова драматика**, никогаш не била само театарска и само литературна. Напротив.

Ова се само некои од аргументите во прилог на тезата дека за **битовата драматика/драматургија** може да се зборува во разни ситуации и по најразлични поводи. Годинашниот, кој се врзува за Семинарот за македонски јазик, литература и култура, навидум е „поттикнат“ од неколку формални годишнини:

Пред десет години, на 1 ноември 1995, во Скопје починал најизведуваниот и несомнено еден од најрелевантните автори-битовци Васил Иљоски (роден во Крушево, 1902); пред триесет години, 1975, починал уште еден битовец, можеби најлуцидниот и најоригинален од сите драматичари што ја развиваа битовската стилска формација, Ристо Крле (роден во Струга, на 3 септември 1900); пред точно стотина години, на 13 април 1905, во Стар Дојран е роден Антон Панов, автор на онаа амблематска битова пиеса „Печалбари“ (починал, инаку, во Струмица, на 28 август 1968); на 20 ноември оваа година ќе се заокружат цели 105 години од софиската праизведба на најславната пиеса што му припаѓа на битовскиот драмски/драматуршки модел – „Македонска крвава свадба“; најпосле, пред точно 130 години – на 15 јануари 1875 – во село Селци, Дебарско, роден е Војдан Поп Георгиев Чернодрински, митскиот „татко“ (родоначалник/втемелувач) на македонскиот институционален театар, неспорен македонски театарски првоборец (починал во Софија, на 8 јануари 1951)...

Тематизирајќи го, навидум, овој текст имено околу сигнификантната бројка **пет** и сите можни комбинации што со и околу неа можат да се изведуваат, оваа авторка избра да зборува не за **битовата драматика/драматургија** „како таква“, туку имено за нејзините ОБЈЕКЦИИ во мигиот кога зборуваме – денес, во август 2005.

Сепак, за да може за предметот на излагањето – актуелните објекции на **битовата драматика/драматургија** – да се зборува компетентно и упатено, неизбежно е накратко да се дефинира самиот феномен.

* * *

Синтагмата **битова драма** вообичаено се користи во рамките на две научни области: историја на литературата и историја на театарот.

Кога ја користат историчарите на литературата, оваа специфична синтагма ја означува/определува една прецизно детерминирана фаза (стилска формација), која што започнува 1928 а трае (отприлика) до 1940/1941 година. Токму во текот на тоа „проширено десетлетие“, во македонскиот театарски контекст – не во литературата, туку најпрвин на театарската сцена! – влегуваат и молскавично се афирмираат неколку „поинакви“ (**бийвовски**) пиеси на тројца нови и целосно „автохтони“ македонски драмски автори, **Васил Иљоски, Антон Панов и Ристо Крле**. Откако кон

овој авторски троллист ќе им се „придружи“ и нивниот хронолошки предшасник, Војдан Поп Георгиев Чернодрински, македонската литературна наука, на која верно ѝ секундира и дел од македонската театрологија, неговите „припадници“ вообичаено ги именува како „основоположници на македонската драмска литература“ (Алексиев, 1976).

Меѓутоа, кога истата синтагма (**битова драма**) ја користат театролозите, користењето автоматски ја засега онаа „втора димензија“, којашто му е имплицитна/иманентна на секој драмски текст – неговата театралност. Имено, кога зборуваат за драмата, театролозите не зборуваат само за еден сосема специфично детерминиран *модел на (драмско) ѝисмо*, но и за неговото соодветно (комплементарно) *уѝризорување/ѝеаѝрализирање*. Во случајот на **битовата драма**, ваквиот процес на *уѝризорување/ѝеаѝрализирање* интензивно се случува не само во текот на „проширеното десетлетије“ 1928-1940/41, ама и значително **пред** и **по** годините за кои македонската книжевна историја останува убедена дека (наводно) ја иницираа/детерминираа појавата на оваа стилска формација. Со други зборови, македонската театрологија успешно ги акумулира и соодветно ги елаборира аргументите коишто ѝ овозможуваат квалификувано да зборува за специфичниот **битовски драмски модел**, чиешто успешно **театарско „практикување“** успеало да ја формира/форматира цела една фаза/епоха (стилска формација) од развојот на театарот на македонската почва.

Таканаречениот **битовски драмски модел** во основа е миметички („подражавачки“): него го структурира редење на веристички „сликички од животот“, битно условени/моделирани од определените карактеристики на средината во којашто е ситуирано самото дело, како и од „социјалните одлики на светот што е опфатен со самото остварување“ (Марковиќ, 1986). Тие „призори од животот“ („драматизирани или сценски адаптирани односи меѓу луѓето, случки, обичаи и народни игри“; Момировска, 1977), потоа, богато се „илустрираат“ со етнотеатарски, фолклорни или (пак) типични/карактеристични социокултурни топоси и/или стереотипи, за да може – најпосле – целиот тој „материјал“ да се структурира во драмска форма со помош на неколку типизирани сижеа: сите варијанти на попречување на остварувањето на некоја среќна љубов, сите варијанти на социјални конфронтирања (на релација сиромаси – богати), сите варијанти на етички и етнички конфронтации (на релацијата туѓинец-угнетувач – нашинец-праведник), со еден збор, со сите варијанти на конституирање на заплетите коишто ќе можат интересно (и драматично) да се отплеткуваат според архаичните матрици *црно-бело, криво-ѝраво, зло-добро, живоѝ-смртѝ* (Лужина, 1995).

Авторите на ваквите едноставни драмски прикаски (скоро е можно да се рече и: своевидни сликовници наменети за изведување на сцена), по правило се апологети на космичката правдина, на универзалното здравје, на митската чесност, мисионерската скромност и христијанскиот

самопрегор. Нивната етиката се сведува на пропагирањето на откажување и на жртвување – заради другите. Оттука, сите нивни пиеси (драматуршки крајно симплифицирани структури, коишто се развиваат и вообличуваат со просто адирање на постојано нови елементи на приказната), неминовно и нужно, стануваат **дидактични**. По правило концентрирани околу добро избраниот (точно погоден!) иницијален мотив на драмскиот конфликт, тие пиеси ја градат сопствената драматика токму врз комбинацијата на расположенија и емоции (смеа – солзи). Моделирани според логиката на анегдоти (анегдотите, врпочем, претставуваат основно подрачје на нивниот интерес), тие пиеси и успеваат да го развиваат сопственото дејствие така што го **прераскажуваат**. И тоа – речејќи ги, нижејќи ги сцените и призорите, често „украсени“ со пеење и игра. Таквите доминантни призори – наративни, сликовити, миметични и, поради сето тоа, блиски/препознатливи за најширокиот круг гледачи – на сите **биџовски ѝиеси** им овозможуваат едноставна рецепција и брза идентификација со гледачите, продолжувајќи, се разбира, токму врз тие елементи да ја стекнуваат и големата популарност кај публиката.

Сентиментално-мелодрамската интонација, врз која всушност и се втемелува оваа драматургија, секогаш била (и е!) априорно привлечна и „разбирлива“, па и тогаш (или, можеби, особено тогаш !) кога се пласира од театарската сцена. Истата таа интонација, вградена во темелите на жанрот на **биџовската драмаџика**, со десетлетија ја привлекувала публиката, ја врзувала за себе, ја поттикнувала да ја следи.

Треба, маѓутоа, да се нагласи дека самата **биџова драма**, тој несомнено специфичен жанр со којшто – несомнено – е одбележан најголемиот период од досегашната историја на македонскиот театар, приоритетно ја карактеризира она што Дивињо го нарекува **феномен на амалгамноста** (Divinjo, 1978): заедништво помеѓу писателот, средината и гледачите. Тоа потврдување се искажува со/преку типологизацијата (стереотипизацијата) на ликови и ситуации (случки, обичаи, адети, народни песни и игри), коишто се „препознаваат“ со примената на миметичкиот образец, со/преку интонативната мелодрамска линија (која провоцира брза емоционална идентификација на гледачите), но и со/преку употреба на народниот говор (бидејќи јазикот/говорот на драмските ликови секогаш останува цврсто вкоренет во „средината“).

Во книгата на Александар Алексиев „Основоположници на македонската драмска литература“ се наведуваат егзактните показатели за успешноста/комуникативноста на **биџовската драматургија** во таканаречениот период помеѓу двете светски војни (Алексиев, 1976:252-261). Врз основа на овие показатели, преземени од сочувваните годишни извештаи што во текот на триесеттите години од минатиот век ги публикувал тогашниот Скопски театар (официјално: Народно позориште „Крал Александар I“), заклучуваме дека имено **биџовскиите ѝрејсиџави** (пред

сè, пиесите на Панов и на Иљоски) задолжително се играат пред полн салон, но и бележат повеќе репризни изведби отколку што ги имаат драмските наслови од друга провениенција, вклучително и делата на светската класика. Педантниот и мошне компетентен историчар на развојот на театарскиот живот во Скопје во периодот 1913-1941, српскиот театролог Зоран Јовановиќ, овие факти ги наведува и ги анализира сукцесивно и мошне исцрпно (Јовановиќ, 2005).

Објаснувајќи го драмскиот жанр/модел којшто одсекогаш го нарекувала *биџов*, македонската литературна историја (вклучително и литературната критика) многу пати се повикувала на дамнешната констатација дека „многу од нашиве фолклорни обичаи се, всушност, театарски претстави“, бидејќи, нели, „нашиот народен живот е полн со елементи од театарски карактер“, та дури би можеле (!?) да зборуваме и за „народен фолклорен театар“ (Иљоски, 1937).

Забелешката за етнотеатарскиот карактер на различни фолклорни церемонијали, за нивната иманентна театралност, како и за театрализацијата (како постапка) којашто е иманентен дел од многубројни обичајни свечености, сосема е неспорна. Безмалку е излишно таа иманентна театралност да се докажува/аргументира со наведување на примерите на русалии, бабари, коледи, додоли, свадбарски и погребни церемонијали и така натака.

Истата констатација, меѓутоа, станува проблематична во самиот момент кога ќе се обидеме да ја направиме универзална (и универзално применлива), со други зборови: кога ќе се обидеме да ја аплицираме и на примерите од таканаречениот уметнички театар, односно театар во потесна (артистичка) смисла на зборот. Нејзината проблематичност особено ќе се реафирмира доколку се обидеме да ја аплицираме на некои од специфичните видови театар, поточно – оние што изгледаат како најлесно да ѝ се предаваат/прилагодуваат. Мислам, пред сè, на сите форми од таканаречениот *народен/народски ѿеаѿар*, и тоа во распон од актуелните пет века од неговата (европска) историја: од предренесансните и ренесансни искуства, преку избрантите резултати од виенскиот *Volkstheater*¹, од средината на осумнаесеттиот век, па до најразличните „пиеси со пеење и пукање, од народниот живот“, коишто битно ќе влијаат на театарскиот вкус сè до половината од оној штотуку изминат, дваесеттиот.

¹ Поимот *Volkstheater* овде го преведувам со синтагмата *ѿучки/народски ѿеаѿар*; во историска смисла, оваа синтагма го покрива/реферира периодот 1810-1860, кога во царската (империјална) Виена, напоредно со дејноста на репрезентативните („државни“, етаблирани) театри од типот/форматот на *Burghtheater*, интензивно се развива и една паралелна, алтернативна театарска дејност. Таа се одвива по виенските предградија – на сцените на мали, динамични, исклучително популарни театари – каде што се негува жанровски мошне специфичен репертоар, целосно насочен кон претставување на таканаречените „пиеси од народниот живот“.

Во сите овие (и други, многубројни) примери се работи за **употреба на фолклорот во театарски цели**, за користење (преземање, цитирање, рециклирање, **театрализирање**) на фолклорните елементи на кои им биле (при)давани функции на сценски изразни средства. Оние што, на сцената, ќе го остваруваат овој (уметнички преобликуван) фолклор, актерите (но и другите изведувачи: пеачи, играорци и т.н.), всушност се толкувачи на нешто што – во својата изворна форма – служи за некои сосема поинакви цели, за да може овде, под театарските рефлектори, само да се „претставува“ (Аристотел би рекол: *да се ѝодражава*). Гледачите коишто ваквото „претставување“/подражавање го следат од салонот, со чинот што се одвива на сцена не комуницираат (веќе!) како непосредни учесници, како што би комуницирале во случај кога – да речеме – би учествувале во некоја карневалска поворка, свадбарска веселба, адет што „покрива“ одредена социокултурна ситуација... – туку комуникацијата ја остваруваат од една квалитативно поинаква перспектива. Станува збор за перспектива на **публика**.

Имено, **публиката** – тој *conditio sine qua non* за постоење на кој било вид уметнички театар – никогаш и никаде не постои како зададена категорија. Таа не постои однапред, туку – секогаш и секаде – мора постапно и трпеливо да се создава. Во иницијалниот период од развојот на **биџовската драматика**, оној период што сме го детерминирале со годините 1928-1940/41, таа **публика** започнува (полека) да се создава, свикнувајќи се да доаѓа во театарот за да ги гледа претставите што лесно ги препознава како „свои“, имедиатно се идентификува со нивните „приказни“ (драмски ситуации) и, заради сето тоа, еднодушно ги поддржува. Еднаш регрутирана во ваквиот тип/вид на „препознатлива“ театарска комуникација, ваквата „интактна“ публика започнува – постапно – да го создава/гради сопствениот театарски опит, но и да го развива сопствениот театарски вкус.

Битовската драматика, ете, битно придонесува токму во систематскиот развој на овој компликуван комуникациски/културолошки процес. Таа, значи, придонесува: а) кон создавање на **урбаните културни навики** на штотуку „заграѓанетата“ публика, соочена со оној вид социјализација што го детерминира драматичниот премин од руралното кон урбаното живеење; б) кон создавање/изградување на одредени **естетски стандарди** врз основа на кои, постапно, се изградува и флуидната рецептивна категорија што обично ја именуваме како **вкус**.

Театарските навики и потреби на македонските гледачи – на таа фамозна **публика** којашто фанатиците од типот на Џинот, Тенка Коларова, Анастас Бадев, Чернодрински и останатите започнаа трпеливо да ја создаваат пред некои (одвај!) стотина до стотина и триесет години, ама и која сè уште ја создаваме, трпеливо, сите ние! – таа театарска публика, со се нејзиниот специфичен театарски вкус, очебијно морала да се создава

сосема автохтоно и автентично. Таа, со се нејзиниот еволутивен **вкус**, не можела (ниту пак требала) да биде сензибилизирана преку следење на некои „превзмени“ театарски модели, коишто низ изминативе векови среќно се развиле во рамките на некои битно поинакви културни и театарски традиции.

Крајно е суспектно („неприродно“) да се помислува, но и сосема апсурдно сериозно (научно) да се разгледува бизарната хипотеза оти македонската театарска публика можела да ги создава и да ги развива своите театарски стандарди, ниту пак да го формира својот театарски вкус „стартувајќи“ – да речеме – од рецепцијата на хрониките на Вил Шекспир, од крвавите антички трагедии или од вехементните матрици што италијанската комедија дел арте (*шаму*, во некој битно поинаков културен контекст!), пред некои петстотини години успеала да ги исцизелира до совршенство.

Македонската театарска публика, логично, можела да му се приклучи на театарскиот фанатизам на Џинот, Тенка Коларова, Анастас Бадев, Војдан Чернодрински, Марија Чернодринска и сите што дојдоа подоцна, имено, затоа што во нивните напори да „праваат teatro“ имедијатно ја препознавала, но и била готова да ја поддржи и следи токму автентичната **битовска матрица – битовската едноставност, етичност, етничност и емотивност** – којашто се прикажувала на нивните сцени.

Македонските автори-битовци – меѓу нив, но и пред сите нив, токму оние најекспонираните: Чернодрински, Иљоски, Панов, Крле... – благодарение предимно на својата интуиција, (кај Иљоски и знаење) и голема дарба, оваа автентична битовска матрица (**едноставност, етичност, етничност, емотивност**) успеале да ја развијат до нејзините крајни можности.

Токму овие четири базични/елементарни категории – **едноставност, етичност, етничност, емотивност** – функционираат како исходни точки, како метонимиски „потпирни столбови“ врз кои постапно (во текот на изминативе стотина и нешто повеќе години), трпеливо, но и даровито се градела автентичната историја на македонскиот театар.

* * *

Има и еден битен теориски аспект, кој – во случајот – се покажува како пресуден при воспоставување на живата интеракција помеѓу **битовата драма** и нејзината публика.

Театролозите коишто систематски се занимаваат со **битовата драматика/драматургија**, за овој специфичен жанр континуирано зборуваат како за жанр на СЦЕНСКА, а не на ДРАМСКА книжевност.

Не се работи за превид ниту за пропуст, туку за јасно детерминирана специфика која – се разбира – важи и за македонската битова драма. Заради тоа, ќе експлицираме:

Драмската книжевност е несомнен/неспорен литературен род/вид, кој го конституира/докажува количеството на артефакти кои – историски и феноменолошки – егзистираат како текстовни предлошки наменети за читање и, потоа, за гледање. Драмската книжевност комуницира со своите реципиенти не само со/преку посредувањето на театарскиот медиум, туку и преку можноста на индивидуалното, поединечно, осаменичко читање на секој еден од нејзините артефакти. Драмската книжевност егзистира, значи, двојно: како книжевност и како **ПОТЕНЦИЈАЛЕН (ПИШАН)** театар.

Сценската книжевност, меѓутоа, е сума на поединечни текстовни артефакти чијашто примарна функција е токму – нивното вообличување/дообличување со/преку средствата на еден друг медиум, театарскиот. Тоа е, значи, сума на **ПРЕДЛОШКИ**, коишто му се наменети на еден друг – посложен – начин на комуницирање. За да „проработат“ во таа пософистицирана комуникациска смисла, на овие предлошки им е неопходно некое додатно обликување. „Поткусени“ за таа димензија на сопствената (иманентна) „пластичност“, којашто може да им ја „придодаде“ само нивната транспозиција во/низ еден нов медиум, **театарот** (единствениот медиум во којшто тие предлошки навистина егзистираат со сета своја полнокрвност), тие со своите – евентуални – читатели не комуницираат како потполни дела, туку како потскажувања, патокази, своевидни „ветувања“ на можната спектакуларност којашто – можеби – и ќе се им случи... Ама, само доколку се исполнат неколкуте важни предуслови: доколку се соберат бројни учесници коишто, низ колективниот труд и опит, врз основа на тие предлошки ќе можат да се здобијат со некое колективно искуство. Кое што, потоа, ќе можат и да го споделат со своите потенцијални гледачи.

За разлика од „вистинските“ драмски текстови, предлошките на таканаречената сценска книжевност тешко го издржуваат индивидуалното, осаменичко читање. Но, од друга страна, тие мошне лесно му се подаваат на секое заедничко доживување кое има форма на театарска претстава. Без таквото „постварување“ – без постварувањето на таа потенцијална (ентелехиска) претстава – тие остануваат прикратени токму за својата најбитна димензија – за живата и непосредна врска помеѓу сопствената драматургија и нејзината (иманентна) сценска практика.

Битовската драматика е еклатантен пример на таканаречена сценска книжевност. Свкупниот нејзин врстен систем, сите нејзини стилски карактеристики, нејзината естетичка матрица (сложена од комбинација на проста нарација, занесна романтика, патриотска педагогија и емоционална пречувствителност – инаку толку карактеристична за мелодрамата), сето тоа автоматски го провоцира оној решителен и судбински „чекор напред“: чекор/порив кон покажување, прикажување,

сценско заживување, театарско „збогатување“ со нови и нови сензации (музички, ликовни, визуелни од сите видови, фолклорни).

Фолклорот, во овој контекст, не го подразбира само/исклучиво она што би можеле да го именуваме како **етно-сунстрат**, туку го подразбира севкупниот начин на живеење и на мислење, сублимат на севкупната култура којашто секогаш (во историите на секоја од одделни национални култури), во исто време (на преминот од патријархален во урбанизиран начин на живеење), се искажува на сосема ист начин. Лишена од тој „тотален“ фолклор, којшто на сцена не се постварува само со звуците на народните инструменти, со шарки од народните носии/костуми, со питорескните рурални ентериери и екстериери (исцртани на картонските кулиси), туку и со специфичниот „рурален“ (патријархален) **Zeitgeist**, лишена – најпосле – од своите „автентични“ јунаци (убави па добри, грди па зли), лишена од сентименталната врска со роднокрајските корени (родниот крај, нападнат од цивилизацијата и од политиката, се менува сè побрзо и подраматично, најавувајќи го своето исчезнување!), лишена од сите тие „дадености“ и „автентични богатства“, **битовската драмска (сценска) предлошка** навистина би била сведена само на банален низ на сценки со анегдотален карактер, најчесто наредени (драматуршки невешто), односно натрупани околу некој релативно тензичен заплет, чијшто исход е предвидлив однапред, така што – заради самата сценска приказка – и не би требало да се оди на театар.

Меѓутоа, неброените битовски гледачи – и тоа во протег на долги десетлетија – просто ќе се бутаат за да влезат во тој свој **НАРОДЕН/„НАРОДСКИ“ ТЕАТАР**, театар по сопствена мерка, идентификувајќи се (безрезервно) со сето она што ќе им го покажува неговата сцена. Тие го препознаваат тој „нацртан“, „изигран“ и „испеан“ свет што таа сцена му го прикажува/подражава како автентичен и сосема личен, го декодираат според неговите звуци, шарки, амбиенти и сценки „од животот“, се идентификуваат со неговиот сентимент и носталгија, со сето она што – со десетлетија – го творело амблематскиот знак на сиот овој театар: заедништвото помеѓу сцената и гледалиштето, нивното заемно проникнување и препознавање, сето она што Дивињо (сосема точно, впрочем!) го атрибуира како амалгамност (Divinjo, 1978).

Поаѓајќи токму од оваа карактеристика на **битовската драматика** и **битовскиот театар** (којашто е, воедно, и неговата најважна карактеристика), заклучуваме дека оваа **културноисториска појава** треба да се истражува како **ЕМИНЕНТНО ТЕАТАРСКА А НЕ КНИЖЕВНА**.

Земајќи ги предвид нејзините вистински театарски корени, понатаму заклучуваме дека таа појава треба да се истражува и како **ЕМИНЕНТНО ЕВРОПСКА, А НЕ ЛОКАЛНА**, при што – по пат на споредбена (компаративна) аналитичка методолошка постапка – може да се докаже

дека македонскиот (битовски) случај претставува само еден во редицата слични европски театарски вариетети.

Најпосле, **битовската стилска формација** треба да се истражува и како појава историски/генеалогски **ЕМИНЕНТНО ИНИЦИЈАЛНА** (базична, оттука и исклучително важна, безмалку **НАЈВАЖНА** !) не само за развојот на **македонското драмско писмо**, туку и за развојот на националното (македонско) глумиште. Оваа **КОМПЛЕКСНА** појава се манифестира доволно рано, но трае и доволно долго, за да ја овозможи не само театарската (сценска) артикулација на цела една стилска формација (којашто ја именуваме **битовска**), туку и целосниот развиток на еден доминантен драмски/театарски жанр (таканаречената **битова драма**), низ којшто таа стилска формација преодоминантно ќе се искажува. Развитокот на тој доминантен („базичен“) жанр, потоа, го провоцира и го стимулира подоцнежниот нормален развиток на националната драматика.

Започнувајќи со несмасните (парадрамски) дијалогски сценки на Цинот, преку функционалните (разиграни) драмски ситуации на мајсторот Чернодрински, до супериорните и рафинирани театарски слики на Иљоски и Крле, македонската **битова драма** ги следи но и постојано развива некои утврдени/етаблирани **СИСТЕМИ НА КНИЖЕВНИ НОРМИ, НАВИКИ И ПОСТАПКИ**, дотерувајќи ги и усовршувајќи ги сопствените естетски валери.

Тоа значи дека:

Главна некои **исти** книжевни постапки (адирање на знаковити, интересни „сликички од животот“), главно многу слични, та дури **исти** формални обрасци (сижеа, фабули, ликови, заплети, расплети, ентериери, екстериери...), главно **исти** модел на комуникација (со посредување на сцената и нејзината магија, со поддршка на публиката којашто – во естетска смисла – расте заедно со растењето на текстот и на изведбата), главно **исти** гледачки навики (коишто, постепено, дораснуваат до своевидна специфична школа на глума, режија и пишување), **ГЛАВНО ИСТИ ФАКТОРИ**, повторувајќи се и усовршувајќи се со години (всушност – подолго цел еден век!), постепено создаваа можност за конечна појава/ артикулација на македонската **драмска книжевност**. Во педесеттите години на минатиот век, по десетлетија на систематска и активна подготовка (своевидна „предисторија“), македонската драматика најпосле ќе стаса до самоеманципација – ќе израсне во самостојен, респектабилен, витален книжевен вид. Дотука ќе дорасте – тоа треба да се нагласи – на најприроден можен начин: развивајќи се **ДОСЛОВНО НА СЦЕНА**.

Герѓ Лукач, своевременно, ја пласирал интригантната теза дека „Хамлет“ всушност го создаде развојот на театарската уметност (кој – развој – Шекспировиот гениј само го има обликувано/форматирано), се осмелуваме да тврдиме дека и македонската драматика ја има створено токму техниката на сцена!

Какво е местото на **битов(ск)ата драматика**, како во контекстот на македонската литература и театрологија, така и во контекстот на словенската, односно на европската литература и театрологија?

Кои се и какви се вредностите на битовскиот драмски корпус, односно: кои се и (објективно) **какви** се естетичките вредности на поединечните драмски дела што произлегоа од оваа голема/долга/стогодишна стилска формација?

Во што се гледаат тие вредности, вистински или потенцијални – доколку постојат – **денес**; во што можеме да ги видиме ние: во самите драмски дела, во историските релации коишто се воспоставуваа помеѓу нив и нивните дамнешни гледачи, во денешниот колективен однос кон таканареченото културно наследство?

Дали е тоа – воопшто – жив театар? Дали е можно, воопшто, некакво негово денешно упризорување?

Има ли вистински можности за „ново читање“ на неговите „традиционални“, стереотипни, безмалку архајски предлошки?

И што да правиме, најпосле, со целиот тој фонд од текстови, познати и непознати?

Пребарувајќи ја големата база на театрографски податоци што перманентно ја ажурира научно-истражувачкиот тим на Институтот за театрологија при ФДУ во Скопје, може да се евидентираат следниве цврсти/неспорни факти:

- битовската драмска библиографија содржи отприлика 250 поединечни текстови, потпишани од вкупно 80-тина поединечни автори; одвај педесетина од овие текстови успеале да бидат поставени на сцените на професионалните театри;
- во текот на изминативе 105 години (од 20 ноември 1900-та година, кога е праизведена „Македонска крвава свадба“, до 21 јануари 2005, кога на сцената на Битолскиот театар премиерно била изведена 11-та премиерна постановка на пиесата „Чест“ од Васил Иљоски), професионалните театри што функционираа и функционираат на почвата на Македонија (вклучително и сите театри на Чернодрински, коишто секогаш и секаде функционираа само на македонски јазик) премиерно поставиле, приближно, околу 140 битовски наслови (вклучувајќи ги сите нивни постановки); доколку имаме предвид дека истите тие театри поставиле – вкупно – 5000 драмски претстави, лесно е да се пресмета оти **битовите драми** во вкупниот репертоар партиципираат само со 3 насто!
- бројот на евидентирани репризни изведби, кој безмалку сите **битови драми** го регистрираат во безмалку сите професионални театри, не е само убедливо најголем по однос на сите други текстови,

- но е и рекорден: на пример, од петте најизведувани претстави во историјата на скопскиот МНТ, првата (со 346 репризи) е „Чорбаџи Теодос“, а петтата (со 173 репризи) „Македонска крвава свадба“;
- според формалните показатели, најизведуваниот битовски драматичар е Васил Иљоски, чишто пиеси биле поставени вкупно 67 пати и тоа: „Чорбаџи Теодос“ 26 пати, „Ленче Кумановче“/„Бегалка“ 23 пати, „Чест“ 11 пати, „Кузман капидан“ 6 пати...

Македонската театрологија, македонската театарска практика, но и македонската литературна критика, коишто долги децении со битовите драми се занимаваа попатно, инцидентно, горе-долу пригодничарски, следејќи ги датумите на некои театарско-историски годишнини и/или интересирајќи се предимно за некои од битов(ск)ите автори – пред сите за Чернодрински – во текот на последниве десетина години искажуваат сè позабележителен интерес кон овој исклучителен драмски и театарски феномен.

Македонската театрологија настојува – дури – да ја изгради/формулира соодветната методологија, со помош на која би можело авторитативно да ѝ се пристапи на проблематиката на драмското наследство. Во таа смисла, постапно/постепено се востановуваат стандарди коишто би биле валидни и функционални – како теоретски принципи – при анализа и на битовското драмско писмо.

Поттикнати (можеби) и од ваквите (сè посериозни) теориски/методолошки промислувања, во текот на последниве десетина години неколкумина режисери од помладата генерација понудија некои исклучителни, поинакви, понекогаш дури и радикални постановки на повеќе битови пиеси, коишто би можеле да ги атрибуираме и како класични:

Сашо Миленковски (1963) прв се осмелил да ја деконструира една од најдобрите македонски битови пиеси, „*Париџе се оџејувачка*“ на Ристо Крле, во неговата постановка пренасловена во „*Game over*“ (Народен театар Куманово, 1992), за да постапи уште порадикално („подеконструктивистички“) кон текстовната предлошка на митската „*Македонска крвава свадба*“ на Војдан Чернодрински, чијашто канонизирана „приказна“ решително ја ресемантизира, сигнификантно преименувајќи ја во „*МКС*“ (претставата е поставена со ансамблот на Драмата на МНТ, 1995);

Бранко Брзовец (1955), хрватски режисер со респективна интернационална кариера, инаку чест гостин во повеќе македонски театри и нивниот ангажиран промотор во поширокиот европски театарски контекст, во Битола ќе ја постави пиесата „*Печалбари*“ на Антон Панов (Народен театар Битола, 2000). Оваа луцидна претстава ќе го „продолжи“ актулениот „пробитовски“ деконструктивистички тренд не само успешно, но и мошне духовито, рedefинирајќи ја (целосно) жанровската матрица на иницијал-

ниот текст. Имено, во толкувањето на Брезовец, на битолските актери и – што е особено важно – на авторот на сценската музика Марјан Неќак, оваа претстава на „*Печалбари*“ се „изместува“ од својот конвенционален/емотивен печалбарски контекст и се „преместува“ во контекст на пост-модерната култура на забава/потрошувачка, постварувајќи се како своевиден (оригинален) мјузикл.

Посебно треба да се нагласи големиот интерес што кон битовската драмска и театарска традиција систематски го развива еден од најинцијативните македонски режисери, **Љупчо Ѓоргиевски** (1955), кој во текот на изминативе десетина години не само што има поставено најмногу текстови кои формално/формативно му припаѓаат на овој тренд, но и – поставувајќи ги консеквентно, некои од нив и повеќе пати – успеал да ја профилира сопствената „*биџовска режисерска џоеџика*“. Благодарение на ваквиот темелен интерес и ангажман на Ѓоргиевски, најновата македонска театарска продукција може да евидентира најмалку три антологиски битовски претстави, одиграни помеѓу 1995 и 2002 година, сите три поставени во Народниот театар од Битола: „*Беѓалка*“ на Васил Иљоски (1995), „*Македонска крвава свадба*“ на Војдан Чернодрински (1999) и „*Париџе се оџејувачка*“ на Ристо Крле (2002).

* * *

На 21 јануари оваа 2005-та година, младата Софија Ристеска (штотуку дипломирана режисерка на една од најдобрите школи во регионот, софиската академија „Крстју Сарафов“), на сцената на Битолскиот театар ја има поставено драмата „Чест“. Изборот го образложила со едноставниот факт дека денес – во турбулентните времиња во кои живееме – токму предметот на оваа драма на Иљоски, **честа**, станува најдубиозна и најпроблематична категорија. Поради што и се наметнува како сериозен повод за театрализација.

Како што знаеме, **честа** е клучниот мотив на сета битовска драматика.

Литература

1. **Алексиев, Александар**; *Основнојоложници на македонската драмска литература*. Култура, Скопје, 1976.
2. **Batušić, Nikola**; *Povijest hrvatskog kazališta*. Školska knjiga, Zagreb, 1978.
3. **Batušić, Nikola**; *Hrvatska drama 19. stoljeća*. Logos, Split, 1986.
4. **Velek, Rene – Voren, Ostin /Wellek, Rene – Waren, Austin**; *Teorija Književnosti* (prev.). Nolit, Beograd, 1976.
5. **Divinjo, Žan/Divignaud, Jean**; *Sociologija pozorišta (Kolektivne senke)* (prev.): BIGZ, Beograd, 1978.
6. **Друговац, Миодраг**; *Литературно-историски времевлов*; во: Миодраг Друговац (прир.) Ристо Крле, Избор. Мисла, Скопје, 1974.
7. **Друговац, Миодраг**; *Историја на македонската литература XX век*. Мисла, Скопје, 1990.
8. **Ibersfeld, An/Ubersfeld; Ann**; *Čitanje pozorišta* (prev.). Vuk Karadžić, Beograd, 1982.
9. **Јовановиќ, Зоран**; *Народно позориште у Скопју*. Матица српска, Нови Сад, 2005
10. **Лужина, Јелена**; *Историја на македонската драма – Македонската бивова драма*. Култура, Скопје, 1995.
11. **Лужина, Јелена**; (прир.) *Македонска крвава свадба – сто години подоцна*. Матица македонска и Факултет за драмски уметности, Скопје, 2000.
12. **Момировска, Нада**; *Васил Иљоски*. Наша книга, Скопје, 1972.
13. **Mukaržovski, Jan**; *Struktura, funkcija, znak, vrednost* (prev.). Nolit Beograd, 1986.
14. **Поленакоски, Харалампие**; *Драмскиите обиди на Циној* во: Цинот, избрани страници. Мисла, Скопје, 1987.
15. **Švacov, Vladan**; *Temelji dramaturgije*. Školska knjiga. Zagreb, 1977.

Георѓи Силев

ПОНОВИТЕ СОЗНАНИЈА ЗА ЖИВОТОТ И ДЕЛОТО НА ГРИГОР С. ПРЛИЧЕВ

Колку за потсетување: Григор С. Прличев (1830 – 1893) е оној поет од Македонија кој во 1860 година победи на конкурсот за најдобра поема на годината во Атина (на грчки јазик) со своето дело „'Ο 'Αρματολος“, освојувајќи го лавровиот венец и како што велат, здобивајќи се со преласкавата метафорична сингама „Втор Хомер“. Покрај оваа хомеровско-класицистичко-романтичарска поема (во превод на македонски јазик „**Сердарот**“ – предводник на вооружена легитимна група, чета) во која се опева херојската борба и смрт на Кузман Капидан (инаку, историска личност од триесеттите години на 19 век) како заштитник на христијанскиот дел од народот во Река, западниот крај на Македонија, – Г. Прличев го напишал и епот „**Скендербег**“¹, со кој, исто така, конкурирал во 1862 година, но овој пат победата „му се слизнала“ од рацете. Тема на ова дело е една од последните опсади на Круја, престолнината на Ѓерѓ (Георг, Ѓорѓија) Кастриоти, во јаничарството наречен Скендербег, (подоцна легендарен албански и воопшто, балкански јунак, воспеван и во народните песни и во уметничките дела на бројни европски писатели) од страна на отоманските освојувачи во средината на 15 век. И со двете дела Григор С. Прличев влегол во конспективната Историја на новогрчката литература од Рангабе и Сандерс (со познати верзии на француски и германски јазик, објавени во Париз и Лајпциг и тоа уште за животот), а за што тој самиот ништо не соопштува во својата „**Автобиографија**“!

Интересирањата воопшто за творештвото на Г. Прличев, значи, најпрвин по силата на логиката им припаѓа на грчките научници. Споменатиот автор Рангабе всушност е Александрос Рангавис, претсе-

¹ Со респект спрема решението на М. Петрушевски, сепак, ја претпочитаеме формата **Скендербег**, затоа што оваа споена сингама така (или како **Скендер-бег**) се појавува во сите македонски народни песни, да речеме, во Зборникот на Миладиновци!

дателот на жирито и во двата случаја со конкурирањето на нашиот охридски поет на натпреварите во Атина, а се докажа дека во едната книга текстот буквално е ексцерпт на рецензијата прочитана публично како оцена на делото – кандидат за наградата. Наспроти оваа пројава, поразениот поет Орфанидис има истапено со жестока, тенденциозна, критика на победничкото дело, обвинувајќи ја притоа Комисијата за пристрасност, а Г. Прличева за вонкнижевни измислици. Потоа, во 1862 година, јавноста се објави со поделени мислења за вредностите на Прличевиот еп „**Скендербег**“. Во случај со Орфанидис победникот имал можност, наоѓајќи се во Атина, да му даде достоин одговор на својот, може да се рече, критизер. Вториот пат не се огласил од нам, досега, непознати причини! (Патем да споменеме дека А. Рангабе / Рангавис едниот свој текст го пишува пододна и, изгледа, по **сеќавање**, зашто текстот му е наместа конфузен: тој го смета **пиитот** Григориос СТАВРИ-ДЕС за **Тракиец**, и за двете негови дела вели дека се пишувани без римување, а поемата „**Сердарот**“, меѓу другото, е карактеристична и по вкрстеното римување АБАБ во сите нејзини 912 стиха; ја споменува наградената поема како неспоредливо подобра од епот, а за неа речиси ништо не пишува, додека текстот целосно му го посветува на „**Скендербег**“!)

Но, по овој период, од сосема познати причини, сè до крајот на Втората светска војна, приматот околу истражувањата на животот и делото на Г. Прличев ќе ѝ припадне на бугарската наука (Д. Матов, Е. Спространов, Г. Баласчев, К. Величков, К. Прличев – синот на поетот, В. Пундев и други). Беа објавени прозни преводи на наградената поема на бугарски јазик; излезе од печат поетовата „**Автобиографија**“; се обелодени не само список, туку и коментирани фрагменти на и од неговата оставнина, а и некои поодделни целосни сочиненија...

Се разбира дека во македонската држава таквите интересирања ќе позачестат дури по нејзиното формирање во август 1944 година, со првите фрагментарни и целосни (но извршени со посредство) прозни преводи на „**Сердарот**“ (1944 и 1946 г.), потоа со откривањето на дел од книжевната оставнина на поетот кај неговата ќерка Деспина, кога јавноста ќе се запознае со словенизираниот препев на „**Сердарот**“, извршен од самиот Г. Прличев² и со некои суштини во врска со неговата критика на грчката историја и култура (К. Камилов), а универзитетските наставници и педагози (Б. Конески, Х. Поленаковиќ, В. Иљоски) ќе ги

² Тој (авто) препев е извршен на истиот „бугарски“ јазик на кој поетот беше го извршил и првиот свој препев на Хомеровата „**Илијада**“, а за што бугарскиот книжевен критичар Н. Бончев жестоко го искритиковал преведувачот. Тоа е смеа од македонско-бугарско-словенска лексика и реченичка конструкција, но многу поумерено од Прличевиот подоцнежен експеримент со словенскиот негов „есперанто“!

публикуваат во своите први книги и во периодизацијата освртите врз животот и делото на лауреатот, откривајќи нови податоци, коригирајќи стари заблуди, па и „грешки во сеќавањето“ на самиот автобиограф...

Шеесетгодишнината од смртта на поетот (1953) предизвика бран од посебна возбуда; тогаш се појави првиот прелев на „Сердарот“³ на современ македонски литературен јазик, а на свечените академии во чест на споменот и делото на Г. Прличев низ Републиката беа прочитани нови (и не само пригодни) текстови, меѓу кои најзабележан беше широкиот оглед на Д. Митрев⁴.

Во 1959 година Тодор Димитровски ја приреди книгата „**Григор С. Прличев, Одбрани страници**“ (изд. „Кочо Рацин“, Скопје) во која ги беше застапил дотогаш нему достапните авторови текстови: препевот на поемата од Г. Сталев, Прличевиот автопрепев на истото дело, одломки од „Илијада“ што своевремено, по порачка на цариградското списание „Читалиште“, поетот беше ги објавил таму; написот „Критик и преведувач“, фрагменти од „Должности на човека како особа“⁵, неколку слова („На Русална среда“, „За Свети Климент“ по повод основањето на бугарската Егзархија, „За Св. св. Кирил и Методија“) песната „Рабов освободителју“ (напишана на Прличевиот „општословенски“ јазик), трактатот „Мечта на еден старец“ (еден вид нацрт за автобиографија), и „Автобиографијата“ (во превод на Т. Димитровски, се разбира, од бугарски јазик). На крајот се приложите на приредувачот: биографски податоци за Г. Прличев, печатени трудови на охридскиот писател и мошне селектирана литература.

Но само неполни две години потоа, од архивите беше извлечена копија од манускриптитот на епот „Σκευδερμιτης“, кој Г. Сталев го препеа на македонски јазик со помош на М. Дамјановски и книшката, со посебен предговор на препејувачот, излезе од печат во 1961 г. Оттогаш започнуваат поинтензивни и екстензивни резултатни истражувања. Г. Сталев во својот споменат предговор **претпостави** (врз база на неколкуте потписи на првата страница од ракописот) дека поетот и со ова свое дело учествувал на некој од следните конкурси во Атина, а германскиот научник Доротеа Кадах докажа дека тоа се случило во 1862 г., проследувајќи го случајот како мошне ексклузивен уште во тоа време (со широките реакции – полемики што се појавиле во грчкиот печат ЗА, односно ПРОТИВ решението на тогашното конкурсно жири, кога епот

³ Во книгата „Прличев 1893-1953. Автобиографија. Сердарот.“ Скопје, 1953. Автобиографијата“ е во превод на Т. Димитровски, а поемата „Сердарот“ во прелев на Г. Сталев. Предговорот кон книгата е од Д. Митрев.

⁴ Наслов на огледот е: „Поетската судбина на Григор С. Прличев“.

⁵ Зборот „особа“ е употребен од Г. Прличев.

на Г. Прличев бил рангиран на второто место!⁶). Но, во тој манускрипт, кој денеска се чува во главната бугарска библиотека во Софија, недостигаат неколку страници од крајот, а на некоку места текстот е мошне замачкан и разлеан.

Во 1967 г. бугарскиот елинист Х. Кодов го преведе во проза ова дело на Г. Прличев на бугарски (и го публикува во две изданија), а потоа кај нас и акад. проф. М. Петрушевски го исчита оригиналот и факсимилно го објави заедно со својот препев на македонски јазик (1974г.). Но овој еп стана „случај“ не само по тоа што за неговата судбина не се знаеше ништо цели 90 години, а за неговата содржина токму 100 години. За него самиот автор во „**Автобиографијата**“ скржаво соопштува: „Поемата ‘Σκνδερμλεης’ му ја оставив на г-н И. Сапунџиев, го помолив да ја предаде на комисијата не подоцна од 13 февруари и тргнав со тврдо решение да гинам или да одмаздам за Миладинови... Во јуни 1862 Иван Сапунџиев ми го прати во Охрид ‘**Скендербега**’, без да ми пише каква била пресудата на комисијата за мојата поема, нито пак го запрашав каква била пресудата“⁷. И – толку. Останува загатката и до ден-денешен: како можел авторот ништо да не разбере за разбрануваноста што неговото дело ја предизвикало во широката грчка јавност при присуството (и секако, асистенцијата) на споменуваниот И. Сапунџиев кој единствен бил во состојба да располага со уникатниот примерок на поемата што учествувала на конкурсот, а од која биле ексцерпирани фрагменти и објавувани во печатот во неколку наврата! Поради споменатите оштетувања, ова дело остана во сите негови подоцнежни изданија без завршниот дел. Превезот ќе се крене некоку децении подоцна. Во 1997 г. Г. Сталев дојде до ракописот на Прличевиот (авто)препев на ова дело⁸. Се покажа дека тврдењата на бугарската наука околу јазикот на кој Г. Прличев го превел својот еп не се точни: тој не е извршен на бугарски (и не е исчезнат!), туку, пак, на оној споменат општословенски „есперанто“, а стихот (во версификациска смисла) не е јамбски осмерец ниту десетерец (М. Петрушевски), туку го следи грчкиот оригинал. т.е. „граѓанскиот стих“ од грчките т.н. „клефти“ (петнаесетсложници со јамбска основа). Инаку, да се потсетиме, Г. Прличев другите поетски дела ги препеваше во десетерци од нашата народна песна („еповите на Хомер, поемата „**Сердарот**“). Со

⁶ Првпат Д. Кадах резултатите од своите истражувања ги соопшти во 1968, 1969, 1970, 1971 и 1973 г. на германски јазик. В. во книгата на Г. Сталев: „Творечкиот лик на Григор Прличев“, монографија, Скопје, 2005, во одделот „Селектирана литература“, стр. 285.

⁷ При нормални односи помеѓу Г. Прличев и споменатиот И. Сапунџиев за такво нешто не би постоела ни теоретска шанса!

⁸ Делото е објавено истата година (1997) во луксузно издание од сè на сè 77 примероци со компјутерски имитираниот ракопис на Г. Прличев (издание на едиторот „Буф“ и со поговор на Г. Сталев.)

објавувањето на овој (авто)препев констатиравме некоку реалии: дека Г. Прличев го скратил епот за цели 1.600 стиха (а Рангавис некогаш, Г. Сталев еден век подоцна, – независно од грчкиот професор, бидејќи конкурсната рецензија му беше недостапна, – ја констатираа моно-тоноста на делото поради преголемата развлеченост на содржината); дека во препевот авторот реализирал две епизоди од неколкуте најавени, а ненапишани во грчкиот оригинал, и дека во однос на изгубениот крај содржински тој ги „изневери“ нагаѓањата на проучувачите (епот не завршува патетично, туку со фуриозен чин на главниот јунак, по што следи, како своевиден контраст, негово душевно смирување).

Уште пред некои осум децении, Кирил Прличев (синот на поетот) на бугарската јавност и остави попис од книжевната оставнина на авторот на „**Сердарот**“. Кај него дословно стои: „Од ракописите на Прличев, поштедени од времето, во моја сопственост се наоѓаат следните: 1. Еден превод на „**Илијада**“; 2. еден превод на „**Одисеја**“; 3. поемата „**Скендербеј**“ на грчки; 4. 12 стихотворби; 5. толку слова; 6. една книшка наравоученија; 7. една кратка славјанска граматика; 8. еден предговор кон преводот на „**Илијада**“; 9. една поема на грчки со француски превод; 10. **Кон Цар Александар I** (на славјански)⁹ 11. **Смътхуриитъ на Ариосто** – превод; 12. два документа од Атинскиот универзитет и 13. еден печатен егземплар од поемата „**Арматолос**“. Самиот Кирил Прличев се осврнал накратко врз некои од овие текстови („**Длџности на члџовка като особа**“) потоа на оние споменати „**12 стихотворения**“ под т. 4 кои подолу ќе ги спомене под наслов „**Възпитание**“, „**Критик и преводчик**“, **Словото за Свети Климент**), објавувајќи некои од нив и во целина во својата статија „**Кон карактеристиката на Григор С. Прличев**“.

Така, се покажа дека книжевната оставнина на охридскиот поет била поделена најмалку на два дела: едниот го беше сочувала Деспина, вториот синот Кирил (со дефинитивно посредство на поетовиот внук, имењакот Григор). Денеска тие материјали се наоѓаат како оригинали или фотокопии во Државниот архив на Македонија, во МАНУ (Македонска академија на науките и уметностите – Скопје), делумно по архивите во внатрешноста, во централната библиотека во Софија и веројатно, по нешто би можело да се најде кај други институции и приватни лица (поединечни песни, писма, други текстови)¹⁰.

⁹ Тоа е, бездруго, песната „**Царю освободителю**“, но таа не му е посветена на рускиот цар Александар I (кој живеел во времето на Пушкин), туку на ослободителот на Бугарија во 1878 година! Напишана е на Прличевиот општословенски хибрид.

¹⁰ Така беше пронајдена (кај еден од фамилијата на Робевци) песната „**Охридскиот цган**“ (напишана на грчки јазик), како и приватните и другите писма на поетот.

Од последното посочено, на пошироката јавност ѝ беа презентирани (со своевидна елаборација) следните ракописи: споменатиот препев на „**Одисејата**“ (Т. Саздов), кој се покажа дека е во фрагменти; дванаесетте песни за деца кои Г. Тодоровски ги „помакедончи“, изработувајќи врз база на нив хабилитационен труд, давајќи им повеќе книжевно-историска вредност одошто естетска; делото под 3. („**Скендербеј**“ на грчки) претпоставуваме дека е истиот манускрипт што во 1950 некој го подарил во споменатата софиска библиотека (самиот Кирил Прличев починал во Охрид уште за време на бугарската окупација во текот на Втората светска војна), но во Скопје се наоѓа машинопис на **апсолутно** истиот текст; во однос на **словата** досега нашата наука регистрира уште 17 други текстови (т.е. – според Б. Ристовски – вкупно 29), од кои најдрагоцени се оние што поетот ги одржал на мајчиниот јазик, иако тие се и најмалубројни (за објавување во бугарските весници тој се служел со каквиот – таквиот свој подоцна научен бугарски јазик); за книшката со наравоученијата сè уште важи претпоставката дека тоа се текстови преведени, најверојатно, од француски јазик. **Граматиката** на поетовиот општословенски јазик дури во наше време беше објавена (во две различни изданија, од кое второто е проследено со краток коментар на приредувачите Д. Пандев и Д. Срефанија). Споменатиот предговор кај К. Прличев, всушност, е текстот „**Критик и преведувач**“, а „поемата“ е кратката песна која по повод 100-годишнината од смртта на Г. Прличев беше за првпат објавена од Н. Целакоски во посебна книшка заедно со некои други текстови од оставнината – „**Водач ме праќа татковината**“. Томе Саздов во фрагменти, а Анастасија Гурчинова целосно, се зафатија со издавањето на „**Смехуриите на Ариосто**“, што се покажа дека е превод-адаптација на „**Бесниот Орlando**“, кој Г. Прличев го извршил, во скратена верзија, на бугарски јазик... Двата документа од Атинскиот универзитет не се во врска со поетовото творештво, но нам не ни дојдоа в рака да осведочиме на што се однесуваат тие: останува да се одгатне – дали не се во врска со префрлањето на Г. Прличев од медицинскиот на филолошкиот факултет во Атина, – прашање со кое македонската наука никогаш не се позанимавала! И, најпосле, претпоставуваме дека печатениот примерок од поемата „**Арматолос**“ не е истиот од кој во 1952 г. Г. Сталев го изврши првиот македонски препев, бидејќи препејувачот го позајми егземплатот што екипата универзитетски наставници го добила од Деспина (доколку Кирил Прличев не ѝ го отстапил на сестра си пред својата смрт!)

Поделбата на материјалите помеѓу компањоните при „примо-предавањето“ на делот што се наоѓал кај Деспина ќе реперкуира со нивно делумно објавување (како што беше случајот со К. Камилев), но ќе се покаже, децении подоцна, дека и Ѓ. Киселинов се обидел да даде свој придонес за што поцелосно расветлување на ликот и делото на Г.

Прличев. Покрај споменатите текстови за грчката литература и за елинските филозофи (делумно пишувани на грчки јазик, делумно на словенски) во книгата „**Григор Прличев – нови страници**“ што ја приредил Ст. Ристевски се наоѓа текстот – осврт врз животот и делото на охридскиот лауреат, од перото на Ѓ. Киселинов (кој и порано, а и летото 1944 беше објавил фрагменти од „**Сердарот**“ во свој прозен превод)¹¹ и неколку состави од самиот Г. Прличев, меѓу кои по нешто од сферата на етнопсихологијата и социологијата (како што е оној „патопис“ во кој ни се открива црната страна на Прличеву современиот Охрид).

За да се докомплетираат сознанијата за оставнината на поетот, треба да се споменат уште некоку негови ракописи: „Пџснџ испџтанџиј“ (на неговиот општословенски јазик), рефератот – есеј „Слово за изящнитџ искуства“ (на бугарски), уште еден препев („Гимнџ Каллимаха“ во чест на божицата Деметра/Церера)... Првата песна му е посветена на свечениот чин на школските годишни испити (на кои Г. Прличев и во други прилики, на пример во „**Автобиографијата**“, им одделува посебно внимание и во врска со педагогијата, но исто така, и во врска со сопствените горчливи искуства со околината). итн.

Она што не би можело да се испушти во едно вакво излагање тоа се следните податоци:

Покрај споменатото, постојат **сознанија** што се добиени и преку интерпретацијата на делото на Г. Прличев. Тие во релативно поново време се изнесени преку т.н. Зборник „**Беседи за Прличев**“, во кој се застапени 13 македонски научни работници со нивните излагања, потоа во двата симпозиумски зборника (едниот во издание на Институтот за македонска литература во Скопје од 1986 г. со 18 реферати и толку референти, меѓу кои седуммина од другите републики на тогашна СФРЈ и еден гостин од Грција – издавачот на второто издание на „**Арматолос**“; вториот е пообеман: тоа се материјалите од одржаниот симпозиум во организацијата на МАНУ по повод 100-годишнината од смртта на Г. Прличев со учество на 28 учесници и 27 објавени излагања. (Авторот на овие редови по своја вина не го достави својот реферат, чија тема беа трите дотогаш познати поетски препеви на „**Сердарот**“ извршени на современ македонски јазик со осврт на некои небулозни прашања во врска со нив.) Колку за потсетување: Г. Тодоровски ја открива причината

¹¹ Загорка Тодоровска, дипломиран филолог, во својот реферат „**Сердарот' и неговите преводи на други јазици**“ го одбележува прозниот превод на Ѓ. Киселинов на српски јазик во сп. „Луч“, год. 1, бр. 1, стр. 26-38, Скопје, но го нотира и фрагментарниот превод на македонски јазик во привремениот весник „Македонија“ бр. 1, стр. 4 и понатаму во продолженија од летото 1944г. Тој превод, вели авторот на соопштението на една од „Прличевите беседи“, излегува и во књишка, „печатена во типографијата на Т. Крајничанец“, но не е посочено на кој јазик е извршен тој превод!

за конфликтот помеѓу поетот и неговиот довчерашен идол владиката Натанаил (кому му испеа фалоспев при неговото доаѓање во Охрид како претставник на Бугарската црква во 1874 година, а во знак на моралната победа над грчката жестока пропаганда во Македонија); Т. Саздов пишува за Г. Прличев и македонското народно творештво; А. Вангелов се осврнува кон проблемот на природата на Прличевото пеење; Б. Ристовски дава нови податоци за Прличевиот престој како наставник во солунската егзархиска гимназија од каде што дознаваме дека Петар Драганов (бугарски фолклорист и школски колега на Г. Прличев во Солун во едно свое писмо онака, „патемно“ споменува дека охридскиот поет го преведувал „**Ослободениот Ерусалим**“ од Т. Тасо, – а таков превод досега не е пронајден во оставнината, како што го нема и манускриптот на вториот автопрепев на „**Сердарот**“, за чие постоење сведоштво ни даде К.М. Скопачков уште во 1911 г. кој, напротив верзијата

„Плач и пис'к се слуша во Река,
во Галичник, село многостадно...“

го посочува другиот почеток:

„Плачем т'тнет Галешник народним.
Кое зло вас, братие постигло...“

– при што се гледа и разлика во ползуваниот јазик!... Е. Колева се осврнува на мимесисот во поетиката на Хомер и Прличев; Б. Мокров ќе ја потсети сегашната јавност дека Прличевиот препев на Хомеровата „**Илијада**“ не бил само жестоко критикуван од страна на Н. Бончев (како надежен претставник на зачетокот на бугарската книжевна критика) туку дека имало и лица што станале во негова одбрана со метаcritика на Н. Бончевите ставови; итн. итн. при што се правени и паралели помеѓу поемата „**Сердарот**“ и епот „**Смртта на Смаил-ага Ченгиќ**“ од хрватскиот писател Иван Мажураниќ и спевот „**Горски венец**“ од црногорскиот духовно-световен поглавар, поетот и владика Петар Петровиќ Његош (обајцата претставници на Романтизмот во своите национални лите-ратури).

Со цел циклус студии и статии вниманието на науката и на пошироката јавност го сврти Х. Поленаковиќ, академик и долгогодишен проф. на Филолошкиот факултет во Скопје, кој на неколку места во Прличевата „**Автобиографија**“ пронајде „грешки во сеќавањето“, извесни премолчувања на случки, но исто така расветли и низа моменти од интересирањата на науката на феноменот Прличев, од самото негово творештво и др. В. Митевски одбрани дисертација (што подоцна и ја објави) за релацијата Хомер – Прличев. Книга со свои текстови и

препеви има и Г. Тодоровски кој застапил и 5 македонски автори што пишувале за животот и творештвото на Г. Прличев.

Пообеман приказ претставува **монографијата** за Прличев од бугарскиот автор К. Топалов кој, меѓутоа, поголемиот дел од својот текст го посветува на „б'лгарштината“ на Г. Прличев. Но, тој по-комплексно го презентира резултатот на германскиот научник Д. Кадах, и тоа мошне детално околу полемиката што поетот ја водел со својот професор Орфанидис во одбрана на Рангавис, околу дискусијата ПРО и КОНТРА поемата „**Скендербег**“ во грчкиот печат (со преведени прилози на бугарски јазик), ползувајќи се со преписката на Г. Прличев (средена и објавена во Софија од тандемот Тилева – Коџаев), каде што има неколку изненадувачки факти, како што е примерот со заладените односи меѓу ученикот Г. Прличев и неговиот учител Д. Миладинов (при спротивното сознание за самопризнанието на поетот дека „се вратил од Атина во Охрид да гине или да ја одмазди смртта“ на својот идол и на неговиот брат, поетот Константин, во борбата против грцизмот!).

Пообемна е и монографијата на Рајмонд Детрез, на фламански јазик, но тој сосема малку обрнува внимание на литературните аспекти, барем што се однесува на изданието во Софија на бугарски јазик, макар што авторот потенцира дека неговата книга произлегува од обранетата докторска дисертација со „првенствено книжевно-историски карактер“, којашто е прилично видоизменета и во овој вид претставува, глобално видена, социо-психо-историско видување на прашањето за националната припадност на Г. Прличев. „Македонската страна“ нема што многу да му замери на фламанскиот автор, кој се потрудил да биде што пообјективен, почитувајќи ги разликите во гледиштата на македонската и бугарската наука и донесувајќи свои сопствени заклучоци.

Георѓи Сџарделов

**ЛИТЕРАТУРНАТА СИТУАЦИЈА НА ПРАГОТ НА ВЕКOT
– НОВИ ПРОЦЕСИ, ТЕНДЕНЦИИ, АЛТЕРНАТИВИ –**

Го напуштивме XX-от век, а ние сè уште тешко се навикнуваме да речеме за него дека тој дефинитивно изминал. Така било секогаш, така е и сега: разделбата меѓу столетијата ниту се случувала, ниту пак се случува реско. Времето воопшто, одделно времето во уметноста, не знае за прекини, туку за преливи. Тоа тече неумоливо и темпоралните книжевни процеси мутираат и се преобликуваат: излегуваме од едни и влегуваме во други литературни ситуации, без докрај да сме свесни за тоа. Знаеме, на пример, сè што се случи во/со литературата во минатиот, но сосема матно преднасетуваме што, всушност, се случува со неа токму овој час, сега на прагот на новиот век. А пред наши очи се насира еден епохален цивилизациски пресврт, што се навести во минатиот, а почна, како доминанта на духот на епохата, да се остварува во сегашниот век. Во него, иако постепено, сè понеумоливо се одигрува завршната драма на гутенберговската галаксија, со книгата како нејзин столб, и зародишната драма, зорнината на една друга: на кибернетичката, на дигиталната, на галаксијата на интернетот. Тоа доведува до големи структурални мени во битието и статусот на литературата. Од базична уметност, каква што беше во минатите столетија, литературата постепено се осамува и сè повеќе ја стеснува својата надмоќ што порано ја имаше над останатите уметности. Тоа најдобро се гледа од процесите и тенденциите што се одвиваат во врвната уметност на зборот – во поезијата. Над нејзината слава како да се надвиснуваат сенки. Мошне индикативен е случајот во нашата книжевост со македонската поезија. Последнава половина деценија, на пример (2000-2005) се појавија исклучително значајни драми кои се играат по сцените на светот; во филмот, со појавата на Милчо Манчевски и на една нова генерација филмски творци, стануваме светски релевантна филмска уметност; се појавија нови и значајни имиња во театарот, во сликарството, но долго нема нови значајни имиња во поезијата од реномето и рангот на поетите од првата, втората, третата и четвртата поетска генерација, а се чини,

како и нивната слава полека да почнува да бледнее. Од насловот на збирката песни на Блаже Конески знаеме дека токму поезијата и односот кон неа, е базичниот *сеизмограф* за процесите и тенденциите што се одвиваат не само во литературата, туку и пошироко, во суштиот дух на епохата. Отаде само по себе се наметнува прашањето: Дали на прагот на новото столетие не се навестува надоаѓањето на еден непоетски, дури антипоетски сциентистички век во кој судбината на светот ќе се решава во науката?

Како тоа прашање изгледа од ракурсот на процесите што се одвиваат во книжевноста кај нас?

Дваесеттиот век во македонската литература беше, несомнено, век на поезијата. Таа блесна во него, стана и дури се издигна до синоним на македонската книжевност воопшто. Во светот бевме најмногу познати по неа. Но, на разминот на столетијата, на прагот на новиот век, нејзината слава како да почнува да се повлекува, а за сметка на неа да се наметнува македонскиот роман. Него, времето на романот, го навестија уметнички супериорно: декалогијата „Кукулино“ на Славко Јаневски, романите со исклучителна неимоверна естетска сила и воздејство, на Владимир Костов, на Митко Маџунков, на Петре М. Андреевски, па македонските црнила и премрежја во романите на Коле Чашуле, или романите од балканската сага на Луан Старова, па поли-слојните македонски стари и нови национални расколи и растројства во романите на Божин Павловски, симболичкото историско романсиерско ново писмо во романите на Димитар Башевски, Оливера Николова и Петре Бакевски, исполнето со богати историски пластови, или најновите романи на Томе Арсовски и Трајче Крстевски, така што од почетокот на векот до денес не да ни се случи експанзија, туку вистински бум на македонскиот роман¹. Така, за само неколку години објавени се околу двеста романи, при што, по некое напишано правило, првите романсиерски текстови, на пример, на Слободан Мицковиќ и на Венко Андоновски, на Петре Т. Бошковски и на Гоце Смилевски, на Димитар Дурацовски и на Ермис Лафазановски, на Лидија Димковска и на Јагода Михајловска-Георгиева, на Драги Михајловски и на Јордан Даниловски, на Младен Србиновски и на тукушто објавениот прв роман на Јордан Плевнеш („Омото светско чудо“) се ретки и значајни романескни остварувања. Тие го обележуваат, маркираат и забаштинуваат ова време на македонскиот роман, како преломен чин во неговата историја. Со него, македонската книжевност влезе во едно ново стилско раздобје,

¹ Само во периодот од 2000 до почетокот на 2005 објавени се, според пристигнатите наслови во „Утрински весник“, 183 романи што не било случај во македонската книжевност во целата втора половина на XX век.

во раздобјето на *постреализмот*, кој се покажа исклучително книжевно плодотворно. Во таа поетика содржинската, предметната, имагинативната, метафизичката, експресивната, симболичната и документарната подлога на романсиерското писмо се транспонирани во многу згуснат и збит вид. Новиот македонски роман нурна во стварноста на светот и човекот сеопфатно, со ретка метафизичка длабочина и ерудиција, со оригинална симболичка визија, со нови и универзално релевантни егзистенцијални идеи, од една, и од друга страна, со еден забрзан ритам на реченицата, со поетска подлога на дијалогот, со големо јазично богатство, со оригинални философски идеи сплетени в едно густо и сугестивно романсиерско писмо, откривајќи го нашиот свет, светот воопшто со сеопфатното око на т.н. *скриена камера*, која го лови и доловува човековото трагично искуство под свездениот свод како голема загатка и тајна, а не како анегдотска приказна. Со тоа локалното и посебното добија во него, како во секоја значајна книжевност, космополитска димензија, израснувајќи во цел еден нов естетски и мисловен универзум. Македонскиот роман темелно го заснова нашиот опстој, нашиот нов и автохтон психокосмос.

Па ако и покрај сето тоа, останува валиден судот дека во естетската ситуација на прагот на векот, уметноста на зборот почна да го отстапува својот примат, добро е да се потсетиме, за споредбата да биде поуверлива, каква беше литературната ситуација во векот од кој тукушто излеговме?

Нема сомнение дека во XX век имавме литературна ситуација, и кај нас и во светот, сосема поинаква од денешнава, т.е. од оваа во половината од првата литературна деценија на XXI век. Во тоа изминато столетие се случија пресвртнички процеси во сите уметности, а особено во литературата, која со својата надмоќ изврши пресудно влијание на нив. Таа одигра особено големо влијание во големите револуционерни социјални пресврти што се случија во тој век. Во XX-то столетие наизменично се појавија бројни нови, дотогаш непознати литературни движења, кои пледираа за темелни структурални трансформации во битието на уметноста. Никогаш литературата во својата историја немала таков силен преобразувачки дух и толкав динамички набој. Никогаш во нејзината историја таа не настапувала со толкав број книжевни и уметнички програмски манифести, со толку бројни книжевни полемики и конфронтации. Никогаш со повеќе духовно свежи и привлечни списанија (кои денес сè повеќе гаснат) исполнети со нови критички системи и толкувања. Никогаш со толку нови книжевни и естетички идеи за сушноста на уметноста кои ја обликуваа големата и неповторлива епоха на Модерната, како епоха на нови книжевни експерименти, на големи естетски иновации без преседан во историјата на литературата и уметноста на светот. Кон тоа, XX-от беше век на нова

критика, на нова поетика, на нова ноетика и естетика на литературата. Од тогаш наваму – односно по марксизмот, структурализмот и феноменологијата; по руската формална школа, француската, англосаксонската и американската нова критика – веќе нема нови тенденции во критиката. Тоа сето вкупом го навестува судот дека, во тој свој поранешен вид, критиката како постепено да гасне и исчезнува.

Сето што се случи на светско-историски план, се случи и во нашата литература. Отаде и драматичното прашање: Каде се наоѓаме денес и кои нови процеси, тенденции и алтернативи се одвиваат во неа, во раздобјето кога почна на дело да се остварува Гетеовата антиципација, навестена уште пред две столетија и изразена во неговиот поим *Weltliteratur*? Колку само провиденцијални беа неговите зборови дека „...geht eine neue Epoche der Weltgeschichte aus...“.

Хераклит зборуваше дека потеклото, односно она што настанува, сака да се сокрива. Во тој, имено, факт треба да се бараат причините зошто современиците, иако се соочуваат со нив, честопати не можат да ги здогледаат и воочат новите процеси, тенденции и алтернативи? А тие се појавуваат сè понатрапливо на попрштето на литературата, како симптоми на доаѓањето и настапувањето на една нова книжевна позиција.

Кои се според тоа, тие симптоми кои сè повеќе се манифестираат во актуелната македонска литературна ситуација што зборуваат дека се случуваат некои тектонски поместувања во неа? Кои се тие нови процеси, тенденции и алтернативи со кои се соочуваме денес?

Сите гледаме и чувствуваме дека литературната ситуација кај нас, која му дава доминантен белег на актуелниот литературен живот, е видоизменета. Таа е, наспроти некогашната, сè повеќе статична, еднолична, монотона, стереотипна. Во неа како полека да згаснува литературната критика која некогаш беше главниот фактор на динамичноста, дијалектичноста и на животворноста на литературниот живот. Од друга страна, во критиката се случуваа рески и радикални поместувања и битни трансформации. Критиката е сè повеќе изедначена и сè повеќе е изместена од промоцијата. Така времето што денес го живее книжеvnата критика можеме да го наречеме време на промоциите. Тие станаа доминантен и речиси единствен модел на критичкото претставување, толкување и вреднување на книжевното дело. Промотивниот модел на критиката изврши, несомнено, силно влијание на стилската структура на критичкото мислење, кое сè повеќе добива реторичен белег. Тоа, несомнено, на методолошко-аксиолошки план, ја отвори литературата кон нејзините тематски, содржински и идејни пластови, кои избија во преден план на критичкиот пристап кон делото, така што повеќе никој и не се прашува за т.н. *нов израз* што долго време беше нејзина опсесија, некој нејзин теориски рефрен. Промоциите ја

отворија книжевноста кон публиката, бидејќи се случуваат пред поголем број присутни и како некој вид книжевен хепенинг во кој, како во антиката за време на китаредите, се збиднува еден вид колективно читање на делото. За сметка на тоа ја затворија неа за подлабоки и посестрани толкувања, вреднувања и превреднувања. Па така денес е отворено прашањето: дали промоциите, со кои кај нас почнува и завршува вреднувањето на делото, ја унапредија критиката, или пак, обратно, неа ја уназадија?

Од друга страна, промотивните беседи со фактот што се случуваат пред поголем аудиториум наметнаа еден мошне отворен, наместо стариот специјалистички, херметизиран, *ex professo* пристап, фаворизирајќи го силно нагласениот комуникативен реторичен говор кој е пригоден, како некогаш пригодната поезија, и мошне привлечен и сугестивен. Тој феномен зборува за враќањето на некогашното древно проникнување на критиката и реториката, сфатена како беседничка вештина и како стилистика на живиот збор, украсен со структурално симетрични реченици и со нагласен поетски патос. Лошата страна на промоциите е што дојде до целосно напуштање на негативните вредносни критички судови, кои и кога се соопштуваат, се формулираат во имплицитна форма, па така како што работите кренале, може да се очекува книжевната критика, каква што ја знаеме од порано, постепено да се маргинализира, а литературниот живот да запаѓа во некоја летаргија. Од друга страна, за ваквата состојба во критиката нема никаква основа во самата литература и во самото литературно творештво. Нешто повеќе. Само во оваа половина деценија од новиот XXI век во нашата литература се појавија повеќе ретки, дури капитални дела и тоа во сите литературни родови и жанрови. Но, за тоа многу малку се знае, бидејќи литературата има сè помал одглас во јавниот живот. Таа е сè помалку духовна опсесија на луѓето и повеќе навистина не е тоа што некогаш беше. Уште помалку таа опсесија ја чувствуваме во книжевните списанија кои полека гаснат и, повеќе или помалку, стануваат маргина, или се преместуваат на маргината на литературниот и на културниот живот. Во нив не се открива, т.е. не се запишува (*Zeitschrift*) своето време. Времето ги одминува нив, а тие времето, што бесповратно татни без во нив да се осмислува свеста за тоа што се случува со литературата и какво време е воопшто времето во кое траеме, време во кое политиката навлезе во сите пори на животот и стана не наша, туку единствена наша судбина. Во времето кога политичката полемика доби енормни димензии, литературната и естетската постепено спласнуваат и згаснуваат. Во меѓувреме, глобалните нови процеси и тенденции незапирно продираат и кај нас. Се случуваат радикално нови феномени што доведуваат до промени на моделот во кој се одвиваше литературниот живот порано. Влеговме во една нова литературна

ситуација со нови процеси што навестуваат една сосема поинаква конфигурација на литературниот живот. Во таа конфигурација, која е во својот зародиш, ќе навлеземе со некои индикативни примери и параметри.

Митко Маџунков при нашата последна средба во МАНУ ме збуди, дури стаписа. Тој во еден миг сета своја литература: расказите, новелите, романите, есеите, та дури и ракописите на кои работи (сето тоа на повеќе илјади страници) ја извади од својот мал џеб од кошулата (во некое CD-ли, што ли?) не поголемо од мал женски кармин? Бугарскиот писател Георги Гроздев ми ја испрати својата web. страница со својот најнов роман „Пљачка“ на која можеше да се прочитаат повеќе критички мислења на бугарски и на српски јазик. Издавачите нè преплавуваат со своите web страници и нè повикуваат да влеземе во нив. Без тој чин денес не можеме да имаме увид во литературниот живот. Сакам да речам дека во светската мрежа се наоѓаат денес мултимедијални содржини како што се новиот т.н. хипертекст, потоа графички слики, бројни богати аудио и видео содржини, бројни книжевни информации итн. Интернетот доби такво забрзување што луѓето почнаа директно во светската мрежа да ги испраќаат и проектираат своите надежи, снисшта, среќи, јанси, имагинации. Влеговме во раздобјето на виртуелната култура, која, условува радикални промени во карактерот и стилот на нашето живеење. Она што до вчера беше само во интернет-инженерингот за воена, или за комерцијална примена и за индустријата за забава, денеска сè повеќе се распространува во светот на литературата, науката, философијата. Сите човечки дејности почнаа да функционираат органски поврзани со комуникациските технологии. Сè повеќе стануваме свесни дека денес можеме да создаваме и да произведуваме духовни и секакви други вредности, и паралелно нив да ги користиме, само ако сме on-line. Вилијам Гибсон, автор на кибер-панкот, тој нов литературен жанр на дигиталната ера, смета дека писателот во т.н. кибер-простор се здобива со една нова ментална димензија. Стапувајќи во мрежата на компјутерската комуникација, тој израснува во еден паралелен универзум. Маѓепсани од интернетот, ние стануваме потполно зависни од него и, како што вели Клифорд Стон, „малку по малку нашите дни истечуваат од нашиот модем“. Тоа, пак, значи дека кога сме on-line ние сме во непосредна комуникација со светот, а светот со нас, градејќи близост, проникнување со него, додека, пак, кога сме off-line, ние сме заробеници на локалното, ограниченото, регионалното, провинцијалното. Кибер-заедницата сè повеќе станува светска заедница, заедница со исти идеи, симболи и јазик во која се трансцендирани сите национални граници и ограничувања, делби и поделености.

Во кибер-културата последиците за литературата, за критиката и естетиката денес се просто несогледливи. Со право вели Џоунс дека

повеќе не се работи за тоа литературата и уметноста воопшто да го подражаваат животот, а животот литературата, туку сиот живот креативно да се *ипресуредува* на единствен универзален начин. Кога нашиот провајдер ќе ја испрати својата книжевна порака ние повеќе со ништо не можеме да спречиме таа да не стаса до една нова виртуелна публика ширум сета наша планета. На тој начин писателот станува планетарен, т.е. космички субјект, бидејќи со влезот во интернет влегува во целиот свет, а целиот свет во него. Сето тоа нè исправа пред судбинското прашање: што е со т.н. проблем на идентитетот? Нема сомнение дека наместо со старата, т.н. вечна константа со која се објаснуваше, тој се здобива со *менливосѝ*, *минливосѝ*, *иподвижностѝ*. Идентитетот станува и локален и универзален: ние сме постојано исти, но и постојано други, т.е. различни. Овие нови процеси, тенденции и алтернативи во книжевноста, која менувајќи ја нејзината структура и внатрешно битие, особено променетите модели на литературната комуникација, нè ослободуваат од тиранијата на локалната географија и на нов начин го поставуваат прашањето на т.н. национален идентитет. На показ е денес, по своите димензии, еден гигантски културен процес. Во него сме вовлечени сите, сите нации и култури. Малите народи принудени се брзо да се разделат од довчерашните традиции. Тие брзо се менуваат под императивот на новите предизвици на дигиталната епоха. Така прашањето на националниот идентитет, кој толкупати до сега беше употребуван и злоупотребен, се поставува денес на нов начин.

Погледнато од философско становиште, идентитетот се определува со *разликаѝа*. Тој подразбира нешто различно, различно од нешто нему друго, што е пак идентично на себеси. Националниот идентитет како систем од принципи, црти, традиции, вредности, органски врзан само за некоја конкретна национална заедница, се состои, од една страна, од определени детерминации кои се *ипрајни* и од друга, од други кои имаат *менлив* и *минлив* карактер. Тоа значи дека во националниот идентитет е вградено она *ипосебно* што еден етнос или нација, трајно ги разликува од другите, градејќи врз таа основа еден соодветен автохтон културен модел. Националниот идентитет, иако е длабоко поврзан со историскиот живот, нема повеќе некоја вечна, неменлива и трајна константа, нешто што е дадено *sub specie aeternitatis*. Напротив, и тој, како и сè друго, подлежи на мени и во таа смисла не може да се зборува за некој вечно даден и вечно ист идентитет. Но, токму во овој пункт и се заплеткува Гордиевиот јазол на тој поим. Имено, иако идентитетот е историска и менлива категорија, во тие свои неминовни перманентни мени, тој трајно сочувува некои, *само нему иманентни* и посебни карактеристики, кои се поврзани со т.н. национални корени на една култура што одделни народи ги прават да бидат токму тие, а не некои други. Па како ќе се расплете тој и таков јазол?

На прагот на XXI век веќе се случуваат големи глобални синтези и интеграции, придружени со невидени грандиозни скокови, со кои од една досега локална, влегуваме во една глобална култура. Така да ѝ се припаѓа, на пример, на европската заедница сфатена како единствен континент, кон која таа денес стреми, нужно значи и да се прими дел од нејзиниот идентитет во кој ние се вградуваме со што се стекнуваме со нејзиниот цивилизациски идентитет – европскиот. Но, во историјата на цивилизациите, сложените процеси на цивилизациските проникнувања никогаш не се одвивале како нивелирање или унификација на посебностите, туку како едно ново единство сфатено како *единство на разлики*. Така и можеше во историјата на културата, да се сочува културната, духовната и естетската разноликост. Во таа светлина, обединета Европа е можна само како богат културен мозаик со толку бои колку што во неа има народи и култури, а не како една единствена, макар таа била и сината боја. Така е тоа и на светско-историски цивилизациски план. Глобалното и универзалното во културата секогаш се граделе врз локалното, но само доколку тоа поседувало глобално значење, т.е. доколку имал универзален статус како вредност. Бидејќи нема чисти култури, денес всушност ни се случува своевидна „глобална локализација“, односно мешање и проникнување на различни културни стилови и традиции во еден нов светски „глобален меланж“², кој сака да ги поништи разликите.

И тоа е она што ја тресе Европа денес. Таа ги форсираше само политичките и економските аспекти во својата интеграција, а ги запостави културните, па така во неа и за неа остана отворено прашањето: Што, всушност, ќе се случи со творечкиот идентитет на големите и на малите европски култури? Ќе исчезнат ли тие, или ќе ја сочуваат својата посебност? Од тоа, имено, произлезе француското *Не* на европскиот Устав, бидејќи француска беше тезата (на Жак Делор) дека идните конфликти во Европа (и тоа веќе се случува) нема да ги предизвикуваат економските, или политичките фактори и идеологии како досега, туку дека тие ќе произлегуваат од културата и од односот кон неа. Тоа е предупреда за Европа, но предупреда и за нашите нерасплетени македонски јазли. Тие прашања се отворени и во најновите трудови од модерната европска антропологија и културологија, се даваат три можни сценарија³ за иднината на културата и на културниот идентитет во денешната глобална епоха:

² B. Wagner, „Kulturelle Globalisierung von Goethes Weltliteratur zu den weltweiten teletubbies“, in „Das Parlament“, 22 März, 2002, s. 13-14.

³ P. Burke „Globale Identitäten aus Sicht eines Historikers. Drei Szenarios für die Zukunft“ in „Das Parlament“, 22 März, 2002, s. 16-17.

1. Во првата половина на XXI век ќе дојде до реализација на еден единствен глобален идентитет на сето човештво;
2. Глобалната епоха ќе се развива со засилување на регионите и нивните култури така што наместо глобалниот, обратно, ќе дојде до развивање на регионалниот и локалниот идентитет, кој ќе предизвика силно нагласени антиглобалистички спротивставувања; и
3. Во одделните региони ќе се случат нови синтези на културните форми, на естетските стилови, традиции и вредности, но тие нема да го загорзат идентитетот ниту на една култура.

Вградувајќи се во сложените процеси, тенденции и алтернативи што ги носи технолошката и економската модернизација, здружените европски народи и култури нема да го загубат својот идентитет, туку него ќе го остварат во симбиоза со т.н. европски идентитет. Малите народи, секако, ќе се менуваат во променетиот свет и ќе се развиваат економски и технолошки, но притоа ќе ја сочуваат својата културна посебност. Тие ќе останат свои, односно различни од Другите, но, истовремено, и со многу блиски црти со нив. За да можат својата посебност, без која не е можна ниту една култура, да ја сочуваат, мора да се развиваат и менуваат, бидејќи само развивајќи се ќе го сочуваат својот културен идентитет, имајќи предвид дека тој никогаш не ја поништувал разликата, туку, напротив, ја овозможувал неа. Затоа, постоењето на идната европска култура во раздобјето на киберзаедницата ќе се одвива врз начелото: *Истисит во различноито, различност во Истисито.*

Соња Стојменска-Елзесер

МАКЕДОНСКИОТ СОВРЕМЕН КНИЖЕВНО-УМЕТНИЧКИ ПАТОПИС

Патописот е една од најактуелните книжевни форми, која од една страна има долга традиција во литературата и потсетува на нуклеусните раскажувачки феномени, а од друга, претставува гранична експериментална книжевна појава, во која се втопуваат најразличните видови на книжевна креација, во која се допираат и испреплетуваат и другите уметности, но исто така и другите сфери на хуманистичкото знаење, како психологијата, антропологијата, етнологијата, потоа географијата, супкултурата, гастрономијата, туризмот итн.

Македонците отсекогаш сакале да патуваат, и љубопитноста им е една од најразвиените особини. Копнежот по отворени хоризонти, морска шир и далечни пространства, се препознава во целата наша уметност, а во литературата резултира со еден солиден број помалку или повеќе уметнички валидни патописи. Од поширокиот корпус патописи во македонската современа литература, издвоивме еден селективен библиографски преглед, приложен кон овој текст (Прилог бр. 1), од кој може да се извлечат низа консеквенци, заклучоци и сознанија, интересни за македонската наука за литературата и особено за проследувањето на одделни хибридни романескни структури од понов датум, во кои патописноста има мошне важно место.

1. КНИЖЕВНО-ИСТОРИСКИ И ПОЕТИЧКИ АСПЕКТИ

– Македонската литература особено го негувала патописот во 60-те и 70-те години на минатиот век и со дваесетината наслови на патописни книги се опфатени главно следните дестинации: Медитеранот со северно-Африканските земји; арапскиот свет, европските поважни центри, меѓу кои доминираат Франција, Италија и Русија, како и земјите-соседи; потоа, Америка, Австралија и Далечниот Исток. Во последниве неколку години навраќањето кон патописот доживува низа квалитатив-

ни измени и сè поразновидни хибридизации и воедно го проширува географскиот круг на дестинации.

– Тематски комплекси: патувањата имаат најчесто едукативен карактер, дипломатска позадина, печалбарство, поетски или научен фон (Струшки вечери на поезијата, славистички конгреси и сл., поетски читања), туризам и авантуризам. Во педесеттите и шеесеттите се чувствува во македонскиот патопис влијанието од егзотизмот, карактеристичен за европската авангарда; паралелно со тоа и подоцна, има патописи со дневно-политичка обоеност (од дипломатските патувања) или со траумата на печалбарскиот егзил, а кон крајот на векот сè повеќе патописите стануваат синтеза на космополитскиот дух и потврдата на сопствениот идентитет.

– Патописниот жанр е нестабилна и изменлива категорија, а самата патописност може да се сретне и како еден вид протожанр кој влегува во најразлични комбинации со други прозни дискурси и како една компонента на хибридна книжевна уметност, па и пошироко, како текстовен елемент на некој друг медиум (филмски или телевизиски пи сл.).

– Уметничкиот патопис секогаш подразбира еден динамичен однос меѓу фактицитет и фикција, со што ги задоволува критериумите за „убаво и корисно“, честопати стои на граница меѓу книжевното и тривијалното, но, можеби токму затоа му погодува на постмодернистичкото прозно изразување.

– Во патописот спацијалноста има доминантна улога, а времето е релативизирано. Просторноста се постигнува преку доминација на описот, што, пак, од своја страна ја докажува пресудната улога на визуелноста во овој вид книжевни остварувања.

– За патописот е значајна и психолошката компонента, бидејќи тој секогаш претставува субјективно видување на конкретен географски простор и го негува исповедниот дискурс. Оттаму доаѓа неговото често мешање со биографскиот и автобиографскиот дискурс, со мемоарот, писмото, дневникот.

– Патописот подразбира помалку или повеќе есеизација, рефлексивност, коментар, луцидност, хумор, критика...

– Патописните прози можат да бидат типологизирани како: научно-популарни, фикционални, есеистички со отклон кон филозофијата, кон сликарството или кон некоја друга хуманистичка сфера, потенцирано психолошки, автобиографски или епистоларни.

– Во постмодернистичките прозни хибриди патописноста е елемент што се користи како наративна рамка во која се сместени психолошко-филозофски и други сегменти, како метафора на потрагата по идентитетот и како мотив на преосмислување на средбата со другиот.

2. КУЛТУРОЛОШКИ И ИМАГОЛОШКИ АСПЕКТИ

Македонската култура негува сериозен интерес за другите земји и народи, како за оние европските, така и за прекуокеанските и далечно-источните. Интересно е, притоа, преклопувањето на појмовната структура на Окцидент и Ориент во случајот на македонската култура: во средбите со европските култури таа првенствено настапува како балканска и ориентална, а во однос на Далечниот Исток, на пример, таа е европска, „западњачка“, но во никој случај колонизаторска. Освен фамозниот Драхан да Лихнидос, за кој се претпоставува дека е Охриданиец кој како веслач патувал на еден од бродовите на Колумбо, сите други патувачи од Македонија тргнувале во благородна мисија на меѓусебно запознавање, на дијалог и на продуктивна, креативна средба. Патописите во македонската литература сведочат за една потенцирана отвореност на духот, карактеристична за менталитетот на македонскиот човек, која можеби најсублимирано се препознава во неколкуте стихови на македонскиот поетски бард Коста Рацин, што гласат:

„срце – ширини широко
срце – длабини длабоко –
цел свет да збере, па да е
за вија гради малечко!“

* * *

Во низата романи што се појавија на македонското книжевно небо во последните години, со својот потенциран однос кон проблематиката на домот и туѓоста се одликува прозниот првенец на Лидија Димковска – *Скриена камера*. Иако не е патопис во класичната смисла на зборот, тоа е роман што мошне креативно ги употребува патописните елементи и се концентрира врз прашањата за преселбите, странствувањата на хероината, нејзините колебања помеѓу домот и странството, или помеѓу сите странства што воедно стануваат нејзин дом. Како што укажува самата авторка, најдоследна теоретска платформа за нејзиното доживување на домот и странството, дал во една своја книга романскиот емигрант во Амстердам – Сорин Александреску, преку зборовите: „*Дома* повеќе не постои, или постои на повеќе места... *Дома* бев само кога не си го поставував прашањето дали или каде сум дома. Имав идентитет само кога не знаев за друга алтернатива. Од идентитетот кон двојниот идентитет патот поминува низ себегубењето, па од *дома* стигнуваш *йшаму*, а постојано низ редици *овде*, и самите крстопати“. Патувањата, живењата и престојувањата во неколку различни земји, се основниот мотивски материјал, кој во оваа книга е организиран во приказна за еден

определен неколкумесечен престој во еден стан во Виена, во кој авторката престојува во својство на т.н. writer-in-residence, односно источно-европски писател, кој е финансиран од западно-европска фондација, со задача да напише книжевно дело. Во тој стан, покрај Македонката – писателка, престојуваат и една фотографка од Албанија (Едлира) и еден музичар од Пакистан (Џозеф). Приказната за овие тројца уметници, сплотени во една заедница во Виена, е само рамковна приказна, во која се преплетуваат записите за детството на Лила минато во Шлегово, за долгогодишното живеење во Романија како студентка и лекторка, за многуте патувања по светот при учеството на разни поетски фестивали (Франција, Шведска, Холандија, САД, Тајван, Чешка, Литванија), и за последната подолготрајна адреса на поетесата-номадка – Словенија, во која живее поради една многу необична причина за преселба – љубовта. Странството за Лила е судбина, претскажана во визиите на скопскиот хороскопчија, кој ќе ја убеди дека ќе го има „целиот свет како дом“.

Необичните дневнички записи од разните земји, претставуваат каледоскоп од слики за најразлични збиднувања, доживувања, впечатоци, сцени, историски факти, актуелни настани: од чекањата за визи и документи, преку преживувања во романскиот лекторски дом, преку интимни и љубовни секвенци, преку специфични одгласи на воените настани, сè до забелешки за Струшките вечери на поезијата и за третманот на македонската поезија, и воопшто, на Македонија во светот... Поврзувањето на Албанката и Македонката во едно искрено пријателство, а на Албанката и Пакистанецот во топла трагична љубов, покажуваат (можеби исконструирана, а можеби и едноставно реална) суперпозиција на емотивноста над сите теории, стереотипи и клишеа за националните менталитети. Изборот на овие нации, присутни во уметничкиот стан, секако не е случаен, и на авторката ѝ дозволува да ги развие прашањата за македонско-албанските односи во контекст на реалните збиднувања од почетокот на дваесет и првиот век, како впрочем, и актуелните аспекти на разликите, стереотипите, и другите имаголошки теоретизации, за тоа како едни народи доживуваат други или како се развиваат меѓусебните „филии“ (симпатии) и „фобии“ (меѓусебното нетрпение).

Присуството на овие проблеми во романот е дел од „зададената задача“ и претставува неопходност за да се обезбеди атрактивност на писмото за актуелниот европски читател, кому посебно му се провокативни прашањата за етничките, национални и родови стереотипи, за кои веќе подолго време се дискутира на речиси сите позначајни меѓународни книжевни и книжевно-научни средби. Сепак, како специфичен квалитет на романот се наметнува иронизирачкиот тон кон целата таа еуфорија, која во теоријата резултира со недоброј испишани страници и никогаш

недовршени дискусии, а во практиката, во животот, паѓа како кула од карти; затоа што ниту љубовта, ниту пријателството не се распрашуваат за националноста или религијата, туку меѓучовечките односи, кога се вистински, се издигнуваат високо над сите поделби и класификации. Тоа го докажува хибридниот идентитет на Лила, нејзиното пријателство со луѓе од најразлични нации и вери, конечно, и нејзиниот брак со човек од друга нација. Другоста ја пресретнува Лила на секој чекор, и за неа не е никаков проблем да ја прифати со отворено срце, со добра мисла и продорен поглед, и да ја вгради во себе како дел од сопственото битие. Притоа, некои предели, земји, народи, пејзажи и луѓе, кои таа ги засакува, стануваат нејзина трајна сопственост; а други, за жал, ѝ тежат и остануваат туѓи засекогаш.

Во таа смисла, и странствата, туѓите земји, откако ќе ги запознае и засака, за Лила стануваат дома; така што сосема е релативно што останува внатре, а што надвор од домашниот праг – дома може да биде насекаде, таму каде што ќе се воспостави флуидот меѓу нејзиниот внатрешен свет и Другото, туѓото. Радикално прозвучува и мислата на Елдира, која во претсмртните мигови во поодминатата фаза на нејзината болест, ќе соопшти дека „дома е таму каде што си здрав!“ Романот и како свое мото ги носи зборовите на Херта Милер дека „Ни Исус не е дома“, така што цврстото врзување на субјектот за дом со конкретна локација, планета, вселена, станува илузорно и непотребно. Поентата на својот роман Димковска ја сублимира во мислата дека не е важно огништето како такво, туку огнот што го носиме во себе, способноста за вдумување во најразлични констелации. Во себе човекот го носи своето оганче со кое може секаде да си запали огниште, како што и Лила во најразлични соби и собички, станови и простори, кревети и вреќи за спиење, успева да си го прилагоди просторот кон себе, да се вдоми... Тогаш кога ќе се спознае себеси, кога ќе се почувствува себеси како „нерасколна јатка“ и како дел од светот истовремено, таа ќе биде дома. Тоа е воедно и крајот на романот, во кој „скриената камера“, како амблем на поделеноста на личноста на Лила, ја напушта за да ѝ овозможи да се најде себеси, да се види себеси од сопствената перспектива и, конечно, да биде дома.

Друг современ роман кој во духот на постмодерната хибридизација ги прифаќа основните патописни одлики на прозно искажување, но сепак се модифицира во една суптилна психолошко и филозофско обоена романескна структура е романот на Јагода Михајловска-Георгиева *Каменот од Твојот ден*. Во самиот поднаслов на романот е истакнато дека станува збор за „Хималајска приказна“. Никаде не е употребен терминот патопис, иако во воведните белешки јасно стои дека романот е во тесна врска со престојот на планинарската екипа, чиј член е и самата авторка, на падините на Хималаите во 2001 година. Романот го пробле-

матизира патувањето како остварување на една поставена цел, како поместување на границите на човековите можности со помош на неговата волја, како себенаоѓање и себеосмислување преку средбата со возвишените и сурови предели на мистериозната планина, како и со нејзините уште понеобични, загадочни жители. Рефлексивноста и психолошкото понирање во дефинирањето на сопствената вредносна и смисловна вертикала и сопствениот идентитет е пошироката рамка на романот, која во себе опфаќа и еден типично патописен сегмент. Тој ги содржи основните патописни елементи: богати вдахновени описи на пејзажот, многу податоци за културите со кои се среќава групата, со објаснувања на одделни поими и финеси од верувањата на локалното население, како и имаголошка проекција на жителите на Хималаите со особена истенченост и усет, при што се прават суптилни разлики меѓу Непалците и Тибетанците, меѓу обичните селани од пониските и од повисоките планински села, помеѓу шерпасите... Ликовите на шерпасите: Ајта, Цирунг и Џанг Бу се, сепак, главните претставници на Непалците и главно преку нив е овозможен допирот со оваа далечна култура. Непалците „веруваат во реинкарнација“, се плашат и ги гонат „злите духови“, сметаат дека на хималајските врвови живеат душите на умрените, не им веруваат на очите, туку вистината ја бараат во невидливото, среќни се и се радуваат и покрај тоа што немаат речиси ништо материјално, дури ни обувки на нозете, непалските жени се постојано насмеани и умешни трговци со сопствените ракотворби, возраста не им се препознава на лицата, затоа што веруваат дека „возраста самите си ја создаваат“, ги негуваат своите традиционални ритуали, особено молитвата со мантрање. „Шерпасите почнуваат да кружат околу древниот тибетски чортан. Со рака ги допираат камените масивни плочи и грамади од кои е изграден, и ја повторуваат певливо назално, нивната голема мантра Ом Мани Падме Хум. И ние четворицата му се придружуваме на мантрањето. Овој ритуал има необична моќ. Концентрирајќи се на кружењето и пеењето на мантрата, истовремено и мислејќи на нашите најсакани, чувствуваме дека сме во близок контакт со нив, иако сме физички непојмливо оддалечени. Во ниедна друга прилика не сме поблиску до нив, како кога сме крај чортан. Така е, тврдат шерпасите, затоа што одовде се насочува енергијата што директно стигнува до оној кој ни е во мислите“.

Средбата со митскиот Тибет во овој роман открива необични тајни за Тибетанците, како што е фактот дека тие цела зима остануваат затворени во своите куќи, со помош на необичното животно јак, кое го користат за разновидни намени, или фактот за нивните специфични погребни ритуали, при кои ги оставаат парчињата од телата на умрените на високо, орлите да ги изедат. Сето богатство од податоци за далечните култури во овој роман е ненаметливо и мајсторски инкорпорирано во

приказната, и од почетокот до самиот крај еманира една нескриена симпатија кон непознатото, една подготвеност да се прими духовноста на другиот, да се прифати и приспособи кон сопствениот емотивно-мисловен склоп, длабоко да се проникне во светот на другиот за да се излезе од него побогат, продлабочен, просветлен и повеќе свесен за самиот себе.

Средбата Запад-Исток во овој роман е доведена до апсолутен спој во безвременскиот или севременскиот пејзаж на Хималаите, во кој раскажувачкиот субјект на приказната се хармонизира со останатиот свет, ги открива своите сопствени „врвови“, поточно смисловни координати на своето постоење и во допирот меѓу природата и духовноста ја доловува универзалноста и посебноста на својот животен миг.

Прилоџ бр. 1
Преглед на македоскиот современ иајојис

- МОМИРОВСКИ, Томе: *Сѝреи и ѝесоци*, 1956
(Казабланка, Капри, Кањонот на Колорадо, Њујорк, Ново Мексико, Сан Франциско, Лиеж, Брисел, Бад Хомбург, Париз, Помпеја, Шведска, Австралија)
- ЈАНЕВСКИ, Славко: *Горчливи леџенди*, 1962
(Египет, Судан, Сомалија, Гвинеја, Аден, Пакистан, Индија, Бурма, Цејлон, Виетнам, Малаја, Сингапур, Хонгконг, Борнео, Јапонија)
- ПАВЛОВСКИ, Божин: *Македонциѝе зад екваторојѝ*, 1971
(Австралија)
- СТАРОВА, Луан: *Луџе и мосѝови*, 1971
(Медитеран: Алжир, Тунис, Картагина, Италија, Франција)
- ПЕТРОВСКИ, Трајан: *Горчлив иајојис од Авсѝиралија*, 1974
(Австралија)
- ЃУЗЕЛ, Богомил: *Кука цел светѝ*, 1974
(Ирска, Америка, Канада)
- ИВАНОВСКИ, Иван: *Светѝлини и сенки*, 1974
(Атина, Солун, Марсеј, Дижон, Париз, Женева, Лозана, Букурешт, Рим, Неапол, Виена, Салцбург, Истанбул, Будимпешта, Ленинград (Санкт-Петербург), Талин, Рига, Вилнус)
- МАЗОВ, Иван: *Од нашата војна до сѝѝе ѝросѝори*, 1982 (паѝописи од книгата *Размеџани колейки: По ѝраџѝѝе на Евлија Челеби* и др.)
(Кавала, Драма, Серес, Ставрос, Солун, Пела, Негуш, Бер, Костур, Преспа, Петрич, Мелник, Метеори; Алжир, Албанија: Тирана, Валона, Фир, Скадар, Драч; Норвешка)
- КИРКОВ, Никола: *Паѝувања (новинарски заѝиси)*, 1982
(Франција, Белгија, Холандија, тогашни ДР Германија и СР Германија, Грција, Бугарија, Романија, Турција, Унгарија, Полска, тогашна Чехословачка)
- СТАРОВА, Луан: *Кинеска ѝролејѝ*, 1984
(Кина)

- СТАРОВА, Луан: *Пријатели*, 1986
(Алжир, Италија, Шпанија, Франција, Англија, Германија, Шведска, Белгија, Америка, Кина)
- ПЕТРОВСКИ, Трајан: *Каурска маџија*, 1988
(Египет)
- СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ, Вера: *Средби*, (1993), *Време и ѿаи*, (1996), *Конѿакѿи* (1998)
(Софија, Непал, Индија, Тајланд, Италија, Киев, Варшава, Братислава, Ташкент, Тунис, САД и Канада, Далмација, Љубљана)
- УРОШЕВИЌ, Влада: *Париски ѿриказни*, 1997
(Париз)
- СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ, Вера: *Профил*, 2001
(Неапол, Рим, САД и Канада)
- МИХАЈЛОВСКА-ГЕОРГИЕВА, Јагода: *Каменоѿ од Твојоѿ ден: Хималајска ѿриказна*, 2004
(роман-патопис за планинарска експедиција на Хималаите)

Романи со ѿаѿоѿисни елементи:

- ДИМКОВСКА, Лидија: *Скриена камера*, (2004),
УРОШЕВИЌ, Тања: *Аквамарин*, (2004) и други.

Прилоѿ бр. 2

Класификација на ѿаѿоѿиснаѿа ѿроза

- 1. Патописи – репортажи со популарно-информативен и едукативен карактер** (на граница меѓу новинарство, литература и наука, со акцент врз точноста на податокот):

- МАЗОВ, Иван: *Од нашаѿа војна до сѿѿе ѿросѿори*, 1982 (патописи од книгата *Размеѓани колејки: По ѿраѓиѿе на Евлија Челеби и др.*)
- КИРКОВ, Никола: *Паѿувања (новинарски заѿиси)*, 1982
- СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ, Вера: *Средби*, (1993), *Време и ѿаи*, (1996), *Конѿакѿи* (1998) *Профил*, (2001)

- 2. Книжевно-уметнички патописи** (фактот се меша со фикција и автентичноста ѿ дава предност на имагинација):

Аванѿурисѿичко-ѿаѿоѿисни ѿрози со ѿоѿенцирање на ѿриказнаѿа:

- МОМИРОВСКИ, Томе: *Сѿреи и ѿесоци*, 1956
- ЈАНЕВСКИ, Славко: *Горчливи леѓенди*, 1962

*Пајтојисци со појтенцирање на меморскиот слој, дневничкиот
запис и психолозијата на нарајорот и на ликовите:*

ПАВЛОВСКИ, Божин: *Македонците зад екваторот*, 1971

ЃУЗЕЛ, Богомил: *Куќа цел свет*, 1974

СТАРОВА, Луан: *Луѓе и мостови*, 1971, *Кинеска пролет*, 1984, *Пријатели*, 1986

ПЕТРОВСКИ, Трајан: *Горчлив пајтојис од Австралија*, 1974 *Каирска маѓија*, 1988

Пајтојисци во еписколарна форма:

ИВАНОВСКИ, Иван: *Светлини и сенки*, 1974

Пајтојис-есеј (сликарство, архитектура) :

УРОШЕВИЌ, Влада: *Париски приказни*, 1997

Роман- пајтојис:

МИХАЈЛОВСКА-ГЕОРГИЈЕВА, Јагода: *Каменот од Твојот ден:
Хималајска приказна*, 2004;

Романи со пајтојисни елементи:

ДИМКОВСКА, Лидија: *Скриена камера*, (2004),

УРОШЕВИЌ, Тања: *Аквamarin*, (2004) и други.

Вера Стојчевска-Анџиќ

СВЕТИ НАУМ ОХРИДСКИ ДЕНЕС

За да дојдеме до присуството на св. Наум во нашата современост неопходно е да го резимираме неговиот сеопшт ђд и дело. Пред две години ја прославивме на истиот овој наш Семинар 1110 годишнината од епископската дејност на св. Климент – Велички епископ и учителската дејност на св. Наум во Охридската книжевна школа, во 2003 година. Славистиката пројавувала постојана љубопитност кон животното дело на св. Наум Охридски, како да ѝ недостигале повеќе каменчиња од мозаикот за неговиот живот. И навистина, се пронаоѓале деловите од далечната слика на средновековието.

Врз основа на словенските, грчките и латинските извори за кирилометодиевскиот период, словенската писменост, книжевност и култура, ги проширувала своите рамки на егзистенција. Во нив го наоѓаме ликот и делото на скромниот, но голем, охридски просветител и светител Наум Охридски. Како момче појде Наум со светите браќа Кирил и Методија во величествената Моравска мисија, далеку на север од родниот крај. Образован и надарен да другарува постојано со книгата, во браќата пронајде учители од висок ранг и послушно тргна по нив, ексцерпирајќи сè што допираше до неговото уво од нивните усти. Моравската мисија за него и за св. Климента значеше висока ука, која и двајцата жедни ја голтаа. Тие се постојано со браќата или меѓу нив, ненаметливо, скромно, невидливо. Но, откако ќе го изодат тој трнлив пат, и ќе ги добијат учителските места во Охридскиот духовен центар, ќе проблесне нивниот дух, ум, преточени во творештвото, уште повеќе меѓу населението, за кое и живееле и твореле. Нивната актива во Моравската мисија е безгласна, бесследна, ја нема во изворите, а се знае дека се вложиле во суштината на Мисијата. Кога таа дефинитивно е разбиена со смртта на св. Методиј во 885 година, вредните ученици се враќаат во краевите од каде што тргнале. По неуспехот на Мисијата и двајцата соученици со сплав ја минале реката Дунав и пристигнале преку Белград во центарот на Бугарската држава, каде што биле пречекани со почести како словенски мисионери и учители. Додека св. Климент

Охридски веднаш побарал да дејствува во Западна Македонија, поточно во Охрид, каде што ја формирал во 886 година значајната Охридска школа, св. Наум Охридски останал да дејствува во Плиска, каде што напредниот бугарски владетел Борис му овозможил неспречена духовна работа, во средновековното жариште Плиска, потоа во Преслав. Во тој осумгодишен период Наум работел на духовното просветување и творештво. Но, во 893 година, кога св. Климент Охридски бил назначен за прв словенски епископ во Велика, св. Наум Охридски го заменил на учителското место во Охридската школа, која веќе се здобила со високо реноме. Сигурно е дека во овој млад просветно-културен центар Наум ја продолжил истата дејност на св. Климента, за што ни говорат недвосмислено сите извори. Со несмален елан од претходниот учител, и Наум ја развивал сестраната писмена и книжевна дејност. Потврда за неговиот ангажиран став донесува „Поучителното евангелие“ на епископ Константин Брегалнички. Во неговиот прозен пролог го наоѓаме податокот дека Константин добил поттик да го состави овој труд благодарение на братот Наум. Очевидно е дека грижата на Наума за македонската книжевна дејност била голема.

Токму сомнежот на славистите дека св. Наум Охридски е сè уште неоткриен автор, се потврди со пронаоѓањето на нови неоткриени досега химнографски дела, излезени од перото на Наума. Меѓу нив доминира „Канонот на апостол Павле“, кој го даваме во превод и препев на современ македонски јазик:

„Сите пагански народи
до пеколот симнати
со громогласна проповед
ги воскресна, Свети Апостоле,
велејќи им: покајте се,
зашто времето за спас на сите се приближи.

Одејќи по морето на животот.
тебе Исус те улови
за да ги улови преку тебе,
со зборот на устата твоја,
како при риболов, народите пагански,
мудри Свети Апостоле.

Потонати во длабочината на безбожјето,
незнабошците на сите земји,
како уловени риби ги привлече кон Христа,
мудри Апостоле!

Се израдува Христос, гледајќи го тоа,
и твојата глава со венец ја овенча,
славни и Свети Апстоле Андрее.

Клетвата врз Адама и Ева,
во утробата своја ја уништи, девице,
раѓајќи му во девство на прародителот син
-Христос Бог.
Него за нас непрекидно моли Го,
за нас што без прекин Те воспеваме,
Мајко Божја!“

За најновите откриени творби на св. Наум Охридски дале посебен придонес истражувањата на: Георги Попов, Клементина Иванова, Стефан Кожухаров, Ѓорѓи Поп-Атанасов, а сумирани се во монографијата на Вера Стојчевска, со наслов : „Свети Наум Охридски“, Скопје 1997.

Во Охридскиот книжевен центар Наум го заврши својот работен и животен век. Уште за својот живот го изгради манастирот „Свети Наум“, со местоположба која потсетува на слика од рајот, и каде што изворите на реката Дрим и сонцето се спојуваат во божествена слика пред вековитиот манастир. А во него, останува да чука „живото срце“ на Наума, кое сè уште го слушаат безбројните намерници, дојдени во манастирот да занемат пред отчукувањата на срцето на светителот. Во далечната 910 година почина во истоимениот манастир вредниот Наум, кој, како и Климент, бдеат со своите далекусежни дела и денес над охриѓаните и сите намерници кои се поклонуваат вековно пред светилата на минатото.

И св. Наум во далечниот IX и X век го минувал монашкиот чин, посветувајќи му се на Бога, со делата, со зборовите, со чинот. Во таа определба не го заборава својот народ, го учел, го воспитувал, го помагал. Образовал илјадници деца, мажи, жени, во непросветеноста на својот век. Издигнал висока школа, уште повисок манастир во неа, како оној на св. Климент. Обучил илјадници свештеници, ги распоредил по епархиите во Македонија. Ја организирал црквата.

Големината на духот се открива во доблесниот лик на Наум, скромен и едноставен маж, покрај високоученоста и моќта што ја имал. Личноста на човек-мислител, неуморен трудбеник, творец и визионер, нè остава восхитени пред делата и целите. И денес останува пред нас исправен пред стихијата од проблемите што нараснуваа, секогаш со поглед насочен кон Бога, творец, мислител, а пред сè безмерно скромен, како да е роден за сите други околу него. Таков го паметеа низ вековите и го славеа поколенијата.

Ученикот на браќата ја сфатил силата на напредокот, а тој се состои во знаењата. Однегуван во Моравската мисија, осамостоен во работата, можеше да го понесе товарот на Охридската школа, да се втурне во монашкиот просветен живот во татковината, се разви во одличен продолжувач на делото на Светите браќа. Тие го понесоа словенскиот свет во културните врвици на Европа, оформија достоин кадар за да ги наследи, за да продолжи нивното дело, зашто тоа треба да се негува и да трае низ вековите. Не случајно светите Климент и Наум Охридски и денес живеат со нас. Вековите го покажаа и го открија тоа.

Во суштина за нив знаеме фактографски помалку, отколку што навистина тие направиле. Честопати за нив недостигаат податоци, особено од помладите години, поради што настануваат разновидни хипотези. Така, на пример, познати се варијантите на хипотезите за откривањето на личноста на Црноризец Храбар. Мнозина слависти, и тоа не случајни, во него го гледаат Наума. Особено оваа хипотеза ја развива чешкиот славист Милош Вајнгарт. Други го откриваат св. Климента. Можеби прашањето најубаво го согледува Блаже Конески, кога истакнува дека не случајно славистите најчесто во овој средно-вековен автор откриваат творец од Охридската книжевна школа. Можеби скромниот Наум најубаво можел да се камуфлира во псевдонимот Црноризец. За Наума се познати две кратки словенски житија и едно грчко. За жал, неговото опширно житие, словенското, не е пронајдено. Дури и опширните Панонски легенди, опширните житија на светите Кирил и Методија, немаат за Наума и Климента податоци. Интересно е за науката најстарото кратко словенско житие за Наума, во кое се нагласува дека анонимниот автор на житието, најверојатно ученик на Наума, ги барал опширните словенски житија, побогати со сознанија за Наума, но трудот му останал безуспешен. Во секој случај, тврдењето дека морало да биде составено опширно житие, се докажало. Во секој случај, сонцето и ветриштата од Македонија, Бугарија, Моравија, Венеција, Рим, ја зачувале фигурата на Наума, опстојна, цврста, пред сè скромна, тиха, работлива, лик на учител, свештеник, монах, светител и просветител.

Наумовата традиција во Македонија не избледела низ вековите. Во монографијата за Наума го доловив самиот континуитет на таа традиција, во пишаните и усни македонски творби. Во случајов сакам да ги истакнам стиховите на Петре Бакевски, кој со своето инспиративно дело ги извлекува од историјата нашите знаменити луѓе и повторно ги реставрира. Со поетизацијата на нашата историја, не можел да не го истакне блесокот на Наума, во најубави метафори, симболи и епитети.

Насловот ја открива самата суштина на значајната синтагма:

 НЕБЕСНИТЕ КЛУЧЕВИ НА МОНАХОТ СВЕТИ НАУМ

Има еден извор – час од небесата истекува,
 И по патеките на сончевите зраци
 Низ жолтото поле на жедта
 Се губи,
 Час од зелениот немир на шумите,
 Од планинскиот ветреџ што шири
 неизвесен пат
 на водите
 Истекува тој извор-Источник,
 Од изгревот истекува,
 Од сонот на утрото истекува,
 Од душата на каменот истекува,
 И со шум на пробудени гласови
 Во истекот го носи молкот-
 Истекува тој извор-меѓу небесата
 и земјата истекува
 кон жедниот поглед на полето истекува
 И се губи
 Во златните бои на залезот-
 Во сонот на ноќите се губи
 Нови води да присобере!

Вековите натежнале, а заборавот е непознат. Некои нови луѓе бараат спасение во срцето на Наума. Го преполнуваат манастирот како некогаш во IX век.

„Небесните клучеви на водите,
 Горе во манастирот,
 Во невиделина, во молк, во будната
 свезда на бдеењето,
 Во заборавот на времето претворено
 во ноќна мора,
 Во тишината што го топи мракот,
 во јансите на стравот,
 Небесните клучеви на водите,
 Горе во манастирот,
 Тие златни клучеви на водите
 од Источникот,
 во срцето ги затвараше, во душата
 ги чуваше
 монахот Свети Наум...“

По смртта на Наума, побеснеа водите, истекоа во разни правци, ги поплавија полињата. И така беше сè додека сонцето спиело во Наума.

„И кога се пробуди,
И кога сонцето изгреа од неговата душа,
И кога од срцето ги извади небесните клучеви
На извориот Источник-
Светлината пловеше по сините води
на езерото!
Тогај рече:-отсега натаму
Нека биде скротен изворот
и нека течат водите во езерото
според чукањето на моето срце!
И би така-
И пред времето и отиде времето!“

Преданијата и легендите му обезбедија на св. Наума постојано место меѓу народот македонски. Современите писатели со почит зборуваат за него, слевајќи се во зачуваната традиција на изминатите времиња, со корени во земјата и народот.

Литература

1. **Вера Стојчевска-Антиќ**, *Свети Наум Охридски*, „Епоха“, Скопје 1997.
2. **Вера Стојчевска-Антиќ**, *Средновековна книжевност, Свети Наум Охридски*, „Институт за македонска литература“, „Детска радост“, Скопје 1997, 163-179.
3. **Наум Целакоски**, *Преданијата и стариите печати на манастирот Свети Наум*, Лихнид 5, Охрид 1983, 57, 73.
4. **Стојан Ристески**, *Легенди и преданија за Свети Наум*, „Институт за фолклор“ Скопје, 1990.
5. **Вера Стојчевска-Антиќ**, *Клименти и Наум Охридски во народната традиција*, „Наша книга“, Скопје 1982.
6. *Свети Клименти*, избор и предговор Вера Стојчевска-Антиќ, Скопје 1993.
7. **Петре Бакевски**, *И ошале сонои*, „Мисла“, Скопје 1996, 152-157.

Томислав Тодоровски

СТАЛЕ ПОПОВ – НЕПОВТОРЛИВ МАРИОВСКИ ЛЕТОПИСЕЦ

(по повод 40-годишнината од неговата смрт)

На 10 март 1965 година во Скопје почина Стале Попов, еден од првите македонски романсиери и еден од најавтентичните претставници на битовистичкиот регионализам во нашата современа литература. Одбележувајќи ја оваа годишнина, денес ќе се потсетиме на најважните моменти од неговиот животопис и од неговото продуктивно литературно творештво.

Животниот циклус на Стале Попов започна да пулсира во еден преломен момент во историското опстојување на македонскиот народ – во квечерината на Илинденското востание што ќе ги разниша темелите на Отоманската империја. Се раѓа на 25 мај 1902 година во малото мариовско село Мелница во сиромашно семејство на манастирски слуга, чиј социјален статус нема да се промени радикално ниту кога татко му *Илија Ситалев* ќе стане поп во најголемото мариовско село Витолиште. Таму малиот Стале го поминува детството лишено од весели игри и палавења зашто морал да им помага на домашните, собирајќи дрва по шумовитите падини на Перун и на другите блиски планини. Таму тој ги прави и првите стапки во своето образование кај учителот *Бино Андонов* (чиј лик подоцна ќе го овековечи во своето прозно творештво) и завршува основно училиште.

Меѓутоа, воените пожари што ја зафаќаат Македонија во текот на Балканските и на Првата светска војна, неговиот краткотраен ангажман како помошник-писар на витолишкиот кмет, бегството во Бугарија и женидбата со *Неда* по враќањето во татковината, се главните причини за дисконтинуитетот во неговото редовно школување. Сепак, незгаснатата жед кон учењето ќе го мотивира да го заврши богословското училиште во Битола (1926), за по отслужувањето на воениот рок да се вработи како писар во битолската општина. Но, и тоа нема да му помогне да обезбеди сигурна материјална егзистенција за семејството, кое во меѓувреме е зголемено со раѓањето на трите деца: *Досија*, *Трна* и *Илија*. Напротив, смртта на неговата сопруга во 1928 година ја

усложнува уште повеќе неговата положба. Принуден да ја преземе врз себеси сета грижа за малолетната челада, тој ја напушта службата и се враќа во Витолиште. Набргу се преженува за *Пејра* од селото Гудјаково – денес красна старица, релативно витална со сè уште непоматена меморија, со која доживува нова радост – раѓањето на синот *Георѓи* (1930).

Истата таа 1930 година, Стале Попов се доселува со семејството во Прилеп, каде што се вработува во Даночната управа, за при нејзиниот временски истек да добие неочекуван отказ. Од тогаш започнуваат неговите чести службени преместувања и малтретирања: двегодишната работа во Лесковац (1931-1932) на должноста полициски писар и исто толку во Крушевац (1933-1934), едногодишното службување во Битола, краткото работење во прилепскиот монопол и неколкугодишното службување во Белград во Општото одделение на Собранието на Кралството Југославија што самиот го прекинува во екот на масовните антифашистички демонстрации од 27 март 1941 година, кога се враќа во родното Мариово. Во меѓувреме стекнатата диплома за завршени студии на Теолошкиот факултет во Белград (1940) нема да му користи воопшто, зашто никогаш не му се посветил на свештеничкиот позив.

За време на бугарската окупација на Македонија, поради одбивањето на секаков вид колаборација со окупаторските власти и наклонетоста кон народнослободителното движење, Попов паѓа во немилост кај нив и ќе биде интерниран во с. Долен, Неврокопско (Пиринска Македонија). По враќањето од интернација се поврзува со Штабот на Првата македонско-косовска ударна бригада (септември, 1944), за потоа да биде избран за прв претседател на Околинскиот народен одбор на Прилеп.

Стале Попов, во рамките на своите физички и интелектуални можности, даде несебичен влог во сеопштиот развиток на ослободената татковина, извршувајќи повеќе работни задачи: директор на шумското стопанство во Витолиште и Старавина, службеник во Главната дирекција за шумарството на СР Македонија, професор по руски јазик во скопската гимназија „Цветан Димов“ итн. Паралелно со тоа ќе се одвива неговиот малку задоцнет, но мошне плодотворен литературен ангажман. И токму кога македонската културна јавност од него очекуваше нови творечки резултати, тој ѝ подлегна на болеста заминувајќи неповратно од арената на животот, како што се кажа претходно, на 10 март 1965 година. Зад себе остави длабока празнина во душите на неговите најблиски и на пријателите, но и едно импозантно литературно наследство достоинство за респект.

Неговата творечка актива опфаќа дела со разнообразна жанровска припадност: *автобиографији*, *драми*, *есеи*, *јесни*, *раскази*, *јовесџи*, *романи* и *расправи* кон кои треба да се приклучат и од него

собраните народни песни и приказни што се обидуваат да ги публикуваат во посебна збирка. И без оглед на тоа што за него обично се вели дека влегол во литературата наеднаш како зрел автор, а некои тоа го сметаат како „*йосебносѝ на неџовиоѝ живоѝен и ѝворечки летопис*“¹, во неговата творечка генеза постојат две развојни фази карактеристични и за други македонски писатели од меѓувоенниот период:

1. фаза на *йочейно зачекорување во свејоѝ на лиѝерайѝураѝа (1926-1941) во која ѝворел на срѝскохрваѝски јазик и*

2. фаза на *задоцней, но сиџурен ѝродор во современаѝа македонска лиѝерайѝура (1951-1965).*

Од првиот творечки период датираат расказите што ги пишувал на српскохрватски јазик, собрани во збирката „*Незнајни лесковачки доџаџаѝи*“ чиј ракопис го објави пред десетина години *Мирољуб Стојановиќ*², како и песните што ги создава помеѓу 1935 и 1939 година. Неговите раскази, настанати за време на службувањето во Србија, се инспирирани од актуелниот живот и од работата на српската провинциска полиција во триесеттите години на дваесеттиот век. Во нивната наративна структура, како посебна стилска особеност, се инкорпорирани голем број анегдоти, поговорки, пословици, благослови, клетви, пџости и други кратки форми на народното кажување. Неговиот поетски ракопис, депониран во архивот на МАНУ, содржи песни кои од мотивски аспект претставуваат „*љубовни, социјални, ѝаѝриоѝски и ѝонешѝо рефлексивни имѝресиѝ со наџласена дидакѝичносѝ*“³. Тие, колку што се некаков долг на авторот кон младоста, не помалку се и несомнен показ за неговата настојба да стекне првична литературна афирмација. Од овој период потекнуваат и некои други нереализирани замисли и издавачки потфати на Стале Попов, какви што се обидите за издавање на хумористичниот весник „*Ба*“ на мариовски дијалект и за печатење на посебна збирка со македонски народни приказни.

По сите овие подготовки, недоволно познати за нашата поширока културна јавност, тој ќе дебитира во современата македонска литература повеќе од успешно дури во почетокот на петтата деценија од својот живот со расказите „*Мице Касайчейо*“ и „*Пеѝре Андов*“, објавени во 1951 година во списанието „Современост“. Позитивниот впечаток што го оставија кај читателите и оценките на критиката дека во нашата литература конечно се појави автор „*чиѝ ѝексѝови се една жива врска со ѝоѝходоѝ и сѝилоѝ на нашеѝо народно раскажување*“⁴

¹ Миодраг Друговац: Стале Попов, „Историја на македонската книжевност XX век“, Мисла, Скопје, 1990, 288.

² Стале Попов: „Незнатни лесковачки догаџаѝи“, приредно и предговор напиша Мирољуб Стојановиќ, Народни музеј, Лесковац, 1991.

³ Васил Тоциновски: Поезијата на Стале Попов, зборник „Стале Попов – живот и дело“, Филолошки факултет – Скопје, 1996, 119-126.

⁴ Димитар Митрев: Стале Попов, „Огледи и критики“, кн. 2, НИК „Наша книга“, Скопје, 1970, 230.

Стале Попов ги потврди уште поуверливо со романсиерскиот првенец „Крѝен живоѝ“, чиј прв дел излезе од печат во 1953 и вториот во 1954 година, кој за кратко време стана најчитаниот роман во Македонија. За некои можеби неговата појава беше збунувачка и анахрона, бидејќи не се вклопуваше во тогашниот тренд на нашата литература да се оди напред со гигантски чекори во освојувањето на нови стилски предизвици за да се фати чекор со развиените европски литератури и особено поради фактот што прозата на Попов „*беше сеѝа заґледана во минаѝоѝо, во архаичниѝе сѝарински свеѝови не само со својоѝ ѝемаѝски свеѝ, ѝуку и со својоѝ лиѝераѝурен концепѝ*“⁵.

Меѓутоа, по публикувањето на другите негови дела: „*Толе Паѝа*“, „*Калеш Анґа*“, „*Дилбер Сѝана*“, „*Оѝасна ѝечалба*“, „*Мариовски ѝана-џур*“, „*Шаќир војвода*“, „*Необично деѝе*“, „*Докѝор Орешкоски*“, на расказите од мариовскиот живот и за Итар Пејо, созреа уверувањето дека „*ѝојавѝа на Сѝале Поѝов значеше ѝоѝолнување на една очебијна ѝразнина во еволуѝијѝа на нашиѝа сѝ уѝѝе млада ѝрозна лиѝераѝура. Појава ѝѝо значеше оѝѝварување на еден нужен конѝин-уѝѝеѝ*“⁶.

Ваков континуитет неговото творештво оствари пред сѝ на планот на битовистичкиот регионализам, претходно застапен во делата на Марко Цепенков, Анґелко Крстиќ, Војдан Чернодрински, Васил Иљоски, Ристо Крле, Радослав Петковски и на други наши автори. Оценето е дека „*делоѝо на Сѝале Поѝов не само ѝѝо ѝреѝсѝавува надоврзување на делоѝо на Марко Цепенков, ѝуку ѝоа ја ѝреѝсѝавува врската меѓу народноѝо и современоѝо раскажување*“⁷. Со текот на времето, низ годините што се веќе зад нас, нашата литературна критика и наука, посветувајќи му нужно внимание на ова творештво, ќе издиференцира низа *сѝецифичноѝи* што го легитимираат неговиот автор како „*ѝиса-ѝел којѝѝо ѝреѝсѝавува една цела еѝоха во македонскаѝа лиѝераѝура*“⁸ и чијашто појава беше повеќе од неминовна.

А сега дозволете ми, драги колешки и колеги, макар и сосема информативно, да го свртам Вашето внимание кон најпознатите дела од неговиот богат творечки опус.

Во својот романсиерски првенец „Крѝен живоѝ“, кој типолошки спаѓа во категоријата на реалистичките романи, Стале Попов, земајќи

⁵ Георги Старделов: Стале Попов(1902-1965) или втемелувач на историскиот континуитет, „Портрети и профили“, Мисла, Скопје, 1987, 9.

⁶ Димитар Митрев: Стале Попов, „Огледи и критики“, кн. 2, НИК „Наша книга“, Скопје, 1970, 231.

⁷ Марко Китевски: Стале Попов – „Крпен живот“, ИРО „Наша книга“, Скопје, 1987, 17.

⁸ Миодраг Друговац: Стале Попов, „Историја на македонската книжевност 20 век“, „Мисла“, Скопје, 1990, 296.

го во фокусот на опишаните настани семејството Сукаловци од најголемото мариовско село Витолиште и користејќи го типичниот реалистички манир на раскажување и хронолошкиот метод при следењето на судбината на главните ликови Илко, Митра, Доста и Нешка, презентира „една шаролика панорама на мариовскиот бий“. Во психолошката проекција на двата централни лика во романот – Митра и Доста Рожденката – тој ги детерминира мошне сугестивно и уверливо нивните дијаметрално спротивни морални и човечки физиономии. Наспроти суровиот, еруптивен егоизам на постарата јатрва Митра, која во стремежот за материјално обезбедување на сопствената челада сака да го приграби целиот имот на Сукаловци, помислувајќи дури да примени и најчудовишни средства, авторот го доловува посуптилниот егоизам на нејзината помлада јатрва Доста Рожденката во однос на остварувањето на истата цел за нејзината прва рожба Нешка, но него го објаснува дека е резултат на различните социјални услови под коишто се формирал нејзиниот карактер.

Во историскиот роман „Толе паша“, граден врз мотивот на арамитството како специфична појава на индивидуален бунт на нашите луѓе против суровостите на злогласните турски феудалци и чифлик-сајбии, својствена особено за втората половина на 19 век, носител на такво индивидуално јунаштво е истоимениот мариовски ајдутин чиј лик авторот го проектира низ две карактеристични фази. Најпрвин, Толе паша се експонира како изразит заштитник на сиромашното христијанско население, стекнувајќи кај него голем авторитет со својата посветеност кон арамитските начела, а потоа тој се трансформира во еден деморализиран насилник којшто по крахот на Илинденското востание, во кое зел активно учество борејќи се под знамето на ВМРО, се свртува против сопствениот народ, зашто неговиот неуспех како колективен и организиран отпор против турските поробувачи го доживува премногу болно и како свој индивидуален пораз. При таква констелација на околностите, неговиот натамошен живот губи секаква смисла и затоа завршува трагично.

Слична историска тематика Стале Попов третира и во романот „Шаќир војвода“, кој всушност е романизирана биографија за познатиот прилепско-мариовски војвода Крсто Ѓермов познат под прекарот Шаќир. Меѓутоа, овде тежиштето на фабуларниот тек не паѓа исклучиво врз проследувањето на неговата индивидуална судбина. Шаќир е само стожерен лик од кого дивергираат и кон кого гравитираат бројни човечки судбини и историски настани од предилинденскиот, илинденскиот и меѓувоенниот период. Дури се стекнува впечаток дека во ликот на Шаќир војвода како да е олицетворена колективната судбина на македонскиот народ од крајот на 19 заклучно со педесеттите години на 20 век.

За разлика од претходните две историски дела, во романот „Необично дете“ авторот низ ликот на главниот херој Неделко-Делјо презентира судбина на една несекојдневна бунтовна личност којашто на секое зло во нејзиниот страдалнички живот одговара со зло во духот на народната поговорка дека „*клин со клин се избива*“. Делјо е посмртче, одгледано од Циганка и отфрлено од макеата Јана, со која се преженил неговиот татко. Практично тој израснува кај еден овчар и повеќе по игра на случајноста сепак се прибира во татковиот дом, каде што ја започнува својата одмазда против макеата. Но, за жал, татко му умира и тој пак е препуштен на својата судбина носејќи го насекаде својот зловест фатум.

И во својот роман „*Доктор Орешкоски*“ Попов се свртува тематски кон современиот живот. Преку ликот на младиот амбициозен лекар, страшно посветен на познатата Хераклитова заклетва дека човекот и неговото физичко и ментално здравје се најголемите вредности во животот за секој претставник на оваа професија, авторот насликал личност којашто со натчовечки усилби успева да ја измолкне тешко заболената селска девојка Лилјана од стегите на неизлечливата болест. На тој начин, Стале Попов ѝ испеа вистинска апотеоза на човечката хуманост.

Мошне значаен сегмент во неговиот творечки опус претставуваат повестите „*Калеш Анѓа*“ и „*Дилбер Сџана*“. За првата, посветена на ликот на легендарната истоимена хероина во позната Мариовска буна од 1538 година – опеана и во народната песна, нашата литературна критика забележа дека претставува инкарнација на правдољубивоста и исконскиот отпор на нашите луѓе против тиранијата на вековните поробувачи, додека за втората повест – дека спаѓа во доменот на изразито психолошката проза. Психолошкото во „*Дилбер Сџана*“ доаѓа до евидентен показ, благодареејќи на неочекуваниот заплет на дејствието, чии главни протагонисти се Стана и нејзиниот сопруг Горѓија, коешто е со трагичен епилог. Патријархално воспитаната хероина ја жртвува својата интимна среќа, мажејќи се според желбата на своите родители за човек кого не го сака, но се надева дека во евентуалната рожба ќе најде утеха и сатисфакција за својата саможртва. Откако увидува дека не ќе може да го задоволи мајчинскиот инстинкт поради стерилноста на мажот, таа ќе побара развод за по извесно негово колебање да ја добие толку прижелкуваната согласност. За жал, тогаш настанува неочекуваниот трагичен епилог: во еден миг на опуштено и занесеност од можното исполнување на нејзината веќе потисната желба да биде конечно со својот Младен, таа несмотрено го изговара неговото име, што за неа ќе значи и фатален крај – задавена е од љубоморниот маж.

На крајот на оваа наша кратка ретроспекција за творештвото на Стале Попов, дозволете ми, да ги дефинираме неговите најиманентни белези. Тоа се пред сè:

- автoрoвaтa oтcecивнa cвpтeнocт кoн живoтoт нa мaриoвcкитe лyгe вo минaтoтo и ceгaшнocтa;
- хрoничaрcкoтo cлeдeнe нa тoј живoт вo cитe нeгoви пpoјaвyвaнa co извoнpeднa рeaлиcтичкa yвepливocт;
- рeaлиcтичкoтoт мaниp нa рacкaжyвaнeтo близoк дo нapaтивнocтa нa нaрoднoтo рacкaжyвaч;
- пcиxoлoшкaтa пpoекциja нa ликoвитe oд ceкoјднeвнeтo или oд иcтopиcкoтo лeтoиc нa Мaриoвo; и
- yмeтничкoтo мaјcтopcтвo вo пpaнcпoниpaнeтo нa иcтopиcкитe нacтaни и нa мeмoapcкитe cвeдoштвa вo пpeкpacни бeлe-пpиcтички пoрбe.

Сталe Пoпoв вo cвoјaтa пpoзa дeмoнcтpиpa вpвнo мaјcтopcтвo ocoбeнo пpи кoнципиpaнeтo нa жeнcкитe ликoви вo нивнaтa ceoпфaтнocт, пpикaжyвaјки ги кaкo бpaнитeли нa дpaмaтичнитe пoceгaнa пo нивниoт чoвeчки, вepcки и нaциoнaлeн интeгpитeт, нo и кaкo зaрoбeнички нa cтpoгoт пaтpијaрxaлeн мoрaл, кoј нeрeткo ги пpeтвoрaл вo тpaгични жpтви или дeхyмaнизирани cyштecтвa зaдoeни co eлeмeнтapeн eгoизaм. Bo нeгoвaтa нapaтивнa пocтaпкa знaчaјнa фyнкциja oствapувaaт *aпoфтeгмитe*, кaкo вид пoгoвoрки штo coдpжaт изpaзитo aгpecивнa цpтa и пpeтcтaвyвaaт cпeцифичeн бeлeг нa писaтeлoвoтo cтил. Aвтeнтичнocтa и кoлopитнocтa нa живoтнoтo aмбиeнт вo дeлaтa нa Сталe Пoпoв дoaгaт дo eвидeнтeн пoкaз, пoкpaј другoтo, и пpeкy *мaриoвcкoтo гoвoр* и oбилнo кoриcтeнaтa *нaрoднa лeкcикa*. Bo тoј кoнтeкcт *пyрцизмитe*, *eмoтивниoт гoвoр*, *пapaнeзaтa*, *aнaфopcкитe вapијaции* и *cтeнoгpaмaтa* кaкo минимaлeн нapaтивeн глac вpшaт знaчaјнa cтилcтичкa фyнкциja вo нeгoвaтa пpoзa. Тeснaтa пoвpзaнocт co мaкeдoнcкoтo фoлклoр дoaгa дo изpaз и низ *пpoекцијaтa нa Ишaр Пeјo* кaкo нocитeл нa хyмopиcтичнo-caтиpичнoтo вo нeгoвитe рacкaзи, кaкo и низ нaглacениoт *фoлклoрнo-идиличeн хpoнoтo* вo cтpyктypaтa нa рoмaнoт „*Кpтeн живoт*“.

Нa кpaјoт нa овие нaши пpигoдни нaфpлoци би cакaлe дa пoтceтимe нa eднa кoриcнa идeјa, иcкaжaнa yштe пpeд дeceтинa гoдини нa кpaјoт нa двoднeвниoт Нaучeн coбир пo пoвoд 30-гoдишнинaтa oд cмpттa нa Сталe Пoпoв кoј ce oдржa нa Филoлoшкoтo фaкyлтeт „Блaжe Кoнecки“ вo Cкoпјe нa 1 и 2 јyни 1995 гoдинa. Toa e *идeјaтa зa интeгpaлнo пyбликyвaнe нa нeгoвoтo литepaтyрнo нacлeдcтвo*. Нeјзинoтo рeaктуeлизирaнe и вo oвaa пpиликa, a yштe пoвeкe eвeнтyaлнoтo рeaлизирaнe вo близкa иднинa би пpeтcтaвyвaлo бeздpyгo yбaв гeст нa нaштeтo блaгoдapнo oддoлжyвaнe кoн личнocтa и твoрeштвoтo нa oвoј иcклyчитeлeн литepaтyрeн тpyдбeник.

КУЛТУРА И ИСТОРИЈА

Александар Аџанасовски

МЕСТОТО НА СВЕТИ НАУМ ОХРИДСКИ ВО ИСТОРИЈАТА

Свети Наум Охридски е еден од сесловенските дејци, ученик и следбеник на светите Кирил и Методиј и еден од продолжувачите на нивното учителско и мисионерско дело. Сепак, Наум останал во сенката на неговиот сопатник и сострадалник св. Климент Охридски. За св. Наум Охридски како црковен деец, може да се каже дека во основа научната јавност е запознаена. Но, за Наум Охридски и за неговото место во историјата многу малку е пишувано. Тоа што е напишано претежно е со пропагандна цел, при што се настојува Наум Охридски да се претстави како „нечиј национален деец“ или борец за „нечии национални интереси“.

Колку Наум Охридски може да го сметаме за еднонационален деец и какво е неговото место во историјата? На овие и слични парашања ќе се обидеме да дадеме одговор во продолжение на излагањето.

Да започнеме со потеклото: Она што го знаеме за потеклото на Наум Охридски се базира на податоците содржани во неговите две словенски житија¹, еден расказ за св. Наум Охридски², едно подоцнежнo житие во рамките на Москополскиот зборник³ и житијата на св. Климент Охридски⁴. Во второто словенско житие на св. Наум Охрид-

¹ За житијата на св. Наум Охридски види: Иванов Ѓ., Български старини из Македонија. Фототипно издание, София 1970, 305 – 313; Грозданов Ц., Свети Наум Охридски. Скопје 1995, 15 – 16, 23 – 24; Милоvsка Д. – Таковски Ј., Македонската житијна литература IX– XVIII век. Скопје 1996, 106 – 109; Кръстанов Т., Легенда Булгарика за българската др̀жавност и светост – Изборник. София 2003, 114 – 117; Стојчевска – Антиќ В., Наум Охридски, 84 – 105.

² Расказот за св. Наум е публикуван од Кръстанов Т., Легенда Булгарика, 122-130.

³ Текст на грчки јазик, преведен од Гилфердинг А., на руски како Житие на св. Наум Български, потоа коригиран од Александар Теодоров-Балан, Кирил и Методий, т. II, с. 179-187 и најново од Кръстанов Т., Легенда Булгарика, 118 – 121.

⁴ За житијата на св. Климент Охридски види: Иванов Ѓ., Български старини из Македонија, 314-333; Милев А., Гръцките жития на Климент Охридски. София 1966; Iliev I., The long life of Saint Clement of Ohrid. A critical edition. Byzantinog Bulgaria, IX, Sofia 1995, 82-106; Кръстанов Т., Легенда Булгарика, 96-99.

ски, за неговото потекло се вели дека „Овој наш преподобен и голем отец Наум израсна во Мизија“⁵. Изразот „Мизија“ најчесто се изедначува со Бугарија⁶, поточно со почетоците на првата бугарска држава на Балканот, која се совпаѓа со римската провинција Мизија. Подоцна, тој термин се пренел и надвор од границите на римската провинција Мизија и се употребува како архаизам за означување на бугарската држава. Според тоа, бугарските слависти и историчари го прифаќаат буквалното значење на овој термин и сметаат дека Наум Охридски е од „бугарско“ потекло⁷.

Авторот на тоа житие е еден од следбениците на Наум и е Словен по потекло. Тој уште на почетокот го нагласил потеклото на Наум Охридски, кога истакнал дека „овој наш отец“, наш значи словенски. Бугарските учени тоа словенски го изедначуваат со бугарски.

До 864 година, а поточно до 927 година, византиските автори ги разграничуваат „Бугарите“ од Словените. По покрстувањето на Бугарите и посебно по склучувањето на византиско-бугарскиот договор во 927 година, византиските автори почнуваат да ги изедначуваат „Бугарите“ и Словените, кои тогаш се нашле во една држава. Така, и житиеписецот на Наум, кој живеел блиску до таа епоха, поведен од традицијата го употребил терминот „Мизија“ во значење на бугарска држава, а словенскиот јазик го изедначува со бугарскиот, што е погрешно гледано од историски и лингвистички аспект. Старобугарскиот јазик е јазикот на Аспаруховите Бугари, а старословенскиот јазик е јазикот на Словените и тие два јазика не може да се изедначат, бидејќи биле сосема различни. При формирањето на балканската бугарска држава, во нејзиниот состав влегле и голем број Словени (по бројност дури Словените биле побројни од Бугарите). Така, поради државно-правните традиции државата била наречена „Бугарија“, а населението именувано како „Бугари“, без да се води сметка за неговата вистинска етничка припадност.

Од друга страна, пак, бидејќи Словените биле побројни од Прабугарите во создадената држава како службен јазик бил воведен словенскиот, именуван според името на државата како „бугарски“. Така дошло до мешање на името „Бугари“ со името „Словени“ и за многу словенски дејци кои потекнуваат од пределите што биле вклучени во бугарската држава се вели дека се „Бугари“.

⁵ Иванов Ѓ., Български старини из Македонија, 312; Миловска Д.– Таковски Ј., Македонската житијна литература, 106; Кръстанов Т., Легенда Булгарика, 116.

⁶ Кръстанов Т., Откритието на българският ватикански палимпсест в поткрепа на малоазийската теория за Кирило-Методиевијат език. Наука, 1, София 1992, 23.

⁷ Кръстанов Т., Македонска легенда, Житие и канон на св. Наум Български и Охридски чудотворец. Црковен Весник, издание на БПЦ, година СШ, број, 24.

Така и за Наум, во првото (најстаро) житие тој е наречен „брат на св. Климент“⁸, во второто житие е речено дека св. Наум потекнува од Мизија⁹. Во Охридската легенда или Кратко Климентово житие, кое го напишал Димитри Хоматијан за св. Климент се вели дека бил „по род од европските Мизи“... „коишто го преминале Дунав и ги населиле соседните земји: Панонија и Далмација, Тракија и Илирик и голем дел од Македонија и Солунско“¹⁰. Ако се толкува како што треба, станува јасно дека авторот Хоматијан предвид ги има Словените, а не Бугарите, бидејќи во Македонија и Солунско, како и во Далмација и Илирик, не се населиле Бугари туку Словени. Тоа значи дека Наум и Климент по потекло се од јужните Словени, а не од Бугарите. Во прилог на ова е уште една констатација на Хоматијан кога вели дека: „Тој (Климент) престојуваше најмногу во илирскиот град Лихнида, митрополија на околните градови наречен сега според јазикот на Мизите Охрид“¹¹. Охрид е словенското име на античкиот Лихнид, што значи дека изразот Мизи е употребен да се означат Словените (во конкретниот случај македонските Словени).

Од кое словенско племе точно потекнувал Наум Охридски е тешко да се каже. Се претпоставува дека тоа биле оние Словени, кои Методиј ги управувал 10 години како кнез во средината на IX век. Иако и по прашањето за местоположбата на методиевото словенско кнежевство постојат различни гледишта, сепак треба да се прифати она што го лоцира тоа кнежевство во Македонија¹². Во периодот кога Методиј го управувал тоа кнежевство (845-855 г.) и кога можеби бил роден Наум Охридски, Македонија не била во состав на бугарската држава. Токму тогаш можел Наум да се „приврзе кон рамноапостолниот Константин Филозоф и кон неговиот брат Методиј“. Дел од Македонија бил потчинет од Бугарите во 864 година со византиско-бугарскиот договор за мир, а останатиот дел во времето на Симеон (893-927 г.). Тоа значи дека Наум потекнува од Македонските Словени, за кои по 927 година во византиските извори се употребува државното име „Бугари“¹³.

⁸ Иванов Ѓ., Български старини, 306; Миловска Д. – Таковски Ј., Македонската житијна литература, 108; Кръстанов, Легенда Булгарика, 114.

⁹ Иванов Ѓ., Български старини, 312; Миловска Д. – Таковски Ј., Македонската житијна литература, 106; Кръстанов, Легенда Булгарика, 116.

¹⁰ Иванов Ѓ., Български старини, 316; Милев А., Гръцките жития на Климент Охридски, 175; Кръстанов, Легенда Булгарика, 96.

¹¹ Иванов Ѓ., Български старини, 319; Милев А., Гръцките жития на Климент Охридски., 176-177; Кръстанов, Легенда Булгарика, 97.

¹² Божилов И.-Гюзелев В., История на средновековна България VII-XIV век. София 1999, 198-199.

¹³ За употребата на името Бугари види: Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава. Том први, Скопје 1981, 77-78 посебно бел.332 и таму наведената литература. Спореди и Басотова Љ., Етнонимот „Булгарини“ во „Летописот на поп Дукљанин“. Споменници за средновековната и поновата историја на Македонија. Том V, Прилеп 1988, 180 – 188.

Вториот дел од прашањето за Наум Охридски е поврзано со неговата мисионерска дејност. Откако им се придружил на Кирил и Методиј, „Наум ги придружуваше насекаде, дури до стариот Рим“¹⁴. Од овој податок може да се извлече заклучок дека Наум ги следел секаде своите учители. Тој се споменува како еден од учесниците во изнаоѓањето на словенската азбука. „Бидејќи словенскиот или бугарски народ не ги разбирал писанијата изложени на грчки јазик... тие (Кирил и Методиј) ја пронашле словенската азбука, ги превеле писанијата од грчки на бугарски (словенски) јазик и се погрижиле да им ги предадат божествените знаења на посposобните од своите ученици. И многумина пиеле од поучниот извор, меѓу кои избрани и корифеи на групата биле Горазд, Климент, Наум, Ангелариј и Сава“¹⁵.

Дали учествувал Наум во мисиите кај Сарацените и Хазарите немаме конкретни податоци. Византиското пратеништво кај Сарацените (Арапите) броело околу 40 луѓе. Можно е меѓу нив со Кирил да бил и Наум, но изворите за тоа молчат¹⁶. Исто така била бројна и византиската делегација кај Хазарите. Ако им се верува на зборовите дека Наум секаде ги следел своите учители, па дури и до стариот Рим, тогаш може да се претпостави дека учествувал и во мисијата кај Хазарите¹⁷.

За учеството на Наум во Моравската мисија имаме конкретни податоци. Тој бил присутен во Рим кај папата Адријан II и бил еден од учениците на Кирил и Методиј. Тој таму добил свештенички чин, можеби „презвитер“, со кој Наум се споменува во Македонската легенда или Првото словенско житие на св. Наум Охридски. Во Второто житие на св. Наум се вели дека: „Тој (Адријан) ги ракоположи и Климент и Наум со останатите свештеници и ѓакони, за да се исполни сето правило: вечерна и утрена, на словенско писмо... Така и стана, сите заедно отслужија исто така и Литургија и за сè Го прославија Бога“¹⁸. Исто така, и во третото житие на св. Наум се истакнува дека меѓу учениците на Кирил и Методиј во Рим бил и Наум Охридски. „Свети Наум, како најмлад меѓу другите и бидејќи најмногу горел од божествена ревност, се грижеше не како сподвижник (сопатник) на тие свети

¹⁴ Иванов Ѓ., Български старини, 312; Миловска Д.– Таковски Ј., Македонската житијна литература, 106; Кръстанов Т., Легенда Булгарика, 116.

¹⁵ Милев А., Гръцките жития , 80-81; Iliev I., The long life of Saint Clement of Ohrid, 82

¹⁶ За мисијата кај Сарацените види: Панов Б., Мисијата на Константин Филозоф меѓу Сарацените (Арабите), – Сп. Историја, XX/1, Скопје 1984; Поленаковиќ Х., Дипломатскиот значај на мисиите на браќата Кирил и Методиј со посебен осврт на Моравската мисија. Зборник Кирил Солунски, 1, Скопје 1970, 199.

¹⁷ За мисијата кај Хазарите спореди: Поленаковиќ Х., Дипломатскиот значај на мисиите, 200 – 201; Трендафилов Х., Хазарската полемика и Константин – Кирил. Софија 1999.

¹⁸ Иванов Ѓ., Български старини, 312; Миловска Д.– Таковски Ј., Македонската житијна литература, 106; Кръстанов Т., Легенда Булгарика, 116.

учители, туку како нивни слуга и роб. Тој ги слушаше со големо усрдие и трудољубиво исполнуваше сè што ќе му заповедаа¹⁹.

По смртта на Кирил во Рим, Методиј со учениците се вратил во Моравија како архиепископ на Панонија. Во Второто Наумово житие кратко се вели дека „Методиј ја одложил жалоста за својот близок брат Кирил, и откако зеде отпуст од блажениот папа Адријан, отиде со сите ученици во Панонија во градот Морава, каде што работеше и поучуваше добро како архиереј“²⁰. Иако овде по име не се наброени учениците што ги зел Методиј со себе, треба да се прифати дека меѓу нив секако бил и Наум. Причината за тоа е што по смртта на Методиј, меѓу прогонетите негови ученици од Панонија го среќаваме и името на Наум. Во Климентовото пространо житие по име се наведени Методиевите ученици што биле прогонети, „исто и свештеникот Климент, многу учен маж, Лаврентиј, Наум и Ангелариј, тие и уште многу други славни мажи ги оковале во железни синцири и ги ставиле во затвор...“²¹. Откако биле пуштени од затвор, учениците биле протерани на разни страни. „Климент, откако ги зел со себе Наум и Ангелариј се насочил по патот што водел кон Дунав“. По тешки маки стигнале во Белград, „тој град е најпрочуен од крајдунавските градови – се јавиле кај Боритакан, којшто го чувал тој град“. Овој откако ги ислушал и разбрал за какви луѓе станува збор, решил да ги испрати „туѓинците кај бугарскиот кнез Борис, бидејќи знаел дека Борис жеднеел за такви мажи“²². Кога пристигнале кај Борис, методиевите ученици биле распоредени на стан кај видни бугарски службеници. Така, Климент и Наум живееле во куќата на болјаринот Есхач²³.

Бугарскиот кнез Борис, откако го примил христијанството (864 – 866), дозволил истото да го шират византиски свештеници на грчки јазик²⁴. Со тоа започнало да се шири и византиското влијание во бугарската држава. Од тоа влијание сакал да се ослободи Борис. Но, за тоа му биле потребни луѓе што го знаат словенскиот јазик и што ги познаваат црковните книги, за да можат да го проповедаат христијанството на службениот државен јазик. Токму такви биле учениците на Методиј што дошле во неговата држава. Нив сакал да ги искористи Борис за организатори на училишта и цркви во неговата држава. Токму

¹⁹ Крџстанов Т., Легенда Булгарика, 118-119, за самото житие види го коментарот на стр.121.

²⁰ Иванов Ѓ., Български старини, 312; Миловска Д.– Таковски Ј., Македонската житијна литература, 106; Крџстанов Т., Легенда Булгарика, 116.

²¹ Милев А., Гръцките жития ,111; Iliev I., The long life of Saint Clement of Ohrid, 93.

²² Милев А., Гръцките жития ,121; Iliev I., The long life of Saint Clement of Ohrid, 96.

²³ Милев А., Гръцките жития , 123; Iliev I., The long life of Saint Clement of Ohrid, 97 и 98; Спореди и: Божилов И. Гюзелев В., История, 214.

²⁴ За примањето на христијанството од страна на Борис види опширно: Божилов И. Гюзелев В., История, 169-193.

затоа го назначил Климент за учител во Кутмичевица, а по седум години бил поставен за прв словенски епископ во бугарската држава. Додека Климент бил учител во Кутмичевица, Наум престојувал на бугарскиот двор²⁵. По преземањето на епископската функција од страна на Климент, неговото учителско место го зазел Наум (893 година) и на таа должност останал седум години. Во Македонската легенда за тоа се вели: „Кога го ракоположија за епископ Климент, истиот благоверен цар Симеон го испрати Наум, другар му, да учителствува на неговото место“ и додава дека „помина во учителство седум години“...²⁶. Со тоа започнува третата фаза од дејноста на Наум, сега како деец во служба на бугарската држава.

Откако дошол во Охрид (893 г.), Наум останал во тој град до крајот на својот живот²⁷. Во Охридско Наум дејствувал со титулата презвитер и учител, титули што ги добил во претходниот период.

Титулата „учител“ ја носеле Константин-Кирил и Методиј, за што говорат повеќе пати нивните житија, а потоа и Климент Охридски, пред неговото назначување за епископ. Дејноста на Наум не била обична мисионерска проповед, бидејќи Словените во овие краишта веќе биле покрстувани и пред христијанизацијата на бугарската држава. Ангажирањето на Наум било проникнато со мислата за продлабочување на христијанството и смирување на населението од тој крај да не дава отпор на новите власти – Бугарите. Отпорот најверојатно го иницирале византиските свештеници.

Учителската титула во Византија била високо рангирана и подразбирала длабоко богословско познавање и можност за толкување на евангелијата, Апостолот и псалмите. За секоја од овие богослужбени книги постоел и специфичен ранг во учителството. Некои сметаат дека Климент бил учител за толкување и познавање на евангелието, но тој ранг кај словенските учители најверојатно не бил строго определен, затоа што било неопходно толкување на сите книги од Светото писмо и на литургискиот процес во целост²⁸.

По седумгодишно учителствување, Наум се повлекол во манастир и продолжил да живее како монах. „Изгради манастир на Белото езеро и црква посветена на светите Архангели... се повлече од учителството и откако отиде во манастир преживеа десет години. И при крајот прими монашки образ“²⁹. Монашкиот живот Наум го поминал во својот

²⁵ Исто, 212-219.

²⁶ Миловска Д. – Таковски Ј., Македонската житијна литература, 108; Крџстанов Т., Легенда Булгарика, 114.

²⁷ Божилов И. Гюзелев В., Историја, 219.

²⁸ Грозданов Ц., Свети Наум Охридски, 10.

²⁹ Иванов Ѓ., Български старини, 306; Миловска Д. – Таковски Ј., Македонската житијна литература, 108; Крџстанов Т., Легенда Булгарика, 114.

манастир на Охридското Езеро. Не ни се познати причините што го натерале Наум да прекине со учителската дејност.

За монашкиот живот на Наум постојат директни изворни податоци во неговите житија. Во Првото словенско житие (Македонска легенда) Наум двапати се јавува со титулата презвитер, а еднаш како „презвитер на епископ Климент“³⁰. Во Второто словенско житие се споменува за ракополагањето на Климент и Наум и други свештеници и ѓакони во Рим³¹. Треба да се истакне дека титулата презвитер ја носел Климент Охридски пред неговото ракополагање за епископ. Цветан Грозданов е на мислење дека Наум бил ракоположен за презвитер во Рим, и тоа во црквата Свети Климент (Сан Клементе) од папата Адријан II, на предлог на Солунските браќа³². За тој чин станува збор и во житијата на Кирил и Методиј. Во христијанската вселена, која во IX век уште била единствена, ракополагањето на целибатни свештеници (презвитери) била вообичаена појава, со тоа што по тој чин не можело да се стапи во брак. За Наум е неспорно дека тој бил неженет презвитер. Во житијата се подвлекува дека Наум „беше девствен од детинство, та до смртта“, изгради манастир на Белото езеро³³.

Кога Наум станал монах, т.е. кога се закалуѓерил, дали можел да го подигне манастирот Архангели и да биде негов старешина без монашки завет? Житијата не го дефинираат неговиот монашки статус. Во Првото житие се истакнува дека тој се закалуѓерил пред смртта, пред 910 година. „И помина во учителство седум години, се повлече од учителството и откако отиде во манастир, преживеа десет години. И пред смртта прими монашки образ. Така почина. А нека се знае и тоа Наум презвитер почина шест години пред епископ Климент“³⁴. Ц. Грозданов допушта дека тогаш Наум примил еден повисок монашки степен (чин) „велика схима“, чин што го понесувале калуѓерите по долгогодишен строг испоснички живот, пред смртта³⁵. Тешко може да се разбере подигнувањето на манастирот и Наумовото старешинство – игуменство во оваа црква, без самиот тој да биде замонашен. Се допушта можноста Наум да станал монах уште пред поаѓањето во Моравија со Кирил и Методиј. Се помислува и на можноста тоа да се

³⁰ Иванов Ѓ., Български старини, 306; Миловска Д.– Таковски Ј., Македонската житијна литература, 108; Крџстанов Т., Легенда Булгарика, 114.

³¹ Иванов Ѓ., Български старини, 312; Миловска Д.– Таковски Ј., Македонската житијна литература, 106; Крџстанов Т., Легенда Булгарика, 116.

³² Грозданов Ц., Свети Наум Охридски, 9.

³³ Иванов Ѓ., Български старини, 306; Миловска Д.– Таковски Ј., Македонската житијна литература, 108; Крџстанов Т., Легенда Булгарика, 114.

³⁴ Иванов Ѓ., Български старини, 306; Миловска Д.– Таковски Ј., Македонската житијна литература, 108; Крџстанов Т., Легенда Булгарика, 114.

³⁵ Грозданов Ц., Свети Наум Охридски, 9.

случило во манастирот Олимп кај Методиј, бидејќи во житијата се споменува дека тој го следел Методиј од самите почетоци³⁶. Како монах, Наум можел да биде учител. Се верува дека тој дејствувал во Македонија, посебно во Кутмичевица како монах со реткото име Наум, според старозаветниот пророк. Наум секогаш на фреските е сликан како монах³⁷.

Како учител и монах, Наум го изградил својот манастир на брегот на Охридското Езеро и по седумгодишна учителска дејност се повлекол во него и таму го поминал остатокот од својот живот. Така, Наум станал првиот организатор на монашкиот живот во Македонија во IX век, многу пред појавата на светогорското монаштво. Неговиот манастир се претворил во центар на монашко братство, кое продолжило да ги негува традициите во овие краеве во текот на наредните векови до денешни дни.

Следејќи ја биографијата на Наум, можеме да заклучиме дека тој се родил во Македонија, која била надвор од бугарската држава и како ученик и следбеник на Кирил и Методиј ги следел насекаде сè до стариот Рим. По смртта на Методиј, Наум со другарите бил протеран од Моравија и пристигнал во бугарската држава, тогаш соседна со Моравската и една од најголемите балкански држави. Во бугарската држава Наум ја продолжил својата дејност, од 886 до 893 година престојувал во Плиска, каде што бил окарактеризиран како „бугарска и мизиска слава“³⁸, а по 893 година е сврзана со Охридскиот крај во Македонија. Византија молкум се согласила со ширењето на богослужбата на словенски јазик во бугарската држава, сакајќи да ја задржи во својата сфера на влијание, а од друга страна Бугарија била „буфер“ за ублажување или целосно одбивање на варварските напади кон Византија.

Наум како деец е поврзан со историјата на повеќе земји. Тој е дел од историјата на Словените од Македонија, потоа како мисионер е дел од историјата на Византија, Моравија, Панонија и на крајот дел и од историјата на Бугарија. Неговото историско значење ги надминува границите на повеќе современи „национални“ држави и затоа тој треба да се прифати како историска личност што е дел од историјата на тие држави. Тој треба да има место во историјата на тие држави. Неговото дело е продолжение на делото на неговите учители Кирил и Методиј и може да се каже дека со него и со неговите следбеници тоа дело било усовершено и заокружено.

³⁶ Глумац Д., Нешто о животу Наума Охридског. – Зборник Филозофског факултета, књ.Х-1, Београд 1968, 134.

³⁷ Грозданов Ц., Портрети на светителите од Македонија, Скопје 1983, 105 – 112, сл.31, V, VI, цртежи 18, 19 и 20.

³⁸ Божилов И.– Гюзелев В., История , 219.

Илија Аџески

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА – МУЛТИКУЛТУРА – НАЦИОНАЛЕН ИДЕНТИТЕТ

Основната цел на моето излагање е да укаже на некои аспекти на односот на мултикултурализмот и глобализацијата во мултиетничките општества, односно да одговори на прашањето: дали има основа стравот од мултикултура за опстанокот на едно мултиетничко општество и држава, какво што е на пример македонското општество на почетокот на третиот милениум. Стравот е категорија што доаѓа од доменот на психологијата, и пред сè е одговор (сигнал) на загрозеноста на личноста (групата) однадвор. Тој може да биде оправдан и неоправдан, може да има реална основа или не, може да ја парализира личноста, но и групата да преземе какви било конкретни дејствија во одбрана на сопствениот идентитет, може да предизвика недефинирана реакција, и како таков најчесто е погоден за манипулација од страна на власта или моќните групи во општеството. Во контекст на ова, некои говорат за 'ирационални' мотиви кои го спречуваат човекот да преземе радикални чекори кон промена на позицијата, односно да се соочи со непознатото, во нашиот случај да се соочи со промените кои со себе ги носи транзицијата, глобализацијата и мултикултурата. Тоа е доволен аргумент во прилог на ставот дека постоењето на стравот може да биде реална основа за воспоставување и функционирање на антидемократска власт.

Но, пред да одговориме на прашањето за тоа дали има или нема страв од глобализација и мултикултура, односно дали е тој оправдан или не, ќе кажеме накратко што се подразбира под овие поими, и во тој контекст поконкретно каде се наоѓа Македонија.

За концептот на глобализацијата постојат повеќе дефиниции. Станува збор за комплексна појава-процес, која означува сè поголема поврзаност и меѓузависност на светското општество, или како што ќе напише Гиденс во неговата книга *Последици од модернизацијата*, „Интензификација на општествените односи на светски план, која ги поврзува одалечените места на таков начин што случувањата на

локално ниво ги обликуваат случувањата што се одиграле многу далеку и обратно“. Глобализацијата може да се разбере како дејствување од дистанца. Тоа делување ги трансформира сите подрачја на општественото искуство: на национално, регионално, локално и најпосле, на ниво на секојдневниот живот. Таа го менува секојдневниот живот, особено во развиените земји, истовремено создавајќи нови транс-национални системи и сили. Таа е нешто повеќе од само заднина на современите настани; земена во целост, глобализацијата ги трансформира институциите на општествата во кои живееме“ (Гиденс, А. 2002, 38). За Дејвид Хелд, проширувањето на општествените односи се врши со помош на новите димензии на технолошките, организационите, административните и правните активности и преку перманентното јакнење на модерните комуникациски мрежи и новите информациски технологии (Хелд, Д. 1997).

За тоа што претставува глобализацијата, како што реков има повеќе сфаќања. Во оваа прилика барем три од нив заслужуваат да бидат споменати: гледиштето за глобализацијата како мит; таа е идеолошка маска под која се затскриваат вистинските процеси на трансформација на светскиот капиталистички систем, кој главно го застапува познатиот Волерштајн, односно таа е измама која е наметната од страна на моќните сили (Volerstin, I. 2003). Интересно е гледиштето на Пјер Бурдије, за глобализацијата како еден, како што вели, силен мит во целосно значење на зборот, еден силен дискурс, една силна идеја, една идеја која има општествена сила што остварува верување. За споменатиот Волерштајн, таа е „измама која нам ни е наметната“.

За Дејвид Хелд, под глобализација се подразбираат два различни феномени и тоа: синџир на политички, економски, и општествени активности; и интензификација на нивоата на интеракција и меѓусебна поврзаност внатре во општеството и меѓу општествата и државите.

Второто гледиште го застапуваат автори, како што е Мануел Кастелс, на пример, кои ја нагласуваат широчината и длабочината на промените во сите области од општествениот живот. Глобалноста го менува нашето мислење. Глобализацијата е процес на перманентен технолошки развој, вестернизација, или американизација, но и продолжување на империјализмот, односно колонијализмот.

Тертиот концепт глобализацијата ја посматра како изразито противречен процес (Castells, M. 2002, 2003).

За нашата тема интересни се гледиштата за глобализацијата што се однесуваат на сферата на културата. Она што е важно да се потенцира е следното: дека делата на глобализацијата водат кон зголемување на заемната зависност надвор од националните граници; моделот на одвоени светови е заменет со транснационална меѓузависност, и како

што вели Роналд Робертсон, свеста за светот како единствено место стана дел од секојдневната реалност. Културната глобализација го спречува изедначувањето на националната држава со националното општество. Таа не може да се разбере статички, туку како неизвесен дијалектички процес, или како што вели Робертсон, како „глокализација“ – комбинација на локалното и глобалното. Сфатена во таа смисла, глобализацијата во културната сфера се појавува во форма на два алтернативни модели: како наметната моноцентричност и како координирана полицентричност. Првиот модел води во културен монизам кој ги поништува националните идентитети и секоја посебност, а вториот овозможува културен плурализам, како облик на слободна комуникација. Глобализацијата го „растресе“ воспоставениот и со децении формиран начин на живот, особено во оние општества (тука спаѓа и македонското) чии институции не се прилагодени, или тешко се прилагодуваат на потребите на рационализацијата и модернизацијата, што предизвикува страв дека нешто страшно се случува или ќе се случи. А се случува нешто што најголем дел од луѓето во државата не се во состојба да го разберат или можеби не сакаат да го разберат, и за кое сè уште не постои доволно рационален одговор на предизвиците со кои се себе ги носат овие феномени, од кои, се разбира, не може да се избега. Стравот доаѓа не само од сомневањето дека можеме најпосле да му се приклучиме на современиот свет, туку многу повеќе како ќе го направиме тоа. Глобализацијата само го зајакнува стравот а со тоа и недоразбирањата за нејзиното значење и улога. Глобализацијата е процес што ги збогатува културите, но и го разбудува чувството на страв за сопствениот идентитет. „Со глобализацијата секој идентитет е доведен во опасност, се плаши дека ќе биде разводнет и дека ќе се изгуби, и така претерува со сопствената специфичност, ја прави апсолутна и нескротлива, идол – кој како и сите друг идоли – лесно доведува до насилство и жртви во крв“ (Magris. K. 2003, 77).

Влијанието на глобализацијата повикува на радикално преиспитување на основните категории во социологијата и политикологијата, пред сè, на поимите заедница, нација, општество, човекови права.

Она што ја разликува глобализацијата од нејзините поранешни манифестации, според Ролан Робертсон, е нејзината рефлексивност; светот се поместил од чисто „во себе“ кон проблемите или можноста за бидување „за себе“. Луѓето светот го концептуализираат како целина, така што го репродуцираат како единствена единица и ја зголемуваат можноста тоа да е патот по кој тој ќе биде сфатен. (Вотерс, M. 2003, 80).

Мултикултурализам, идентитет, глобализација

Вториот аспект на мојата тема се однесува на односот на мултикултурализмот и националниот идентитет, поконкретно, на стравот од губење на националниот идентитет во услови на глобализација, чие значење сè уште (барем во Македонија) не го знаеме, а политички ја промовираме како модел за развој на граѓанското општество, што може да се интерпретира и како вовед во анархија со непредвидливи последици за опстанокот на државата, но за некои и како единствен модел за спас на државата од распаѓање.

За мултикултурализмот постојат повеќе гледишта. Во трудот ќе бидат наведени неколку, за кои сметаме дека се значајни. Ќе го истакнам гледиштето на класичниот политички либерален модел, потоа на мултикултурниот либерален модел, и на максималистичкиот мултикултурен модел. Накратко за секој од овие три модели.

Основата на класичниот либерален модел е остроото раздвојување на приватното и јавното кај човекот. Ако ги прифати поединецот граѓанските права тој станува полноправен граѓанин на државата, се разбира, ако неговата приватна сфера не е во колизија со јавната сфера. Човекот е полноправен член на општеството во кое живее. Формално владее рамноправност меѓу луѓето, без разлика на нивната етничка припадност, религија, пол но, со тоа не е надмината реалната нееднаквост.

Вториот модел, т.н. модел на мултикултурно граѓанство, го разработил познатиот теоретичар од канадско потекло Вил Кимлика. Според мислењето на Кимлика, либералниот модел никогаш не го достигнал идеалот на еднаквост. Тој предлага да се „омекне“ границата помеѓу приватното и јавното, таа не се брише туку „се дијалектизира“. Општествениот простор во кој секој човек партиципира се дели на два дела: еден заеднички за сите, тоа е таа „монокултурна зона“ во која учествуваат сите и мноштво други простори, периферни зони во кои секој си го прави своето на свој начин. Во овој модел коегзистираат и кохезијата и фрагментацијата. Кимлика е убеден дека овој модел може и практично да заживее. Тој го поставува прашањето за условите што помагаат за стабилизирање на мултинационалните држави. Што покажуваат искуствата од функционирањето на некои мултиетнички држави во светот, како што се Швајцарија, Канада и Белгија. Кои се условите што помагаат за стабилизирање на мултиетничките држави? Авторот го анализира ставот дека општественото единство се темели на „заедничките вредности“. „Очигледно е дека граѓаните на секоја модерна демократија не споделуваат исти концепти за добар живот, но, тие, и покрај тоа, можат да споделуваат одредени политички вредности“ (Кимлика, В, 2004, 302). Тој ја наведува листата од такви

вредности, направена од една владина комисија на Канада, во која се дадени следните седум: верување во еднаквост и праведност; верување во консултации и дијалог; важноста на прифаќање на толеранцијата; поддржување на разновидности; сочувствување и дарешливост; приврзаност кон природната средина; и заложување за слобода, мир и ненасилни промени. Кимлика не е убеден дека заедничките вредности, сами по себе, нудат доволна причина за две или повеќе национални групи да останат заедно во една земја (Кимлика, 2004, 303). Можеби заедничкиот идентитет потекнува од заедничката историја, јазик или религија? Но, тоа се нешта кои не се заеднички во една мултинационална држава. Историјата кај некои мултиетнички држави претставува поле на раздор и нетрпеливост. „Градењето на чувство на заеднички идентитет во една мултинационална држава, веројатно наложува дури и едно поселективно паметење. За Кимлика се наметнува само еден одговор на прашањето за заедничкиот живот во една држава. Тој е содржан во следното: доколку постои некаков остварлив начин на унапредување на чувството на солидарност и на заедничката цел во една мултинационална држава, тој начин ќе треба во себе да вклучува прифаќање, а не подредување на националните идентитети. Луѓето од различни национални групи ќе споделуваат заедничка припадност кон пошироката држава, само доколку тие на неа гледаат како на контекст во чии рамки нивниот национален идентитет ќе се негува а нема да се подредува (стр. 306). На граѓанинот не му останува ништо, доколку сака да сочува една мултинационална држава, освен да ја цени „големата разновидност“ и да ги почитува конкретните етнички групи и национални култури, со кои ја споделува земјата.

Во третиот модел, познат како максималистички мултикултурен модел, не постои заедничка сфера, без разлика како таа евентуално би била уредена. Во овој модел секој си останува на своето, секој си ги следи вредностите на својата етничка група, си има свои партии, училишта, празници – нешто слично како во Македонија. Овој модел го застапуваат оние групи што пред себе си поставуваат за цел да се отцепат или да добијат целосна политичка автономија. Граѓанскиот концепт во уредувањето на државата и општеството за овие групи нема скоро никакво значење. Државата, ако е можно да биде уредена и да функционира, би била составена од мноштво монокултурни етнички идентитети.

Поимот мултикултурализам најчесто се поврзува со онаа состојба во општеството во која се обезбедени и осигурани еднакви права за сите припадници што живеат во рамките на една држава. Тоа значи дека нема подредени или надредени во секој поглед. Идејата за мултикултурализам доведува до радикално продлабочување на поделеноста на групите во однос на етничката припадност и културните разлики

одвнатре, што претставува вовед во политичко и територијално рекомпонирање и создавање нови држави.

Во литературата, кај еден поголем број теоретичари, во исто време го сретнуваме и мислењето за еден максималистички мултикултурализам и за една радикална граѓанска опција во која на прво место се ставаат индивидуалните права на човекот како граѓанин, а не припадник на некоја етничка или културна група. Кога тежиштето се става на индивидуалните, а не на групните права, значи дека поединецот е носител на правата, а не групата на која ѝ припаѓа. Максималистичката варијанта на мултикултурализмот, во краен случај го рехабилитира културно-етничкиот модел на нацијата: ако културите меѓу себе апсолутно се разликуваат, тоа значи дека се тие целосно хомогени ентитети, што претпоставува униформност на нивните членови. Во една умерена варијанта, културата треба да се разбере како нешто што е подложно на влијание, врз кое се препознатливи надворешните влијанија, а тоа значи дека се случува некаков тип интеракција, помеѓу етничките или културните групи.

На што нè предупредува македонското искуство на односот на културите во мултиетничката држава. Прво, односите на културите се во конфликтна состојба, постои страв од губење на националниот идентитет, но прашање е колку е тој реален или фиктивен. Тој страв може да биде поттикнат и однадвор и одвнатре: однадвор, низ процесите на глобализација кога се доведува во прашање егзистенцијата на малите култури; и одвнатре, од опасноста кога е доведено во прашање граѓанското на сметка на етничкото, во доменот на групните, а не на индивидуалните права. Надминувањето на стравот што доаѓа од глобализацијата е можно само кога таа се заснова на почитување на основните вредности и различноста како специфика на регионалното и локалното, мултикултура и слободна асоцијација на луѓето во изградбата на едно демократско, граѓанско општество.

Второ, социјалните проблеми во една мултинационална заедница лесно се пренесуваат во сферата на меѓуетничките односи. Македонија е добар пример за тоа. Сè уште нема одговор на основните прашања што се од судбинско значење за државата, какво што е прашањето за функционирањето на институциите, особено во сферата на културата. За разлика од една умерена варијанта на мултикултурализам, која може да ѝ соодествува на една граѓанска варијанта на држава, максималистичкиот модел на мултикултурализам во овој момент од развојот на општеството тоа не може да биде. Тој поаѓа од тезата дека културите се хомогени идентитети што претпоставуваат партикуларни политички и правни аранжмани: имено, станува збор за групни права, а не права на поединец. Умерениот мултикултурализам ги разбира разликите

помеѓу посебните култури како разлики што вклучуваат односи и интеракција.

Имено, во услови кога политичките конфликти и демократските процеси ќе се сведат само на барањата на етничките групи за задоволување на некои од групните права, моќта се структурира на таков начин што нужно го кочи демократскиот развој, го стеснува политичкото поле на дејствување, ги блокира решенијата. По оваа логика на размислување, која има реална основа во Македонија, државата никогаш не ќе може излезе од економска криза, често решенијата ќе бидат неадекватни и погрешни. Имено државата се претвора во „клуб“ на етнички групи: националните идентитети не можат лесно да се доведат во врска со демократските процеси. По таа основа и по таа логика на размислување, Македонија никогаш не може (или во догледно време) да биде демократска земја. Уште повеќе од тоа, не само што таа се претвора во „клуб“ на етнички групи, туку се претвора во клуб на елитите на етничките групи, каде што место за демократија и просперитет има сè помалку. Се сменуваат елитите во „демократските“ игри за власт, а се повеќе до израз доаѓа загушување на правата на луѓето, економска криза, корупција.

Литература

1. **Castells M.**, *Informacisko doba*, Svezak 2 i 3, Zagreb: Golden Marketing, 2002, 2003.
2. **Гиденс А.**, *Трешуош љаиш*. Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, 2002.
3. **Вотерс М.**, *Глобализација*. Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, 2003.
4. **Volerstin I.**, *Globalizacija ili period tranzicije*, во *Globalizacija – mit ili stvarnost*, Zbornik, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003.
5. **Кимлика В.**, *Мултикултурно граѓанство*, Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, 2004.
6. **Magris K.**, *Vasar tolerancije*, Во зборникот: *Glokalni svet*, Aleksandrija press, Nova srpska politička misao, Beograd, 2003.
7. **Хелд Д.**, *Демократија и глобални поредак*, Београд: Филип Вишњиќ, 1997.

Александар Гиревски

ОРГАНИЗИРАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И ОФИЦИЈАЛИЗИРАЊЕ НА ГАВРИЛОВИОТ ПРЕВОД НА БИБЛИЈАТА

Овие зборови им ги посветувам на оние кои на својот грб го понесоа црквното и народното бреме во последната војна и револуција и кои први го подигнаа гласот за обнова на нашата славна Охридска архиепископија.

Затоа што нивната мисија во општеството и во Црквата претставува дел од историјата на македонскиот народ и Македонската православна црква, заслужуваат посебна пофалба, чест и уважение.

Оваа година имаме причина да се радуваме со добродетелно торжество за три мошне значајни јубилеи и да си спомнеме за подвигот и делото на неколку во Бога вечно живи личности.

Одбележуваме 60 години од Македонската влада во возобновената македонска држава, 60 години од одржувањето на Првиот црковно-народен собор во Скопје и 60 години од кодификацијата на македонскиот литературен јазик.

Со ослободувањето на одредени територии на Македонија во текот на Втората светска војна и создавањето на првите органи на новата власт, започнало да се размислува и за решавање на македонското црковно прашање. Народноослободителната власт на ослободената територија во своето самоиницијативно организирање ја вклучило и Црквата, и таа да може да се организира врз македонска основа.

Во недостиг на висок клир, кој како туѓински ја напуштил земјата, македонското свештенство формирало иницијативен одбор за црковно административно организирање на православната црква во Македонија. Во иницијативниот одбор за организирање на црковен живот во Македонија го се вклучиле истакнати и напредни свештеници¹, Македонци по

¹ Славко Димевски, *Историја на Македонската Православна Црква*, Македонска книга, Скопје, 1989, стр. 1027; Доне Илиевски, *Македонската православна свештеништво во борба за национална и црковна слобода*, Скопје, 1987, стр. 149, 151.

род, кои веднаш иницирале формирање духовни одбори по градовите низ Македонија од редовите на месното свештенство, кои добиле задача да раководат привремено со севкупниот црковен живот на христијанскиот македонски народ.²

Македонското православно свештенство одигра голема улога непосредно по ослободувањето од окупаторот, свесно за својата историска одговорност, како пред Црквата, исто така и пред својот народ. И затоа уште оттогаш почна да презема мерки за обновување на достоинството на Охридската архиепископија – организирање на самостојна македонска православна црква, а врз основа на одлуките донесени на свештеничкиот собор во с. Издеглавје во 1943 година³. Други, пак, од македонското православно свештенство, паралелно со обновата на Македонската православна црква иницираа и се зафатија со преводот на Библијата на современ македонски јазик (Ѓорѓи Милошев, Методи Гогов). Со тоа тие на својот грб го понесоа црквното и народното бреме во последната војна и револуција, и први го подигнаа гласот за обнова на нашата славна Охридска архиепископија и современиот македонски книжевен јазик. А потоа, и самите се вградија во втемелувањето и развојот на народното и црквното живеење на Македонија.

На Првиот црковно-народен собор, одржан во Скопје на 4 март 1945 година во присуство на над триста делегати, свештеници и мирјани, како и на високи претставници на новата власт и Народниот фронт е донесена резолуција за идната црковна положба со која едногласно се бара од тогашната власт на Народна Република Македонија: „Да се обнови Охридската архиепископија како Македонска самостојна православна црква, која нема да биде потчинета на која и да било помесна православна црква; со своја народна хиерархија и народно свештенство...“⁴.

Не навлегувајќи во причините, треба да се констатира дека до реализација на резолуцијата и до обновувањето на Охридската архиепископија не дошло веднаш, а тоа не било сторено ниту на свештеничкото собрание одржано во 1946 година, туку на Вториот црковно-народен собор, одржан на 4 октомври 1958 година во Охрид.⁵ На Третиот црковно-народен собор, пак, одржан на 18 јули 1967 година, е прогласена автокефалност на Македонската православна црква⁶, настан, кој треба секако

² Види: Славко Димевски, *Циџ. д.*, стр.1027.

³ Учесници на соборот во Издеглавје, свештениците: Вељо Манчевски, Кирил Стојановски, Антим Поповски, Методија Поповски, Томе Поповски, Зафир Јовановски, Ристо Ристовски, Ристо Тасевски, Ламбе Поповски и Сиљан Ристовски.

⁴ Славко Димевски, *Циџ. д.*, стр. 1030.

⁵ Види член 1 од Уставот на МПЦ, донесен на 17 јули 1967 година (Цит. според спомнато дело на Сл. Димевски, стр. 1061).

⁶ Истото, стр. 1077.

да се прифати како момент за возобновување на МПЦ, два века по нејзиното незаконско укинување.

Со прогласувањето на својата автокефалност, односно со донесувањето на Уставот и другите акти, МПЦ му објави на целиот христијански свет и посебно на македонскиот народ дека „таа е една неделива помесна Црква и, како автокефална станува дел на Светата Соборна и Апостолска Црква.“⁷ И натаму, дека таа самостојно ќе го исповеда „своето верско учење и ќе ги управува и уредува своите црковно-верски работи...“, одржувајќи „догматско и канонско единство со другите помесни православни цркви“⁸ И конечно, Македонската православна црква укажува дека ќе се управува врз темелните основи што ги бара црковното устројство на помесните православни цркви, а на прво место на Светото писмо и Светото предание, според учењето на Светата православна црква⁹.

Овој историски преглед го завршувам токму на овој момент за да укажам на фундаменталното значење на Светото писмо, наречено уште и Библија, воопшто за животот и постоењето на една црква, во тој контекст и на нашата помесна Македонска православна црква, што претставува предмет на мојата студија по однос на Македонскиот превод на Библијата во контекст на активностите на македонското православно свештенство.

* * *

А сега би сакал да ги образложам околностите во кои се одвивал преводот на Библијата на современ македонски литературен јазик и притоа да понудам некои можни објаснувања за причините поради кои доцнеше преводот. (Требаше да поминат педесет години за да се појави првото целосно издание во превод на современ македонски литературен јазик).

Преводот на Библијата на современ македонски литературен јазик се одвивал главно во три етапи. И тоа: прво, во период на воено време и окупација, односно од 1942 до 1944 година, кога професорот, отец Ѓорги Милошев¹⁰ самоиницијативно се занимавал со преводот на Светото писмо, Новиот завет, поконкретно на Евангелието. Вториот период е времето по ослободувањето на земјата од фашистичката окупација, кога

⁷ Устав на МПЦ, Член 1.

⁸ Истото.

⁹ Види, пак, истото, член 6.

¹⁰ Подоцна отецот Ѓорги Милошев се замонашува и станува архиепископ на возобновената Македонската православна црква (1986 – 1993).

започнува и организирањето на Македонската православна црква и траел до 1957 година, кога се преведувани Апостолот (односно Делата Апостолски и Посланијата) и Откровението, со коешто се комплетира преводот на целиот Нов завет. Третиот период, пак, започнува од 1957 година со преведување на Стариот завет. Тој период е најдолг и трае сè до 1990 година.

Ваквиот пристап и редослед на преведување, биле условени од богослужбените потреби и сосема логично им е дадена предност на богослужбените евангелски библиски текстови. Тоа се забележува и во наредните два периоди со преведувањето на Апостолот и Псалмите. Интересно е сознанието дека ваквиот пристап кон преведувањето на библиските текстови е многу сличен на начинот на преведувањето на библиските текстови кај св. Кирил и Методиј, кои најнапред се зафатиле со преведување на библиски текстови, коишто биле неопходни особено за изведување на црковното богослужение. Во таа смисла можеме со право да речеме дека доследно е запазена Кирилومتодијевската преведувачка традиција во континуитет.

По педесет години макотрпен труд, понекогаш под мошне тешки околности и услови, како и видливи и невидливи пречки, Библијата во превод на современ македонски литературен јазик, како прво целосно издание, излезе од печат во 1990.

А сега нешто и поконкретно за почетоците и работата околу преводот на Библијата на современ македонски литературен јазик.

Имено, во почетотот на 1942 година, во времето на војна и окупација, отецот Ѓорѓи Милошев од Скопје бил ракоположен за свештеник и назначен за парох во градот Велес. Како свештеник во такво воено време не можел да извршува којзнае каква црковна мисија, па немајќи големи парохиски обврски, дошол до идеја да ја преведува Библијата на македонски јазик. Од посебен интерес е неговото сведочење дека текстот го преведувал тајно, криејќи се, речиси од секого, а посебно од окупаторските власти. Со оглед на тоа дека во времето на револуцијата отецот Ѓорѓи Милошев бил високообразован човек, а такви многу малку ги имало, бил благонаклоно прифатен. А за возврат, сакајќи ја борбата не како комунистичка, туку како борба за ослободување на својот напатен народ, одвреме-навреме на вистинските народни борци им излегувал во пресрет според можностите. Иако неговата парохија била сиромашна, сепак по нешто им доделувал на измачените. На тој начин и преку чување на некои борци во неговата парохиска свеќоливница, го помагал националното – т.е. ослободително движење. Од прва рака од соседното велешко село Горно Врановци, каде што било седиштето на штабот на НОФ (Народно-ослободителен фронт), добивал меѓу другото и информации за напредувањето во борбите на НОФ, но и за сите други импулси,

почнувајќи од Вуковарскиот конгрес, па сè до одлуките на АСНОМ¹¹, настани кои му давале верба и надеж, како и љубов кон идеалите, да се дочека времето кога Македонија ќе оствари вистинска демократија и ќе изгради слободна и независна државна заедница.

Преведувачот, сакајќи да ја официјализира својата долготрајна, многу одговорна, сериозна и пред сè благородна и речиси лична работа, до формирањето на ИО за МПЦ, пристапува кон службено поврзување и соработка со Иницијативниот одбор за организирање црковен живот во Македонија¹², кога наумил склучување договор за преведување на Евангелијата со одговорните црковни луѓе.

Од друга страна, пак, Иницијативниот одбор за формирање православна црква во Македонија, на своето Трето заседание на Пленумот од 24 октомври 1945 година, формирал *Просвештен оддел*, со задача да се развива црковно-просветната дејност во Македонската црква. Иницијативниот одбор за организирање православна црква во Македонија за преводот на Евангелијата расправал повеќе пати (во 1946, 1947, 1948, 1949)¹³. Треба да се нагласи дека луѓето од Црквата ја имале предвид сериозноста на проектот што го имал Милошев зацртано во своите идеи и на кој веќе работел, и одлучиле неговиот труд да го институцијализираат, предлагајќи му склучување договор за преводот на библиските текстови, под услов во иднина да бидат по нарачка на Црквата. Така и ќе стане на општо задоволство и на двете страни. Милошев почувствувал гаранција и успех за својот труд, а Црквата, пак, задоволување на најсуштествената потреба прво за богослужбени, а потоа и за едукативно-школски и општи потреби на Црквата.

Пристапувајќи кон реализација на своите заклучоци (24 јуни 1947 година), ИО склучил писмен договор¹⁴ со отецот Ѓорѓи Милошев за превод на четирите Евангелија. Договорот содржи два члена, а секој член има три точки што ги содржат обврските на договорените страни.

¹¹ Информациите од војната и револуцијата на о. Ѓорѓи Милошев сум ги бележел од неговите раскажувања, а потоа ги споредував со податоците од времето на револуцијата забележани во делото *Историја на сојузој на комунистичките на Југославија*, од група автори, Мисла, 1979, Скопје, стр. 182 и натаму.

¹² Веднаш по ослободувањето, во текот на 1945 и во наредните години, тој се поврзал со Иницијативниот одбор и редовно учествува во сите активности, дури бил избран и за член во новиот Иницијативен одбор, подоцна и во Пленумот на соборот, со оглед дека доаѓа како Претседател на Околинскиот одбор за Велес и Велешко. Учествувал на Првиот црковно-народен собор (4 март 1945) во Скопје, кога била донесена одлука за обнова на Охридската архиепископија. Со оглед на неговите активности, особено на полето на просветната политика и издавачката дејност при институцијата ИО, преведувањето на библиските текстови со право му било доверено на свештеникот – професор Ѓорѓи Милошев.

¹³ Доне Илиевски, *Македонската православна свештеништво во борбата за национална и црковна слобода*, Скопје, 1987, стр. 189.

¹⁴ Договорот е заведен во архивата на ИО под деловен број 852/47 година.

Текстот во првиот и вториот член на договорот ги содржи главно, „барањата на Иницијативниот одбор, сврзани со определени услови под кои ќе се одвива преведувањето на Св. Евангелие, како и обврските на преведувачот“. Тоа што посебно сакам да го нагласам е содржината на договорот каде што се гледа одговорноста и загриженоста на членовите на ИО, да се запази православниот став и традицијата на Источната Црква, имајќи го предвид духовниот интерес на поширокиот круг на православните верници. Имено, за основен текст при преводот на Библијата на современ македонски јазик се барало да биде црквенословенскиот текст, бидејќи црквенословенскиот текст на Библијата за мнозинството словенски современи библичари претставува правилен, точен и првобитен текст, поради што се зема како авторитет кој бил во употреба отсекогаш во христијанската црква, но и „авторитет на најдобро критичко средство за поправање“.

Имено, таму конкретно е речено:

„1/ ИО за организирање православна црква во Македонија (му) возложуе на свештеникот Ѓорѓи Милошев преведуење на четирите св. Евангелија (да го изврши) од црквенословенски на македонски јазик.

1/ Свештеникот Милошев, го прима возложуењето на Иницијативниот одбор и се обврзуе дека преводите на св. Евангелија ќе ги врши ... во целина и тоа директно од црквенословенскиот текст.“
(Текстот е даден во оригинален правопис од времето кога е сочинет.-з.м.).

Договорот го потпишале за ИО свештениците: Нестор Поповски од Скопје, кој веќе фигурира како претседател на Извршниот одбор¹⁵, Кирил Стојанов од Скопје, член на Извршниот одбор на ИО¹⁶, и Синесије Поповски од Струга, исто така член на Контролниот орган на ИО¹⁷. И од другата страна како потписник на договорот е свештеникот професор Ѓорѓи Милошев во улога на преведувач.

Интересно е да се каже дека изборот на преведувачот на евангелските текстови на Библијата не е случаен, ниту пак, е пребрзан и недоволно осмислен. Напротив, за преведувач е определен човек кој вршел активна свештеничка служба¹⁸ и притоа човек со високошколска наобразба и големи познавања не само на македонскиот јазик¹⁹, туку и

¹⁵ Доне Илиевски, Цит. д. стр. 151.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто, стр. 152.

¹⁸ Види повеќе во *Споменицијата за ГАВРИЛ, Архиепископ Охридски и Македонски 1912-1996*, МПЦ, Скопје 1996.

на германскиот и други словенски јазици (црковнословенски, руски, српски, бугарски).

Дека договорот бил запазен и според него се работело говори благодарноста на ИО изразена преку посвета на првиот примерок во тврд повез „Свето Евангелие“, што му бил предаден на отецот Ѓорѓи Милошев со посвета на внатрешната насловна страна, со големи втиснати букви во позлата со следниот текст:

„Иницијативниот одбор за организирање на МПЦ го дава ова Св. Евангелие на свешт. Ѓорѓи Милошев во знак на признателност за вложениот труд околу преведувањето на ова историско дело, во Скопје, 14. III. 1953 година, претседател свешт. Нестор Поповски“²⁰.

Македонската православна црква со тоа ја доби првата печатена богослужбена книга на современ македонски јазик. Тоа беше смел потег на луѓето од Црквата, со оглед на тоа што Црквата сè уште во тоа време не беше дефинитивно осамостоена како помесна црква на македонскиот народ.

Првиот превод на Апостолот на современ македонски јазик бил вршен во периодот од 1955/56 година по барање на Иницијативниот одбор за основање православна црква во Македонија.²¹ Печатењето е извршено во Куманово во печатницата „Просвета“, и тоа на формат В1/16 во 1957 година.²²

Преводот и печатењето на Апостолот (односно на Посланијата и Дела апостолски) на македонски јазик е настан кој ќе заземе значајно место во Историјата на МПЦ, пред нејзиното осамостојување.²³ Тоа е важен настан дотолку повеќе што тој ќе повлече само по себе богослужбите да се вршат на македонски јазик, каде што Апостолот има значајно место во литургиското богослужение.

Преводот на Откровението на светиот апостол Јован Богослов е направен, исто така, по барање на Иницијативниот одбор за основање православна црква во Македонија.²⁴ Иако за преводот на *Ойќровението*

¹⁹ Професорот Ѓорѓи Милошев го започнал преводот на Евангелијата на чисто скопско-велешки дијалект или како што во неговите соопштенија подоцна ќе каже дека тоа е времето на јазикот на Кочо Рацин (Ацо Александар Гиревски, *Првични соопштениеја за дел од книжевната заоставина на покойниот Кочо Рацин од професорот Ѓорѓи Милошев*, Зборник „Велешки сѝрански книжевни врски“, Друштво на наука и уметност, Велес, 2000, стр. 104-118.).

²⁰ Подоцна овој гест ќе се повтори и од страна на Британското и инострано библиско друштво, кога по повод печатењето на целосниот текст на Новиот завет првиот примерок во тврд повез со позлата, му бил подарен на преведувачот Милошев со посвета (Presented to Georgi Milosev by the Committee of the British & Foreign Bible Society in grateful recognition of the servise rendered in preparing this edition. Sekretary for Translations.The Bible House, London 12/5/67).

²¹ Решение број 20 од 21. јануари 1955. *Архива на Иницијативен Одбор*.

²² Новото поправено издание на Апостолот е извршено во 1992 година, а е подготвено според текстот на преводот на Македонската Библија од 1990.

²³ Славко Димевски, *Историја на МПЦ*, Македонска книга, Скопје, 1989, стр. 1110-1111.

бил договорен мошне кус рок²⁵, преводот ќе забави и тоа прилично долго време. Причините за тоа се што Иницијативниот одбор за основање православна црква во Македонија, во своето делување ќе влезе во интензивен подготвителен период околу возобновувањето на Охридската архиепископија, така што сите други активности се ставаат на втор план, вклучувајќи го тука и преводот на Библијата.

Сепак, од извештајот на преведувачот испратен до Британското и инострано библиско друштво, од 18 април 1966 год., дознаваме дека преводот на Откровението е завршен во 1966 година, а објавен во целосното издание на Новиот завет во 1967 година, во издание на Британското и инострано библиско друштво од Лондон.

Со преводот на најтаинствената библиска книга на македонски јазик, на македонскиот православен христијанин очигледно е дека му се осветли патот и особено на оние кои, спасувајќи се во Црквата, ќе го наследат „новото небо и новата земја“ (Откр. 21, 1-22, 5), како и „вечниот живот каде ќе нема ноќ“ (Откр. 21, 25).

Преведувањето на евангелските текстови претставува историски момент за верниците во Македонија, но тоа предизвика поширок интерес, поконкретно и кај Британското и инострано библиско друштво од Лондон.

За историјата на преводот на библиските текстови на современ македонски литературен јазик од големо значење се уште некои моменти, кои како неспорни настани и факти претставуваат само еден дел од бројните задачи и проблеми што беа решавани во период од речиси дваесет години, онолку колку што траела макотрпната работа до крајната реализација на преводот на македонските старозаветни библиски текстови.

Иницијативниот одбор за организирање православна црква во Македонија на 3 октомври 1958 година ја одржал својата последна седница, кога се усвоени темелните документи врз кои, по одобрување на Соборот, требало да се организира идната Македонска православна црква. Со тоа ИО ја завршил својата историска улога.²⁶ На Црковнонародниот собор, одржан во Охрид на 4 октомври 1958 година, по донесување на одлуката за обновување на Охридската архиепископија во лицето на Македонската православна црква, му била дадена разрешница на дотогашниот Иницијативен одбор²⁷, па во таа смисла и на ангажирањето околу издавањето текстови на Библијата на македонски јазик.

²⁴ ИО, решение од 22 јуни 1956 година, број 833/56.

²⁵ Истото.

²⁶ Доне Илиевски, *Циџ. дело*, стр. 245.

²⁷ Исто, стр. 257.

До конституирањето на Светиот Синод, ингеренциите околу преводот на Библијата ги презема врз себе Митрополитскиот управен одбор, чијшто секретар станал дотогашниот претседател на ИО, протоерејот-ставрофор Нестор Поповски. Едно од приоритетните прашања на обновената Македонска православна црква било како да се задржи континуитетот во преводот на Светото писмо на Стариот завет?

Одлучено е да се продолжи врз работата на преводот и на Стариот завет, па во таа смисла на 1. јули 1960 година во Скопје, помеѓу Митрополитскиот управен одбор на Македонската митрополија и професорот Ѓорѓи Милошев од Скопје, бил склучен договор²⁸ за преводот на Стариот завет на современ македонски јазик со следниот текст:

„Митрополитскиот соборски управен одбор му го препушта преведувањето на Стариот завет на Ѓорѓи Милошев, со цел да се запази единството на стилот и речникот како и во Новиот завет, чиј преведувач е тој: Додека, пак, во членот 7 од договорот, стои: преведувањето на Стариот завет преведувачот се задолжува да го врши врз основа на црковнословенскиот и латинскиот превод, а да прави споредувања и со српскиот, бугарскиот и рускиот текст, како уште и со германскиот, францускиот и англискиот и други преводи, за да може преводот да биде по можност што подобар и поточен. Меѓу другото, договорот содржи и точка со нагласка дека текстот на преводот мора да биде предаден на чист македонски литературен јазик со библиски карактер“.

Овој договор за историската наука содржи три многу значајни факти: прво, дека со овој договор недвосмислено му се потврдува авторството на преводот на Новиот завет на професорот Ѓорѓи Милошев; второ, повторно обврзувачки текст и овој пат е црковнословенскиот, со тоа што овој пат му се дава извесна широчина на авторот да може да се служи и со латинскиот превод, со српскиот, бугарскиот и рускиот текст, како уште и со германскиот францускиот и англискиот текст. И трето, преводот мора да биде направен исклучиво на чист македонски литературен јазик со библиски дух.

Со оглед на тоа што целосниот превод на Светото писмо на Стариот завет ќе се заврши дури по триесетина години може да се констатира дека овој документ е со најдолг стаж во Македонската православна црква, кој конечно го доживеал својот епилог.

Со чинот на обновувањето на Охридската архиепископија и прогласувањето на автокефалноста на Македонската православна црква се создаде реална основа за нејзино самостојно изразување. Во својата организациона работа ИО, а подоцна и САС, посебно се залагаа за

²⁸ Договорот е заверен при архивата на Митрополитскиот управен одбор под број 362 од 11. јули 1960 година.

примената на македонскиот јазик во богослужбите и во црковната администрација. За таа цел се преведе Библијата на македонски јазик, па нашите верници веќе со посебно задоволство не само што го разбираат Слово Божје туку и се даде можност да го практикуваат во живот.

Преводот на библиските текстови на современ македонски литературен јазик, очигледно стана на некој начин обврзувачка за пастирите во мисијата на Црквата. И во таа смисла мотивите за вклучување на македонската Библија во богослужението се истовремено *богословски* и *мисијски*. Од една страна за корегирање на неправилната литургиска практика, а од друга страна, литургиските догми да се оживеат и да се приближат до верниците, што претставува пастирски долг.

Со преводот на Библијата на современ македонски литературен јазик се даде можност на интересен и привлечен вероучителски начин да се постигне *проверка на знаењето, пројабочување, вежбање и прифаќање* на стекнатите *знаења од Библијата* (Светото писмо) на Стариот и Новиот завет.

За овие, еве, петнаесет години како што е отпечатено првото целосно Свето писмо – Библијата, има мошне видливи знаци дека Православната црква кај нас не е ниту мртва, ниту скаменета, како што некои сакаат да мислат, туку е жива сила која потполно и легитимно го претставува духот Христов во постојан подем и континуитет од древната и неразделна Црква. И што е најважно, Црквата веќе многу лесно може да одржува врска со младите генерации и тоа на нивниот говорен јазик.

И да бидам сосема јасен, овој современ превод на Светото писмо не само што придонесе за ширењето на набожноста меѓу мирјанството, туку во исто време послужи како темелен документ за развитокот на македонскиот книжевен јазик.

Ете, во таа смисла македонското православно свештенство, со право може да се каже дека има значаен придонес за општиот заеднички духовно-просветен прогрес во нашата држава.

И годинава, кога имаме три значајни јубилеи на нашето сеопшто живеење: 60 години од Македонската влада во возобновената македонска држава, 60 години од одржувањето на Првиот црковно-народен собор во Скопје и 60 години од кодификацијата на македонскиот литературен јазик кога им оддаваме признание и благодарност на носителите на важните одлуки за создавање и градење на државата и црквата го приложувам и следниот текст.

Исклучителниот проект „Преводот на Библијата на современ македонски литературен јазик“ несомнено му припаѓа на архиепископот Гаврил како *негово живоино дело и негов ирејознајлив код*, меѓутоа заслужуваат посебна пофалба, чест и уважение и неговите блиски соработници: архиепископот Михаил за превод на девтерока-

нонските книги, и професорите Трајан Митревски и Борис Бошкоски за редакцијата на целосниот превод на Библијата на современ македонски јазик.

Ова е општопознато сознание кое во себе го носам не само како истражувач, туку и како современик на овој мошне значаен историски проект. Вршејќи промоција на Светото писмо (Библијата), навистина беа именувани лица кои не учествувале во преведувањето, но изгледа само и само неоправдано да се намали и да се негира вистинскиот преведувач, што не оди во прилог на вистината. Ја користам оваа прилика да посочам на секој еден добронамерен истражувач, вистината самиот да ја провери преку оригиналната преписка во врска со македонскиот превод на Библијата (145 документи), која за прв пат се отпечати во прилог на мојата книга *Македонскиот превод на Библијата*, која излезе минатата година во издание на Богословскиот факултет во Скопје.

И да завршам.

Со оглед на тоа што македонскиот народ е овенчан во Библијата, нејзиниот превод на современ македонски литературен јазик го потврди нејзиниот мандат двосмислено: на родот и на неговиот јазик, а тоа значи сè додека постои Библијата ќе постои и македонски народ.

Севим Пиличкова

ФОРМУЛИТЕ ВО НАРОДНИТЕ ПРИКАЗНИ

*(некои македонски, турски, албански,
влашки и ромски варијанти)*

Составен дел од сижетното дејство на народните приказни се изразите и формулите што ја содржат нивната поетика и претставуваат естетски нарративни елементи коишто се интерес на многумина истражувачи од разни земји во светот.¹ Како резултат на моите досегашни истражувања и проучувања на народните приказни, меѓу другото, посебен интерес претставуваше и оваа материја како специфично обележје на народната проза.² Ова излагање се однесува на согледувањата во однос на обележјата од современата форма на егзистирање на формулите, нивната застапеност и одредување на нивното место и функција во народните приказни. Досегашните проучувања говорат дека од суштествено значење за текстовите на новелите и волшебните народни приказни е употребата на медијалните формули, а употребата на иницијалните и финалните формули имаат естетска функција.

¹ *Robert Pösch*, *Formelhafte schiwise im Volksmärchen*, Berlin, 1910; *R. Petsch*, *Motiv, Formel und Staff*, Stuttgart, 1929; *F. M. Luzel*, *Formules initiales et finales dans conteurs en Basse Bretagne*, Paris, 1880; *J. Bolte-G. Polivka*, *Anmerkungen zu den Kinder und Hausmärchen der Bruder Grimm*, I-V, Leipzig, 1913-1932; *R. Basset*, *Les Formules dans les contes*, *Revue des traditions populaires*, 1902-1903; *Albert B. Lord*, *The Singer of Tales*, New York, 1970; *Рошинну Николае*, *Традиционни формули! сказки*, Москва, 1974; *Р. М. Волков*, *Сказка, Розисказанта по сгожетосложеник» народной сказки*, I, Одесса, 1924.

² *Севим Пиличкова*: *Значењето и функцијата на јадењата во формулите од турските народни приказни, на релација раскажувач-слушател*, (*Makedonya'da yaşayan Türk halkının halk hikayelerinde söyleyici-dinleyici yönünden türk yemeklerin fonksiyonu ve önemi*, „III. Milletlerarası Yemek Kongresi“, *Düzenleyen Fevzi Halıcı*, İstanbul, 1990, 53-60; *Лингвистичките трансформации во народните приказни во услови на иселенички фолклор*, „Петта меѓународна конференција на тема 'Јазикот и социјалните контакти' (Incoliso 95, Fifth International Sociolinguistic Conference“), Софија, 1995, 31- 37; *Заедничките елементи во унгарските и во турските народни приказни*, (*Some common elements in Hungarian and Turkish folk tales*, „Scientific conference about Eastern Connections of Old Hungarian Culture“, Budapest, 1994; *За местото и функцијата на некои формули во турските волшебни народни приказни и новелите од Р. Македонија* (*About the place and function of some formulas in turkish fairy tales and novels from Republic of Macedonia*, „III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 78, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 21, Ankara, 1987, 323 - 329.

Според структурата на **иницијалните формули**, нивната улога и значење во сижетното дејство, утврдени се одредени константни наративни елементи, коишто и покрај разликите во реализацијата, главно, се јавуваат како универзални. Станува збор за два вида константни наративни елементи со опозициони карактеристики во нив:

1. Позитивни наративни елементи;
2. Негативни наративни елементи.

Застапеноста на едната или на втората група наративни елементи се одредува зависно од потребата за потврдување или негирање на вистинитоста на случките од сижетното дејство. Иницијалните формули ги содржат и составени се од следниве афирмативни наративни елементи:

1. Наративни елементи во кои се детерминираат активностите во однос на времето на случувањето на настанот;
2. Наративни елементи во кои се детерминираат активностите во однос на просторот од нивното случување;
3. Наративни елементи во кои се посочуваат некои од ликовите за кои станува збор во приказната.

Примери на македонска, турска, албанска, влашка, ромска варијанта (со превод на македонски јазик):

Cu било ели ѓа и не било...

Bir varimiş, bir yokimiş. /Едно имало, едно немало.

Na ge një mos qoftë, pa derë e pa portë... / Си бил еден да не бил, без врати и без порти...

Sh-ira tsi nu sh-ira. /Си беше што не си беше.

Sasa kaj najšasa. / Си беше што не беше.

Ушџе одамна некогаи...

Bir zaman varimiş... / Си било еднаш...

Ka qenë një herë. / Си било еднаш...

Vārã uarã sh-eara un chihãe. /Беше некое време овчар кај некој газда.

Sas kaj sas... / Си беше едно време...

Одамна в некое време живеел некој крал кој имал еден син.³

Bir zaman uzak bir memlekette, bir padişah, karisi em üç çocugi varimiş. / Еднаш во некоја далечна земја си живеел еден цар со жена и три деца синови.

³ Танас Вражиновски, Македонски народни волшебни приказни, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Македонско народно творештво, народни приказни, Книга 2, Скопје, 1986.

*Një here në një fshat... / Еднаш во некое село... Nji burrë e një gru kishin
kji djalë. / Еден маж и една жена си имаа еден син.⁴*

*Shi-ira un picurar, tu unā pade mare sh-pāshtea oile.⁵ / Си беше еден
овчар, во една голема ливада си ги пасеше овциите.*

*Sas kaj sas jekh pasa thaj jekh romni. / Си беше едно време еден ѓаша
и една жена.*

Поради сè поретката употреба, во современите варијанти народни приказни најчесто застапена е најкусата форма: *Bir varimiş bir yokimiş. / Едно имало едно немало, или - Си беше ѓоа шїо не беше.* Оваа микроформа е само еден мал дел од некогашните богати макро-содржини, кои денес може да се сретнат само понекогаш и тоа речиси исклучиво во усните нарации на постарата генерација.

Првиот дел од оваа иницијална формула „Едно имало“ / „Си било“ е опозиција на вториот дел - „едно немало“ / „ѓоа шїо не било“, со што се негира искажувањето од првиот дел. Зборовите од првиот дел претставуваат сеќавање исполнето со чувство на копнеж за минатото и жалење за одреден миг исполнет со среќа, миг кој траел сосема кратко и кој го нема во сегашноста. Зборовите од вториот дел наведуваат на сомневање во вистинитоста на кажаното од првиот дел.

Најчесто, веднаш потоа, раскажувачите поминуваат кон одредување на местото каде што се случува настанот, а потоа следува и одредувањето на времето кога се случува тој настан.

Примери:

Едно време.

Во едно месїо.

Откако се дава информација за неопределеноста на времето и просторот, следува посочувањето на ликовите од приказната.

Примери:

Си живеел еден цар ... ;

Си бил еден боѓаїи ѓрѓовец ... ;

Еден мноѓу сиромашен човек ...;

Една жена...;

Во продолжение од сижетното дејство, се наведуваат и другите ликови коишто се јавуваат во приказната.

⁴ Folklor shqiptar. I. Proza popullore. Vëllimi i tretë. Instituti i Folklorit, Tiranë, 1966.

⁵ Клеанти Лику - Ановска, Социјалната припадност на народните раскажувачи Власи, Скопје, 1995.

Пример:

Царо̄ӣ, (Овој бо̄га̄ӣ човек.../ еден т̄ир̄џо̄вец...) имал жена и една ќерка (т̄ири сина).

Зависно од функцијата што ја имаат во рамките на сижетното дејство, **медијалните формули** може да се поделат во две групи:

1. Медијални формули со надворешна функција во однос на сижетното дејство од приказната;
2. Медијални формули со внатрешна функција во однос на сижетното дејство од приказната.

Во првата група медијални формули спаѓаат:

1/1. Изрази и медијални формули кои за време на усната нарација раскажувачот ги користи со цел да предизвика љубопитност кај членовите на својата публика и да го освежи вниманието.

1/2. Изрази и медијални формули коишто за време на усната нарација му помагаат на раскажувачот полесно да помине од една во друга сижетна епизода.

Во групата изрази и медијални формули со внатрешна функција во текот од сижетното дејство спаѓаат:

2/1. Изрази и медијални формули што се користат за одредување на карактеристиките на ликовите.

2/2. Изрази и медијални формули што се користат за одредување на активностите на ликовите.

2/3. Медијални формули што се однесуваат на дијалозите на некои ликови од сижетното дејство во приказната, изрази што претставуваат одредени типични фрази (Овие типични фрази-изрази се константни наративни елементи, кои го обврзуваат раскажувачот да ги изговори без промени и во изворна форма).

2/4. Медијални формули со магиски карактер со чија употреба се активираат одредени постапки и дејства кај ликовите или предметите, активности што се од суштествено значење за понатамошното одвивање на настаните од сижетното дејство во приказната.

Според функцијата, медијалните изрази и формули може да се поделат на следниве две групи:

1. Изрази и медијални формули што се однесуваат на времето во рамки на сижетното дејство од приказната.

2. Изрази и медијални формули што се однесуваат на просторот во рамки на сижетното дејство од приказната.

Функцијата на медијалните формули од првата група се однесува на следниве причини за време на наративното дејство:

1/1. Изрази и медијални формули што се користат за време на интерпретацијата поради потребата да се постигне стопирање на движењето на времето во светот на конкретната приказна.

1/2. Изрази и медијални формули што се користат за време на интерпретацијата во моменти кога раскажувачот сака да го забави движењето на времето во ситуации кога е очигледно несоодветството помеѓу брзината на движењето на времето при одредена случка, во однос на времето потребно за реализирање на таа случка.

За илустрација на ова несоодветствување на времето во текот на нарацијата, може да послужи медијалната формула која често се среќава во светот на народните приказни, како на пример:

Денес - уйџре, денес - уйџре, денес - уйџре... како сийџе деца од џприказниџиџе, џџака и ова момче брџу расџело и во убаво момче израснало.

При употребата на овој тип формули, раскажувачите им се обраќаат на слушателите и бараат разбирање за брзината со која се одвиваат настаните од приказната, бидејќи тоа ја условува и потребата од соодветна брзина во усната нарација. За да му помогне на раскажувачот да ги раскаже активностите на двајцата клучни ликови од сижетното дејство, приказната просторно ги одвојува ликовите и на тој начин му се овозможува на интерпретаторот да ги раскаже активностите околу одреден настан прво на едниот лик, а потоа и на другиот лик од сижетното дејство. Станува збор за активности на ликовите коишто во светот на приказната се случуваат во различен простор, но во ист временски период. Затоа, по раскажувањето на случката и активностите за едниот лик, раскажувачот, потоа, започнува со известување на дејствата во однос на вториот лик.

Значи, со просторното оддалечување на двајцата ликови се овозможува независно раскажување на истовремените настани од едно сижетно дејство. Поминувањето од случките на едниот лик кон раскажување на случките на вториот лик, раскажувачите на народните приказни го постигнуваат со помош на следнава медијална формула, која е речиси идентична при интерпретацијата на сите раскажувачи од Македонија:

Да џо оѕџавиме момчеџо да сџиџе, а ние да одиме кај ќеркаџа на цароџи и да видиме џџаа шџо ќе најрави.

Во народните приказни може да се наведат и други моменти од сижетното дејство каде што медијалните формули реализираат слични

функции. Имено, со оглед на тоа што во светот од народните приказни не постои отпорот на околината, ликовите може да се движат со невообичаена брзина, а пречките со коишто се среќаваат ликовите притоа, не се вистински и природни, туку тоа се само одредени сегменти од нарацијата без суштинско влијание на случката од сижетното дејство. Ова непостоење на отпор на физичката средина може да се евидентира со некои многу често употребувани медијални формули.

Примери од овој вид формули заеднички за сите раскажувачи:

Кажано-сѝорено.

Каде очиие - ѝшаму нозеѝе...

Дематеријализацијата на просторот во народните приказни се постигнува и со невообичаеното преместување на јунакот од едно во друго место. Овие скокови за време на нарацијата може да се илустрираат со медијалните формули-броеви. Посочуваме еден пример со речиси идентична наративна изведба кај сите раскажувачи од Р. Македонија:

Одел, одел, одел: девеѝ брда и ѝланини ѝаѝѝ ѝоминал.

Финалните формули се употребуваат како естетско заокружување на крајот од сижетното дејство во народните приказни. Карактеристично за финалните формули е нивната сличност со иницијалните формули. Сличноста се однесува на констатацијата дека и едните и другите содржат позитивни и негативни наративни елементи. Со текстот на финалната формула раскажувачот повторно ги потсетува членовите од публиката на последниот настан од приказната, односно, тој повторно ја спомнува свадбата на јунакот. И овој дел од интерпретацијата, во различни приказни, се среќава во различни варијанти на усна изведба.

Примери:

Свадба си најравија, до среќа си дојдоа.

На свадбаѝа јадеа, ѝиеја и се усреќија.

Среќа си најдоа, ден денес ѝшаму среќни си живеаѝѝ.

Откако со овие формули ги известува членовите од својата публика за среќата на јунакот и неговата убава невеста, раскажувачот истото им го посакува и на сите присутни на наративната седенка.

Пример:

Тие среќа си најдоа, и ние да се усреќиме.

Во најголемиот број народни приказни сижетното дејство завршува со финалната формула со која се заокружува целата дотогашна усна нарација и настаните во неа. Во современите варијанти од народни приказни, композиционо најотуѓениот крај на приказната се содржи во некои изјави на раскажувачите со кои тие ја заокружуваат усната интерпретација.

Примери:

Толку е оваа приказна.

Во тоа време така било.

Колку знаев толку ти раскажав.

Заврши и нашата приказна.

Досегашните проучувања на повеќето сегменти од овие естетски, но и функционални наративни елементи во современите текстови од народните приказни од Македонија, покажуваат дека современата форма на нивно егзистирање во рамките на интегралниот текст од усната интерпретација се наоѓа во забележлив процес на осиромашување, распаѓање и постепено исчезнување. Нивната употреба, најчесто, може да се најде во репертоарот од народни приказни на раскажувачите од постарата генерација, а многу ретко кај припадниците на средната и помладата генерација.

Ванче Сџојчев

УЧЕСТВОТО НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД ВО ПОБЕДАТА НАД ФАШИСТИЧКИТЕ СИЛИ

Годинава се навршуваат шеесет години од победата над фашизмот, од завршувањето на Втората светска војна. Во светот никогаш не било постигнато поголемо единство, отколку што е сега. Од вкупно 190 земји-членки на Обединетите нации, 140 гласале за одбележување на шеесетгодишнината од победата над фашизмот. Трагедиите и жртвите повторно ги обединија демократските сили во светот, слично како при појавата на фашизмот, но овој пат со цел, согледувајќи ги бројките на жртвите, да се спречи секаква појава на профашистички и неофашистички идеи.

Фашизмот и Втората светска војна се непосредно поврзани. Науката го има одамна објаснето карактерот на фашизмот, времето и причините за неговата појава и го има оценето како најтемна идеологија на современата историја и најсилна негација на општоцивилизационските и демократските придобивки на поновата историја на човештвото. Фашизмот се појавил во времето на кризната состојба меѓу двете светски војни, а најтемната страна ја покажал во текот на Втората светска војна, и тоа не само како идеологија на реваншизмот, ревизионизмот и агресивноста, туку и како непосредна причина и цел на таа војна. По прашањето за иднината на човештвото настанала поларизација меѓу државите. Формиран е Тројниот пакт меѓу земјите со фашистичка идеологија и агресивни стремежи. Во таква ситуација формирана е противтежа во форма на антифашистички сојуз. Тој е начелно хетероген, составен од држави и организации со различна политичка и идеолошка ориентација, но подготвени за одбрана на демократијата.

Втората светска војна започнала на 1 септември 1939 година со нападот на Германија врз Полска. Поради тој напад два дена подоцна, односно на 3 септември Велика Британија и Франција ѝ објавиле војна на Германија. До 10 септември 1939 година во војната се вклучиле Канада, Австралија, Нов Зеланд и Јужноафричката Унија. Германија во

првата половина на 1940 година со молскавични напади ги разбила вооружените сили на Данска, Норвешка, Холандија и Франција и ги окупираше нивните територии. Во почетокот на јуни, додека траеле операциите во Франција, Италија ја искористила состојбата, па и објавила војна на Франција, а потоа ги проширила операциите на своите вооружени сили кон Медитеранот и Блискиот Исток. Во втората половина на 1940 година на Тројниот пакт му пристапиле Унгарија и Романија, а Италија извршила напад врз Грција. Во март 1941 година на Тројниот пакт му пристапиле Бугарија и Југославија. По мартовските антифашистички демонстрации во Белград, Скопје и други градови, Хитлер одлучил војнички и политички да ја разбие Југославија.

На 6 април 1941 година Германија со сојузничките сили извршила напад врз Југославија и Грција и за две недели воспоставила потполно влијание врз земјите на Балканскиот полуостров. На 22 јуни 1941 година Германија извршила агресија врз Советскиот Сојуз. Нападот започнал во согласност со познатата теорија за Блиц-кригот (молскавична војна), при што со група од 190 дивизии, вооружени со најсовремено оружје, бил извршен ненадеен напад. Во почетокот изгледало дека нивните јуриши се незадржливи, но Црвената армија со силната борба во почетокот на декември успеала да ги задржи нивните продирања. На 8 декември 1941 година Јапонија извршила напад врз вооружените сили на САД на Хаваите во Перл Харбур. По тој настан, САД ѝ објавиле војна на Јапонија. Истиот ден и Велика Британија ѝ објавила војна на Јапонија, а по три дена, односно на 11 декември 1941 година, Италија и Германија им објавиле војна на САД.¹ Така, Втората светска војна ги добила најшироките светски размери.

Германската агресија врз СССР извршила радикален пресврт врз состојбата и во односите меѓу останатите земји во светот. На 12 јули 1941 година во Москва британската влада потпишала спогодба со советската влада за заедничка борба против Германија и за давање секаква помош. На 14 август 1941 година била потпишана Атлантската повелба меѓу претседателите на САД, Френклин Рузвелт, и на Велика Британија, Винстон Черчил што претставува заедничка изјава дека се тие подготвени да му помогнат на Советскиот Сојуз во борбата против фашистичките земји. На Лондонската конференција на 24 септември 1941 година начелата на Атлантската повелба, покрај основачите, ја прифатиле уште 10 држави кои биле во воена состојба со Германија и Италија. Меѓу потписничките била и Југославија, што значи дека посредно и Македонија ја прифатила Атлантската повелба и ги почитувала нејзините начела. Со тоа станала рамноправна членка на

¹ Drugi svetski rat, Beograd, 1964, кн. 1, с. 315-361.

антихитлеровската коалиција. На тројното Московско советување (СССР, САД и В. Британија) од 29 септември до 1 октомври 1941 година биле донесени повеќе конкретни одлуки во однос на заедничката борба. На 1 јануари 1942 година била донесена Вашингтонската декларација, во која биле содржани принципите на Атлантската повелба и ја потпишале 26 држави. Таа Декларација била основа за создавање на Обединетите нации. До крајот на војната Атлантската повелба ја потпишале уште 21 држава. На тој начин биле зацврстени воено-политичките односи на антихитлеровската коалиција.²

Втората светска војна на Балканот официјално започнала со донесувањето на одлуката на Мусолини Италија да ја нападне Грција.³ На 28 октомври 1940 година италијанските сили стационирани во Албанија ја нападнале Грција. Меѓутоа, непосредно пред италијанската агресија, грчката Метаксасова власт извршила апсење и депортација на околу 2.000 најистакнати Македонци, членови на ВМРО (Обединета) и на КПГ, и ги депортирала на јужните острови од Егејското Море, под изговор дека спроведуваат мерки на претпазливост од шпиунажа. По агресијата на италијанските сили, грчкиот режим извршил мобилизација во егејскиот дел на Македонија, при што, речиси, вкупниот резервен состав го се состоел од Македонци и доселеници од Мала Азија, кои веднаш биле упатени во првите борбени линии на фронтот. До нападот на Германија на 6 април 1941 година врз Грција, на грчко-италијанскиот фронт загинале околу 12.000 луѓе, од кои околу 5.000 биле Македонци.⁴ Покрај тоа, италијанските авиони на 5 ноември 1940 година ја бомбардирале Битола, при што загинале 10 лица, а ранети биле 26 лица.⁵ Тоа се првите жртви што македонскиот народ ги даде во борбата против фашизмот.

На 6 април 1941 година, по бомбардирањето на Белград, Скопје, Битола, Штип, Велес и поважните објекти на пругата Ниш-Скопје-Солун, германските сили стационирани во Бугарија од три правци навлегле во Македонија: Кустендил-Куманово-Скопје; Горна Џумаја-Штип-Велес-Охрид и Петрич-Гевгелија-Солун. Од западната страна нападот врз Македонија го извршиле италијански сили, стационирани во Албанија на охридскиот и на дебарскиот правец.⁶ На 18 април 1941 година во Македонија навлегле бугарски окупаторски сили. На тој начин, Македонија била повторно поделена и окупирана од бугарски,

² Ванче Стојчев, Воена историја на Македонија, Скопје, 2000, с. 144-145.

³ Musolini, Memoars, London 1949, p. 270.

⁴ Христо Андоновски, Македонците под Грција во борбата против фашизмот (1940-1944), Скопје, 1968, с. 40.

⁵ Архив на Војноисторијски институт (АВИИ), Белград, Пописник 17, кут. 11, фасц. 2, док. 36.

⁶ Akten zur deutschen answartiqen Politik (ADAP), serie D, Band XI 1, dok 73, 97-105.

италијански и германски сили. За кусо време се појавиле и нивни соработници: големосрпски, големоалбански и големобугарски сили, кои се ставиле во функција на окупаторите и барале од нив поддршка за остварување на своите големодржавни интереси

Подготовките на македонскиот народ за вооружена борба започнале веднаш по навлегувањето на фашистичките вооружени сили. На 7/8 април 1941 година Месниот комитет (МК) на Прилеп одржал состанок на кој била утврдена определбата за вооружена борба против окупаторот. Во текот на април 1941 година подготвителни состаноци одржале повеќе МК во Македонија.⁷ По нападот на Германија врз Советскиот Сојуз на 22 јуни 1941 година, самоиницијативните состаноци на МК на КПЈ во Македонија го иницирале Покраинскиот комитет (ПК) кон крајот на јуни 1941 година да формира Воена комисија, која ќе биде одговорна пред ПК за военото прашање. Активностите на Воената комисија резултирале со формирањето на Скопскиот партизански одред на 22 август 1941 година. Нешто подоцна биле формирани Прилепскиот и Кумановскиот партизански одред, а на 11 октомври со нападот на жандармериската станица во Прилеп започнало планско и организирано вооружено востание на македонскиот народ.⁸

Во почетокот на 1942 година, по одржувањето на јануарското советување Македонското националноослободително движење (НОД) се засилило, биле формирани повеќе месни воени штабови, а во јуни 1942 година Покраинскиот воен штаб бил преименуван во Главен штаб на народноослободителните партизански одреди на Македонија (ГШ на НОПОМ). Во март 1943 година е формирана Комунистичката партија на Македонија (КПМ) на чело со Централен комитет (ЦК). Главниот штаб на НОПОМ е проширен и преименуван во Главен штаб на народноослободителната војска и партизански одреди на Македонија (ГШ на НОВ и ПОМ).⁹ На тој начин биле формирани политичкото и военото раководство на МНОД и се започнало со создавање покрупни воени формации, се создавале слободни територии, се формирале оперативни зони, обласни комитети и воени штабови, се зголемил приливот на нови борци, со што вооруженото востание прераснало во народноослободителна војна.

Во втората половина на 1943 година се одржал Преспанскиот состанок од 2-4 август, формиран е Акциониот народноослободителен комитет (АНОК) на Македонија, формиран е баталјонот „Мирче Ацев“ на 18 август како прва регуларна воена единица, создаден е Иници-

⁷ Миле Михајлов, Военозаднинските органи во народноослободителната војна на Македонија (1941-1945), Скопје, 1975, с. 36-37.

⁸ Историја на македонскиот народ, Том 5, Скопје, 2003, с. 108-111.

⁹ Историски архив на КПЈ, Том VII, док. 71, с. 211-214.

јативен одбор за подготовка и свикување на АСНОМ, формирани се Првата македонско-косовска бригада на 11 ноември и Втората македонска бригада на 20 декември 1943 година. Веднаш потоа, македонската народноослободителна војска ги започнала зимските операции. Во меѓувреме, ГШ на НОВ и ПОМ го издал Манифестот до македонскиот народ. Потоа биле одржани Фуштанското партиско советување, и основачкиот конгрес на Народноослободителниот младински сојуз на Македонија (НОМСМ).

Во февруари 1944 година, со познатиот Февруарски поход, народноослободителната војска на Македонија извршила оперативни дејства, речиси на целата етничка територија на Македонија. По пролетната офанзива 1944 година биле создадени покрупни слободни територии и се создале можности за свикување на Првото заседание на АСНОМ. Во согласност со одлуките на второто заседание на АВНОЈ, одлуките и решенијата на АСНОМ служат како основа за воспоставување и натамошна изградба на македонската државност.

Подготовките за конечното ослободување на Македонија ГШ на НОВ и ПОМ ги започнал со реорганизација на единиците и раководствата на македонската народноослободителна војска. Донесена е одлука да се формираат четири оперативни зони, во секоја од нив по една до две дивизии. Формиран е Главен одбор на единствениот НОФ на Македонија. Донесена е одлука да се спроведе општа мобилизација, да се формираат и корпуси, народното стопанство да се мобилизира за логистичко обезбедување на народноослободителната војска и објавен е проглас со кој се повикуваат сите граѓани на Македонија да ја засилат борбата против фашистичките окупатори и нивните соработници. Формирани биле седум дивизии, а во октомври 1944 година оперативните зони прераснале во корпусни и биле формирани три корпуси. По ослободувањето на Македонија, во средината на ноември 1944 година, македонската војска била реорганизирана, а 15. македонски корпус во состав од 42 и 48 дивизија во бројна состојба од околу 25.000 борци е испратен на Сремскиот фронт, при што учествувал во завршните операции за ослободување на Југославија. Во борбите за пробивање на Сремскиот фронт до капитулацијата на германските сили, единиците на 15. македонски корпус загубиле околу 1.200 мртви, 3.369 ранети и 378 исчезнати.¹⁰

Македонската народноослободителна војска во текот на четиригодишната војна водела силни вооружени борби против бугарските, италијанските и германските окупаторски сили и против нивните соработници: балистичките, четничките и ВМРО-михајловистичките

¹⁰ Боро Митровски, Петнаесетти македонски корпус..., с. 589.

контрачети. Особено значајни биле Февруарскиот поход, Пролетната офанзива и завршните операции за ослободување на Македонија. Мошне силен успех македонската војска постигнала во борбите при повлекувањето на Германските групи армии „Е“ (ГАЕ) од Грција, чија бројна состојба изнесувала околу 350.000 луѓе. Борбите против овие елитни германски сили траеле околу 40 дена. Притоа, македонската војска извршила околу 200 операции, боеви и борби. Во тој период заплени биле 15.000 парчиња германско оружје, уништени околу 300 моторни возила, три тенка, десетици локомотиви, вагони и друго. Извршени биле околу 190 рушења на железнички пруги, а само во еден ден со 45 рушења сопрени се и уништени 18 германски композиции возови. Поради сите тие дејства, Германците биле принудени со две дивизии да се повлекуваат преку Албанија. Покрај тоа, ГАЕ во борбите од октомври до ноември 1944 година во Македонија ги имале следните загуби: 421 мртви, 1.297 ранети и 571 исчезнати. Вкупно за неполни два месеци од германскиот борбен состав биле исфрлени 2.289 војници.¹¹ Со тоа се постигнало: прво, пресечена е отстапницата на ГАЕ низ долината на Морава; второ, забавено е повлекувањето на ГАЕ за 40 дена, што имало суштинско значење во завршните операции за ослободување на Југославија, трето, Македонија е ослободена со сопствени сили. Истовремено со разорот на војната се создавала и се развивала и Македонската народноослободителна војска. Нејзината бројна состојба во летото 1944 година изнесувала околу 6.000 борци и старешини, во времето на ослободувањето на Македонија бројната состојба се зголемила на 66.000, на 15 јануари 1945 година имало 83.814, а во време на капитулацијата на Германија македонската војска броела 110.000 борци и старешини.¹²

Во текот на четиригодишното војување против фашистичките окупатори, истовремено поднесувајќи ги сите последици на геноцидната политика, македонскиот народ го втемелил својот придонес во конечната победа над фашизмот на различни начини и со бројни жртви. Со потпишувањето на спогодбата „Кладиус-Попов“ бугарската влада се обврзала да обезбеди работна сила за рудниците во Македонија, кои биле под управа на Германците. За тие потреби било ангажирано месното население. Само во 1942 година во 700 македонски претпријатија кои работеле за германски потреби на присилна работа биле ангажирани 14.000 души. Освен во месните претпријатија се вршела интернација на македонското население во Германија, Италија и Бугарија и тоа по групи (работни дружини). Во Германија и Италија биле упатени 19.000 луѓе,

¹¹ Извештај на командата на Југоисток. АВИИ, Белград, НАВ-Н-Т-311, ф. 195/264 и 267-269.

¹² Боро Митровски, ц.т. с. 58, Миле Михајлов, ц.т. с. 278.

во Бугарија 25.000 и наведениве 14.000 ангажирани во македонските претпријатија, односно вкупно 58.000¹³ души од Македонија биле во интернација. Многу од таму никогаш не се вратиле.

Покрај интернацијата окупаторот вршел масовни иселувања на населението. Започнале со иселувањето на Србите колонизирани 1918 година а до декември 1941 година иселиле 26.451 Србин, со цел да се создаде чиста „бугарска етничка територија”.¹⁴ Потоа ги иселувале семејствата на македонските комунисти и семејствата на оние регрути што не се јавиле на повик да служат во бугарската окупаторска армија. По различни основи бугарскиот окупатор само до март 1942 година од Македонија иселил 5.000 лица.¹⁵ Покрај наведениве, на народот особено тешко му паѓало преселувањето на цели села, од едно во друго. Од имотот не можело да се носи ништо. Такви преселувања најмногу имало во Кавадарската општина. На тој начин без свои домови и огништа останале 34.000 луѓе.¹⁶

Освен принудната работа, интернацијата и присилните иселувања, македонскиот народ особено тешко ги доживеал окупационите затвори и депортирањето во концентрационите логори. Само низ скопскиот затвор Идризово во текот на окупацијата поминале 8.000 затвореници, од кои 500 биле жени.¹⁷ Поради својата непокорност, македонското население било упатувано во разни фашистички концентрациони логори. На почетокот на 1941 година ги упатувале во концентрациониот логор „Гонда вода“ во Бугарија. Таму биле депортирани околу 1.130 Македонци. Во логорот „Св.Никола“ ги депортирале жените. Од 1.450 жени од Југославија најголем број биле Македонки.

Целокупното безвластие и самоволие над македонскиот народ, согласно со фашистичката регулатива, го спроведувале и највисоките правни институции – Касациониот суд во Софија и Воениот суд во Скопје. Во Македонија бил формиран и Прек воен суд, кој бил подвижен. Воените судови во периодот од 1 јануари 1942 до 4 септември 1944 за различни престапи изрекле бројни пресуди: смртни 1590, извршени смртни пресуди 199, осудени на доживотен затвор 1.133, осудени на временски затвор 7.324. Освен осудените, воените судови обвиниле 12.461 лице за кои се предвидувала смртна пресуда.¹⁸ Според непотполните податоци на македонската земска комисија за жртвите и страдалниците

¹³ Архив на Југославија (АЈ), Белград, фонд Државне комисија за утврѓивање ратне штете почињене од стране окупатора и нивових помагача, фасц. 12

¹⁴ Архив ВИИ, Белград; фонд Бугарска, к.1 рег.бр.1/11-1, ф.11, сн. 601-657

¹⁵ Растислав Терзиоски, Фашистичка Бугарија во Советскиот печат, Скопје, 1983, стр.75

¹⁶ АЈ, фонд државне комисије..., фасц.12

¹⁷ Никола Живковиќ, Ратна штета коју је Бугарска учинила Југославији 1941-1944, Београд, 1985, стр.65

¹⁸ Димо Казасов, Бурни години 1918-1944, Софија, 1949, с.720

на воените злосторства на окупаторот, теророт и военото злосторство во Македонија ги имале следните последици: убиени 5.476 души, мачени и претепувани 8.280, апсени и интернирани 50.414, (во таа бројка не се опфатени интернираните во месните рудници и претпријатија) – вкупно 64.170 души.¹⁹ Наведените злосторства се направени врз цивилното население. Во тие податоци не се внесени загинатите и ранетите борци, над кои исто така се вршеле злосторства, па од тие причини податоците ги сметаме непотполни. Во извештајот на Државната комисија за утврдување на воените злосторства од страна на окупаторот и домашните издајници, испратен до Владата на ФНРЈ во мај 1946 година, само за бугарскиот окупатор се наведуваат 1.568 лица, кои извршиле воени злосторства. Од наведените за 1.052 злосторници се истакнува дека се наоѓаат во Бугарија. Од своја страна, македонската земска комисија доставила до Државната комисија на ФНРЈ одлуки за 635 домашни издајници, осудени како воени злосторници, а за кои исто така се претпоставува дека се во Бугарија.²⁰

Страдањата на Македонија под режимот на фашизмот, покрај наведените жртви, ги манифестираат пљачкосувањата и економскиот пустош, кој останал во земјата по ослободувањето. Македонија во почетокот на 1941 година располагала со 87 разни рудници. Од нив Германија извлекувала 155.000 тони годишно, а во исто време Бугарија во „старите“ краеве произвела 53.000 тона, што претставува приближно 1/3 од добиената руда од Македонија.²¹ Според непотполно утврдените податоци, економските загуби на македонскиот народ за време на окупацијата изнесувале: на бугарското окупационо подрачје во областа на националната имовина 235.385.649 долари, во областа на националниот доход 231.300.547 долари. Вкупно 466.686.196 долари по курс од 1945 година. На италијанското окупациско подрачје загубите изнесувале: а) во областа на националната имовина 3.023.341.859 динари, б) во областа на националниот доход 6.631.637.870 динари. Вкупно 9.654.979.729. југословенски динари по курс од пред војната.²²

Најтешки и неповратни биле човечките жртви кои македонскиот народ ги вградил во победата над фашизмот но и оние жртви кои го преживеале мачењето и ранувањето па како трајни инвалиди станале живи споменици на најголемото безумие во историјата на човештвото.

¹⁹ АЈ, фонд државне комисије...ф.12; Љубомир Прљета, Злочини против човечности и меѓународно право. Нирнбершка пресуда и документи о геноциду. Београд, 1992 с.270

²⁰ АЈ, Државне комисије... ф.12, Љ.Прљета, цит.труд,с.286 и 293

²¹ Давид Коен, Българско-економски отношения и врџки, БАН; София, 1972, стр.506, Ванче Стојчев, Бугарски окупациони систем у Југославији, ВИГ, бр.1-3, Београд, 1992, стр.64

²² АЈ, фонд Ратне штете... ф.к.449/54-19-44, Р.Терзиоски, Три документи како сведоштво за човечките жртви и материјалните штети во окупирана Македонија 1941-1944. Гласник на ИНИ бр.2-3 Скопје, 1981, стр.229-260

Вкупниот број на загинатите од Македонија во текот на Втората светска војна изнесува 33.000 жртви, вклучувајќи тука и преку 7.000 македонски Евреи кои бугарскиот окупатор во 1943 година ги депортира во концентрациониот логор во Треблинка, Полска.²³ Имајќи предвид дека македонскиот народ од сите делови на Македонија се вклучил во борбата против фашизмот, неговиот придонес во конечната победа против фашистичките сили е изразен преку следните жртви: во вардарскиот дел загинале околу 33.000, во егејскиот дел од Македонија загинале околу 2.730 и во пиринскиот дел од Македонија имало околу 327 загинати. На ова треба да се додадат и 5.000 загинати во италијанско-грчката војна во 1940 година. Вкупно од сите делови на етничка Македонија во борбата против фашизмот од 1940 до 1945 година загинале околу 41.057 лица. Покрај тоа, од егејскиот дел на Македонија емигрирале околу 20.000 лица.²⁴

Македонскиот народ, покрај човечките жртви и економските загуби, и со својата толерантност придонел да се надминат сите трагедии што му ги направил окупаторот за по победата над фашизмот да се започне со живот во слога и меѓусебно признавање меѓу соседите и со соработка заради подобра иднина. Поради таа цел, македонското највисоко раководство во име на македонскиот народ дало согласност Бугарската народна армија да влезе на територијата на Република Македонија и да учествува во завршните операции до победата над фашизмот. Покрај тоа, на Бугарија ѝ е простена репарацијата од 25 милиони долари, кои бугарскиот народ требало да ѝ ги плати на Македонија за направените штети и воени злосторства за време на окупацијата. Имено, на Бледската спогодба помеѓу Тито и Георги Димитров на 1 август 1947, во точката 7 на Протоколот Владата на ФНРЈ во име на македонскиот народ, а со цел за пријателство со бугарскиот народ, се откажала од репарацијата.²⁵

Заклучок

Во својата долга и бурна историја исполнета со буни, востанија и војни, македонскиот народ, освен што водел самостојна борба подигнувајќи бројни востанија за ослободување од разните окупатори, учествувал скоро во сите ослободителни борби што ги воделе соседните народи. Се борел и во пошироки простори и тоа секогаш за правда и слобода, но ретко бил третиран за равноправен соборец. Неговата храброст и борбеност често пати била искористувана за туѓи интереси. Во текот на

²³ Владо Ивановски, цит. труд, с.28.

²⁴ Историја на македонскиот народ, Том 5, Скопје, 2003, с. 357, 502 и 540.

²⁵ Георги Димитров, Говори, чланци и изјаве, Београд 1947 стр.405

Втората светска војна во рамките на антифашистичката коалиција, со народноослободителното движење македонскиот народ прв пат бил третиран како равноправен сојузник. Учествувајќи во антихитлеровската коалиција, македонскиот народ дал силен придонес во победата над фашизмот. Човечките жртви од околу 33.000 лица и вонредно големите материјални штети го стават македонскиот народ во групата народи кои уште од почетокот на војната јасно се определиле против фашистичкото ново уредување. Притоа, тој се борел и за национално ослободување и за создавање сопствена држава.

Слободата и државата што македонскиот народ ги стекнал по завршувањето на војната и со одлуките и решенијата на Првото заседание на АСНОМ, претставуваат оживотворување на неговата повеќедековна борба. Вложувањето животи на најистакнатите дејци на македонскиот народ во темелите на слободата и сопствената држава трае со засилен континуитет од Разловечкото и Кресненското востание, преку Илинденската епопеја, па Балканските и Првата светска војна, сè до конечната победа над фашизмот во 1945 година. Непроценлив е влогот на претходните генерации во иднината на македонските поколенија. Сегашната генерација е само алка во синцирот на македонското опстојување која има обврска борбените и слободарските традиции да ги чува, негува и пренесува. Само како таква ќе биде достоина на името и славата македонска.

Ѓорѓи Чакарјаневски; Тодор Чеџреџанов

60-ГОДИНИ ОД ПОБЕДАТА НАД ФАШИЗМОТ И 60 ГОДИНИ ОД ПРВАТА ВЛАДА НА НР МАКЕДОНИЈА

Големата војна која отпочна во 1914 и заврши во 1918 година даде 9 милиони жртви, донесе сиромаштија, епидемии од болести, предизвика неброени човечки драми, остави сираци, вдовици, мајки и сестри зави во црнина. Се сметаше дека е најголемата светска трагедија што дотогаш се беше случила. Од нејзините преживеани и сведетели во неа, се апелираше никогаш да не се заборави преживеаното. Не заради нешто друго, туку заради фактот да не би дошло до повторување. Се сметаше дека кога би се заборавиле злосторствата што беа направени за време на војната, би се направил нов злочин. Меѓутоа, по потпишувањето на Версајските мировни договори, на површина повторно се појавија спротивставените интереси на големите сили, во случајот во преден план изби незадоволството на поразените, кои за цело време на меѓувоенниот период ќе се залагаат за ревизија на Версајскиот и другите договори.

Во 1920 година на историската сцена се појави фашистичката идеологија, а по доаѓањето на Бенито Мусолини на власт во Италија во 1922 година, се насираше почетокот на крајот на Версајскиот мировен договор. Големата економска криза којашто го зафати светот кон крајот на 20-тите и првите години на 30-тите, му овозможи на германскиот национал-социјализам, подоцна изроден во нацизам, да дојде на власт и заедно со фашизмот дефинитивно да започнат со уривањето на Версајскиот мировен поредок. Овде не треба да се забори и она што се случуваше на Далечниот Исток – појавата на јапонскиот милитаризам и експанзионизам. Агресиите што беа извршени од страна на Јапонија и Италија врз Кина и Етиопија, и неенергичното настапување на Друштвото на народите против истите, широко ги отворија вратите на новите воени дејствија во Европа.

По изборот на Хитлер за канцелар на Германија започна процесот на ревидирање на Версајските мировни договори. Настаните се редеа како на филмска лента. Во јануари 1935 година Хитлер го направи својот

прв чекор. На Германија ѝ беше вратена Сарската област, но незадоволна од тоа веќе на 7 март германските оружени трупи ја окупираа и Рајнската област. Овие акции на Хитлер и на Мусолини премолчено беа одобрени од страна на Велика Британија и Франција. Тоа како да беше потстрек за Хитлер да продолжи со својата експанзија. Во 1938 година изврши присоединување на Австрија кон Германија. Истата година, со договорот во Минхен и со одобрување на Велика Британија му беше дозволено да ја присоедини и Судетската област, која дотогаш беше во рамките на Чехословачката република. Ова присоединување беше извршено без одобрување на чешката Влада и чешкиот народ. Тие беа присилени од Велика Британија да го сторат тоа, бидејќи Британците се надеваа дека тоа ќе биде последното барање на Хитлер и насочување на неговата воена експанзија кон СССР.

Меѓутоа, наместо тоа, во август 1939 година СССР и Германија склучија договор со кој извршија поделба на интересни сфери во Југоисточна Европа. Со тоа западните земји беа шокирани, а од друга страна на Хитлер му беше отворен патот за нови освојувања. Непосредно по нападот на Германија на Полска, Советската армија навлезе во источните делови на Полска, а исто така ги окупира и Балтичките држави.

Неполн месец потоа, Германија изврши напад на Полска, а на 3 септември 1939 година Велика Британија и Франција ѝ објавија војна на Германија. Со тоа започна Втората светска војна. Притоа, не беше заобиколен и Балканскиот полуостров. Во октомври 1939 година Италија изврши окупација на Албанија и прогласи персонална унија со Италијанското кралство.

Од почетокот на војната Хитлер за кратко време ги освои Данска, Норвешка, Белгија, Луксембург и Холандија. Патот кон Франција му беше отворен. Германците влегоа во Париз на 14 јуни 1940 година. Со тоа, со исклучок на Шпанија, Португалија и неутралните Швајцарија и Шведска, Западна Европа се најде во рамките на германските завладувања. Една година по почетокот на Втората светска војна, на 27 септември 1940 година, беше формиран Тројниот пакт меѓу Германија, Италија и Јапонија, кој имаше за цел да создаде т. н. „нов светски поредок“.

Во октомври 1940 година Италија изврши агресија на Грција. Меѓутоа, во таа војна италијанските сили наидоа на жесток отпор, беа поразени и принудени да се вратат на позициите во Албанија.

На Балканот, Германија и Велика Британија во почетокот на војната настојуваа, со разни ветувања да ги придобијат балканските земји на своја страна. Во центарот на сите тие пазарења се најде и Македонија. И овде треба да се бара причината зошто Германците беа поупешни во тие привлекувања кон себе.

До пролетта на 1941 година, Романија, Бугарија и Југославија пристапија кон силите на Тројниот пакт. Меѓутоа, во Кралството

Југославија, со ангажирањето на британските тајни служби, дојде до демонстрации и откажување на договорот за пристапување кон Тројниот пакт на Кралството Југославија. Тоа кај Хитлер предизвика огромен бес. Тој реши Кралството Југославија да биде воено победено и уништено. Германските воени сили извршија агресија на К. Југославија и Грција на 6 април 1941 година.

По освојувањето на Европа од страна на Германија, северниот дел на Африка од страна на Италија и Германија и освојувањата на Далечниот Исток од страна на Јапонија, својата воена сила Германија ја насочи кон СССР.

На 22 јуни 1941 година Германија изврши агресија врз СССР. Ова беше пресвртен момент во однос на силите на фронтот. Имено, членките на Третата Интернационала – комунстичките партии кои дотогаш го почитуваа договорот помеѓу СССР и Германија од 1939 година, и војната ја сметаа за пресметка меѓу империјалистичките капиталистички земји, отпочнаа со подготовките и најактивно се вклучија во вооружената борба против фашистичките сили.

Во август 1941 година, со потпишувањето на Атлантската декларација од страна на претседателите на САД и Велика Британија беа удрени темелите на Антихитлеровската коалиција. А по нападот што го изврши Јапонија на американската воена база во Перл Харбур на 7 декември 1941 година, САД влегоа во војна против силите на Тројниот пакт.

На 1 јануари 1942 година врз основа на Атлантската повелба беше потпишана повелбата на Обединетите Нации од 25 земји, меѓу кои и Кралството Југославија.

До 1942 година на фронтите доминираа воените сили на Оската. Пресвртница ќе претставува Сталинградската битка. На 19 октомври 1942 година започна Советската офанзива на Источниот фронт. Таа офанзива ќе трае сè до крајот на војната т.е. ослободувањето на Берлин. Овде треба да се спомнат големите победи на Црвената Армија во Курдската битка, кај Кишињев и др.

Истата година силите на Велика Британија и САД имаа успеси во Северна Африка. Една од најзначајните победи била извојувана во битката кај Ел-Аламејн (октомври-ноември 1942 година).

Веќе во 1943 година се насирале победникот од овој воен судир. Во септември 1943 година капитулира Италија. На 29-30 ноември 1943 година во Техеран се сретнаа Рузвелт, Сталин и Черчил кои донесоа одлука дека војната ќе се води до конечна победа над силите на Оската.

На Далечниот Исток, до мај 1942 година, Јапонците продолжуваа со своите успеси. Меѓутоа, во поморската битка кај Мидвеј, која се одигра од 3 до 7 јуни 1942 година, јапонската морнарица претрпела целосен пораз. Американското истоварување на Гвадалканал (7 август

1942) го означил почетокот на американско-австралиската контраофанзива на Далечниот Исток.

Во 1944 година Црвената Армија продолжила незадржливо да напредува на сите фронтови. Биле уништени 25 германски дивизии. Силите на Црвената армија влегоа во Полска, Унгарија, Финска, Романија, Бугарија и Југославија, Чехословачка и преминале на територијата на Германија.

На запад, на 6 јуни 1944 година на бреговите на Нормандија бил отворен Вториот фронт во Франција под командата на Ајзенхауер. Биле ослободени Белгија, Холандија, Франција, со што силите на Сојузниците стигнале пред Германија.

Наоѓајќи се во безизлезна положба, на 8 мај 1945 година, во Берлин била потпишана безусловна капитулација на Германија.

Но со тоа, сè уште не беше завршена Втората светска војна. На Далечниот исток, сè уште се водеше беспопштедна борба меѓу сојузничките сили и Јапонија. На 6 август 1945 година, САД го фрли дотогаш најсилното и најуништувачкото оружје врз градот Хирошима, атомската бомба. Само по три дена истото го стори и над Нагасаки. На крајот, Јапонија беше принудена да ја потпише безусловната капитулација на 2 септември 1945 година. Со тоа беше ставен крај на најстрашната и најдолгата војна во историјата на светската цивилизација.

Војната траеше 6 години, во неа зедоа учество 61 држава. Војната директно се водела на територијата на 40 држави. Под оружје биле 110 милиони луѓе од кои 55-60 милиони загинале, а 35 милиони биле ранети.

И Македонија и македонскиот народ заедно со народностите го даде својот придонес во борбата против нацифашизмот. Тогаш Македонија со организирано востание и со сопствени сили ја стекна и својата долго очекувана државност. Како врв на таа борба се издигна АСНОМ. А со АСНОМ, пак, и со инкорпорирањето на бројните активности на политичкото и военото раководство, започна да се заокружува процесот на државно-правното конституирање на македонската држава. Македонија добива сосем друг легимитет. Со АСНОМ, Народноослободителната војска на Македонија веќе е регуларна постојана македонска војска со свој Главен штаб и е под контрола на македонската држава.

Во завршните операции за ослободувањето на Македонија, македонската војска се сосотоеше од три корпуси во чиј состав влегоа 7 дивизии со 22 ударни, 4 артилериски, 3 пионерски и една коњичка бригада.

А по конечното ослободување на Македонија, натамошната дејност на македонските единици се одвиваше во составот на Југословенската армија во борбите за конечно ослободување на Југославија. Се отиде на Сремскиот фронт, кон Загреб и Марибор во духот на прокламираната цел за тотален пораз на силите на Оската од страна на антихитлеровската коалиција, чиј дел беше и НОВ и ПО на Македонија.

Тогаш започна да се заокружува започнатиот процес на уставно вообликување на македонската држава.

АСНОМ на Третото заседание се преименува во Народното собрание на Н. Р. Македонија и го донесува Законот за формирање на Влада на Н. Р. Македонија.

Со тој закон, Народната влада се конституира како врховен извршен и наредбодавен орган на државната власт на федералната единица Македонија. Неа ќе ја именува Президиумот на Народното собрание, а ќе одговара пред Народното собрание.

Со Указ на Президиумот на Народното собрание на Македонија, потпишан од нејзиниот претседател Методија Андонов-Ченто и тогаш, како и денес, врз основа на реалноста, во владата влегоа претставници на македонскиот народ, албанската и турската народност. За нејзин прв претседател беше избран Лазар Колишевски, секретар на ЦК КПМ од неговото прво конституирање. Лазар Колишевски како прв претседател на Владата на Федерална Македонија, потоа на НРМ и Извршниот совет, од 16 април 1945 до 19 декември 1953 година, ќе ја предводи државата во 5 мандати со различни состави на Влади.

Во тие први денови Президиумот на народното собрание ќе донесе повеќе закони со кои ја задолжува Владата да донесува уредби и акти со кои се рагулираат многу значајни прашања од општествениот живот.

Особено значаен документ на првата влада на Македонија е обнародувањето на нејзината Декларација, со која, му се обраќа на македонскиот народ и народностите во Македонија и на пошироката јавност во Југославија и во светот. Чинот на формирањето на Владата во Декларацијата беше оценет како: *„реален израз на рамнојравноста, брајнстивојто и единствито на народите на Југославија исковано во заедничката борба против окупајторот... остварување на националните права и рамнојравност на сите народи во тогашна Демократска и Федеративна Југославија.“* Исто така, во Декларацијата, која претставуваше заокружен програмски документ, пред народот на јасен начин ги постави основните цели. Во неа беше зацртана изработката и спроведувањето на еден општ план со кој ќе се изврши обновата и ќе се засили стопанството во сите негови гранки. Биле утврдени и нејзините обврски, како што биле: подобрување на здравјето и здравствената заштита на населението; борба за ликвидирање на неписменоста, утврдување на азбуката и литературниот јазик, развитокот на училиштата и создавање универзитет; подигање на личната и службената одговорност; борба против бирократизмот, саботерството и привилегиите и сл. Во Декларацијата, Владата на ДФМ го изрази и своето определување за Југославија како силна и централизирана федерација, користејќи притоа и идеолошки примеси за оправдување на својата

определба. Владата стоеше доста цврсто за „југословенската опција“, исфрлајќи ја паролата „сè за фронтот – сè за победата.“

Несомнено е дека Првата влада на Македонија спроведуваше и непопуларни мерки кои беа дел од менувањето на сопственичките односи, како спроведување на експропријација преку аграрна реформа, мерки за конфискација на имотите на народните предавници, ставање на странските претпријатија под државно владение, национализацијата, одземањето на воените печалби, колективизацијата и слично, кои оставија длабоки траги во општествениот и социјалниот живот на населението во Македонија. Но, исто така учествуваше во организирањето и насочувањето на стопанскиот развој. Со еден збор, таа имаше единствена цел, создавање и јакнење на економската основа на „новите социјалистички општествени односи и постојана битка за нивно продлабочување и проширување“, што беше цел на тогашното општествено уредување. Во центарот на најзиното фокусирање беше грижата кон работничката класа и истата да ја доведе во една поблагопријатна состојба на економски и социјален план. Од денешна перспектива, сведоци сме дека поголемиот дел од овие активности, во новите политички услови по 1990 година беа ревидирани. Меѓутоа, не треба да се заборава дека историските услови во кои се случуваа тие настани пред 60 години беа такви какви што беа. Надвор од нив не можеше да се делува. Идеологијата беше двигател на целокупната активност на државните органи, а градењето на новите социјалистички односи беа приоритет.

Донесувањето на првиот Устав на НРМ од крајот на 1946 година и неговото влегување во сила од почетокот на 1947 година, имаше големо државотворно и историско-политичко значење. Тоа беше првиот уставен акт на младата македонска држава, со кој се определи нејзиниот карактер како држава и обликот на нејзиното државно уредување. Од друга страна, историското и политичкото значење на овој документ се состоеше во потврдувањето на македонскиот национален ентитет и идентитет, изразен низ веродостоен и општопризнат документ. Тој претставуваше акт со кој се изразувааше националната слобода над еден дел од македонскиот народ; акт во кој се изразувааше државноста на македонскиот народ, но и акт во кој Македонија се вградува во федеративната заедница на југословенските народи. Во натамошниот период, пак, ќе дојде до нови структурални промени во владите на Република Македонија. Тие во својата суштина нема да влијаат или пак да ја променат организационата структура, а ќе бидат донесени и повеќе закони за измена и дополна на владите на Република Македонија. Од август 1944 година до ден денес како претседатели на Владата на Р. Македонија ќе се појават 14 личности, од кои некои во повеќе мандати ќе раководат со вкупно 24 влади.

Но како и да е, оттука, може да произлезе и единствениот заклучок дека, со сета своја историска димензија, НОАВМ и во неа вградените субјекти, беше резултат на огромните напори кои ги даде македонскиот народ обединет околу природното право да обезбеди сопствена национална слобода и држава. Тој историски процес предводен од македонските комунисти и антифашисти, а во отсуство на друга организирана сила која ќе го предводи македонскиот народ во правецот на формирање на сопствена држава, ќе претставува удар во една состојба на напластени и веќе илузорни фикции на соседните држави за аспирациите кон македонската земја. А создадениот државно-правен суверенитет во текот на антифашистичката војна, и денешниот од патот кон Европа, е во директна спротивност со делбите на Македонија санкционирани со познатите меѓународни договори од 1913 и од 1919 година, што претставува и реална политичка опција за постоењето на македонскиот народ, нација и држава со име што обврзува.

Тоа граѓаните на Република Македонија го потврдија со референдумот од 8 септември 1991 година, кога изразија волја да живеат во суверена и независна држава со демократски премиси, за политички плурализам, за слободна пазарна економија, за почитување на човековите права и слободи на сите нејзини граѓани.

Референдумот кој многумина го нарекуваат трет Илинден, само го финализираше она што како основа го поставија двата претходни Илиндена – од 1903 со Илинденското востание и Крушевската република и 1944 година со одлуките на АСНОМ.

Третиот Илинден, одбележан со плебисцитарното изјаснување на граѓаните во Македонија, не беше само чин на национална зрелост во однос на државноста, туку и во однос на содржината на таа државност. Потврда на референдумското изјаснување беше и донесената Декларација за суверена и самостојна Македонија од страна на Парламентот, на седницата одржана на 17 септември 1991 година.

Со донесувањето на првиот Устав на 17 ноември 1991-та на независна Македонија и со низата системски и други закони, поставени се рамките на новиот општествено-политички систем, кој се темели врз неповредливите слободи и права на граѓаните, врз парламентарните принципи на управување, со поделбата на власта како основно начело, врз мешовитата сопственост и пазарната економија.

Само така можеше да се искористи историската шанса со која Македонците ја впишаа својата држава во картата на светот, а што на 8 април 1993-та се заокружи со приемот во Обединетите нации. Р. Македонија покажа дека и покрај тешката, исцрпувачка и неизвесна политичка и дипломатска битка конечно може да победи и вистината за еден народ и држава.

Во изминатите години, македонскиот народ ја плаќаше и сè уште ја плаќа цената на крупните општествено-политички промени во животот на државата. На овие простори во 2001 година се водеше војна која заврши со Охридскиот договор. Тоа, несомнено, ќе нè следи и понатаму, бидејќи нема готови рецепти за безболно премостување на јазот што нè дели од европските и останатите побогати држави.

Анеџа Шукарова

МЕТОДОЛОШКА ОБРАБОТКА НА ИСТОРИСКО-РЕТОРИЧКИТЕ РЕФЕРЕНЦИ ЗА АНТИЧКА МАКЕДОНИЈА

Историските референци за античките Македонци се наоѓаат во различни видови литература и кај голем број антички автори кои ѝ припаѓаат на старогрчката и на латинската литература. Овој голем изворен материјал треба да биде среден и проценет според неговото значење за историјата на античка Македонија како дел од светскиот историски процес, но и како темел на историјата на македонскиот народ, зашто историјата на сите народи започнува *ab ovo* во географско-историски рамки во кои тие народи егзистираат.

Приодот, проценката и вреднувањето на историските референци за етногенезата на античките Македонци, македонската држава, јазикот, обичаите, религијата..., се истражуваат според научната веројатност, егзактност, објективност и вистинитост, но и според специфичниот научен приод; во таа смисла, првенствено треба се исчитува текстот на оние антички автори што се современици и политички дејци на релевантните историски настани, а потоа, текстовите на оние антички автори што ги создаваат своите дела врз основа на претходните.

Во проучувањето на историјата засновано врз изворни текстови, или воопшто, врз соодветната литература, суштествениот инструмент на истражувањето треба да биде дискурсот на делата што рефлектираат и реферираат историски факти и аргументи, кои според логиката на литературниот вид, се инкорпорираат во структура на текстот. Имено, во овие проучувања јазичниот дискурс е носител на историските референци, зашто се наоѓа во облик на писмен материјал. Овој писмен материјал треба да подлежи на определена интерпретација. Интерпретацијата е неизбежна во сите хуманистички науки, а нејзината методологија се сообразува со родот, типот и видот литература која подлежи на проучување: определена интерпретација треба да изврши притисок врз смислата на текстот, врз експлицитните, или имплицитните

идејни и идеолошки насоки и пораки, за да открие оптимален квантум точност и веродостојност.

Познанието на историјата главно се засновува врз историографијата и нејзините „помошни“ науки. „Графијата“, пак, на историјата е определена литературна граматика – систем на лингвистички, морфолошки и синтактички реалити, кои пренесуваат еднозначни или повеќезначни смисли и пораки: на повисоко рамниште литературниот текст е сложен реторички систем; за да се извлечат знаењата на проучуваниот текст, треба строго да се респектираат граматолошките, реторичките правила и семиолошките значења.

За проучување на историјата поважни се, се разбира, првичните литературни текстови, како литература од „прва рака“, метафорично именувани како „историски извор“. Оптимален историски извор е она литературно дело што го пренесува историскиот феномен „кажувајќи“ го на јазикот, соодветен на историското време и историскиот простор.

Сепак, многу ретко историските извори – историографиите, хронографиите, хрониките, анализите, архивската литература, епистографијата, па дури и ангажираното говорништво, претставуваат верен, непосреден и непристрасен израз на историскиот феномен; најчесто овие текстови претставуваат пренесена меморија, посредувана нарација, тенденциозни референци: политички, етички, религиозни и слично. Дури и текстовите што се *ad hoc* документи, и тие се записи што презентираат повеќе или помалку девијантен аспект на историскиот феномен. Свршен *in flagranti* запис е всушност реторичкиот текст; или, поточно, конкретното говорно и писмено реагирање на историските настани е политичкото говорништво, зашто според својата намера претставува акутен, ангажиран и тенденциозен јазик кој е во функција на политички спротивставена кореспонденција.

Сепак, и покрај овие „недостатоци“, иманентни на говорничката литература, реторичкиот текст има динамика на материјал што непосредно дава информации, зашто е лишен од просторната и временската дистанца која ја имаат историографиите, хронологиите и слични видови литература.

Реторичкиот запис е *hic et nunc*, така што има формално својство на документ, но документ со уметничка одлика на поливалентност, дури и амбивалентност. Реторичкиот јазик е уметнички организиран, но и идеолошки ангажиран: реториката е, главно, со политичка содржина, во општа или конкретна смисла. Според ова, во секоја беседа има психагогичка и демагошка насоченост: иако уметнички облик, во часот на говорењето (спонтан или претходно напишан говор) беседата ја спроведува својата содржинска и суштинска насоченост надвор од обликловните рамки, нудејќи му се на непосредниот аудиториум. И оваа

ангажирана непосредност, и одминатите времиња со нови генерации и напластени мненија, упатуваат на нужност од интерпретација.

Историската ситуација и историските мотиви треба да се исчитуваат од дискурсот, но треба да се проучуваат во повеќезначноста на текстовниот сложен логос; имено, често треба да се чита во таканаречената постапка – „меѓу редови“; на ваков начин на исчитување особено треба да подлежи реторичкиот текст.

Реториката, особено политичкото говорништво, кое се интонира како полемика меѓу опонентни субјекти, содржи афекти реално мотивирани според класната, идеолошката и државничката припадност, притоа, зависни од етичката и национална (во широка смисла) наклонетост или одбивност. Овие мотиви многу често се искажуваат без задршка, со нагласени „ira et studio“, главно во рамките на свеста за „свое“ или „туѓо“. Дури и кога се уметнички сублимирани, говорите имаат за цел да сугерираат токму такви рефлексии, зашто се држат главно меѓу припадници на ист род, народ, заедница, класа и држава, со намера да го раздвижат сознанието за заедничките интереси, да насочат одбивност кон спротивставениот субјект, носител на туѓо и непријателско, на крајот, – да поттикнат дејствување, политичко или воено. Тенденцијата на овие реторички облици се движи меѓу два пола: свои и сопствени интереси (сожителски, сограѓански, класни, државни...) и туѓи, загрозувачки, опасни, омразени.

Значи, реториката може да биде примарен книжевен материјал во испитувањето – што е домашна позиција, а што туѓа и непријателска, – каков е карактерот на определено историско време, кои се неговите својства и специфики: на пример, таков ексклузивен настан е историскиот миг на спротивставеност и непријателство во самата атинска реторика на IV век ст. е., од една страна, од друга, пак, жестокото непријателство на Демостен кон македонскиот басилевс Филип II, а наклонетоста на Ајсхин и Исократ кон истиот владетел; тројцата ретори се мотивирани од различни побуди: додека Филип дејствува, дипломатски и воено остварувајќи ги интересите на македонската држава според својата политиколошка замисла, во Атина се држат лути говори кои го следат секое движење и дејствување на Владетелот, коментираат (pro et contra), илустрираат, убедуваат, разубедуваат... Целата оваа говорничка експресија многу посилно и побогато го искажува историското време, одошто историографското опишување и раскажување на одминатите времиња.

Современиот истражувач, сосема дистанциран од одамна изминатите собитија, има можност да ѝ се приближи на историската суштина, зашто егзактно е „воружен“ со богат историски материјал од повеќе научни области кои ја содржат и конкретната историска супстанција, така што врз таа основа има објективна можност да ги испитува и

суптилните соодноси, и според својата истражувачка определба, и според научната задача, и според темата која ја обработува. Јасно е исто така дека не е сеедно дали интерпретаторот е „неутрален“ со оглед на тенденцијата на историскиот спис, т. е. – дали истражувачот презема историски феномен од неутрален хронотопос на светската историја, или, пак, истражува и открива суштествени и присни податоци за домашната, односно, – националната историја. Ова не значи губење на објективноста, туку преземање позадлабочено испитување на навидум „ситните“ референци. На пример, – ако се прифати мислењето дека античката историја се смета за „домашна“ за повеќе медитерански земји и народи кои својот историски живот го минувале низ милениуми во историјата на Стариот Свет, сепак не е сеедно дали оваа историја ја истражуваат „pars pro toto“, грчки, бугарски, македонски или некои други истражувачи, современи припадници на различните нации историски обликувани на ова тло, сите со подеднакво право на учество во античката историја, но секој посебно и од агол на различни научни аспекти. Повеќе причини, главно сите историски фундирани, наметнуваат секој истражувач да заземе своја точка на гледање, и според предметот на проучувањето и според методологијата за која се определил. Имено, концепцијата на хуманистичките науки не може да има сосема егзактна природа, туку нужно се конципира со теоретската интерпретација, служејќи се притоа со „јазикот“ на херменевтиката, со мета-јазикот – трансформирање на една јазична стварност во друга.

Историско-реторичките записи за античките Македонци и нивната држава треба да се препрочитаат според критичкиот однос на современата концепција на хуманистичките науки на разновидноста и другоста, на посебноста, но и на културната рамноправност: денес се афирмира локалното испитување на историјата, се одбива хиерархиското вреднување на културите, се отфрлаат традиционалните предубедувања за „високи“ и „ниски“ култури, се занемарува фаворизирањето на посебни историски народи и култури, како на пример – античка Хелада и античкиот Рим. Традиционалната историографија не само што ги занемарува другите народи и култури, туку сите ги подведува под општ именител, токму на овие култури. Се разбира дека старогрчката култура и римската цивилизација се доминантни тежишта на светската историја, меѓутоа не смее некритички да се прифати „зборот“ на старогрчките и римските историчари, логографи, доксографи; токму тука треба да се „уловат“ старогрчките писатели кои многу често според својот ксенофобичен менталитет, го осмислуваат светот поделен на „домашни“ и „туѓи“, на Хелени и барбари, на „битки меѓу свои“ и „војни со туѓи“ (Платон, Аристотел...).

Меѓутоа, зошто продолжува да егзистира, токму во историската наука една историографска илузија измислена во поново време, –

исклучителниот историски феномен, – епохата на македонската пан-басилеја, најексклузивниот настан во историјата на старите континенти, идејата за екуменска држава и една обединета цивилизација, да се нарече Хеленизам!? „Хеленизам“ иако во тој историски период најпознатите хеленски полиси веќе влегуваат во зоната на историската и културна маргина, наспроти новите светски центри во Македонија, Египет и на Истокот, центри што ги основа Александар Македонски и ги нарекува Александрии; зошто не би се именувала оваа епоха „Александризам“, или „Македонизам“, според единствените носители на оваа цивилизација – македонските владетели!? Може ли да се исправи оваа историска неправда?

Токму во таа смисла, реторичкиот дискурс на атинските говорници Демостен, Ајсхин и Исократ, современици и политички дејци во историските настани од времето на македонскиот басилевс Филип II (359-336 год. ст. е.), најавтентично ја рефлектира историската содржина и светското значење на Македонската држава во IV век ст. е.

Во рамките на еден ваков историски период на политички и системски промени, реторичките дискурси на тројцата славни говорници се однесуваат на една иста појава – хегемонијата на Македонската држава во еден ист историски процес на пропаѓање на полисите, а со тоа – панхеленската пропаст и создавање нов свет. Но, секој еден од овие ретори на поинаков начин го пресметува историското време, новите екуменски држави, владеења, династии и владетели; новиот екуменски ред.

Токму поради ова, овој богат реторички материјал нуди големи историско-компаративни можности за изучување на историјата на античка Македонија во IV век. ст. е. Овие реторички списи претставуваат одличен историографски материјал за истражување на историските услови во кои се создавала македонската светска империја. Преку реториката, како „историски извор“, се изучува периодот на најмоќниот македонски владетел Филип II, одличен стратег и вешт дипломат, кој со војни, но и со политички игри, презема доминација врз Атина, како хегемон на Хелада, наметнувајќи ја својата моќ на апсолутен владетел. Реторичките дела, без разлика на авторот, ја покажуваат општествено-политичката специфичност на Филиповата држава, различна од полисните уредувања, и според политичко устројство, и според идеолошката заснованост. Во сите овие дела се истакнува историската улога на Филип, не само во рамки на античка Македонија, туку во целиот хеленски свет: Филиповата „варварска“ и „дајмонска“ личност е главна причина за уривањето на хеленскиот свет. Тогашната реторика и подоцнежната историографија потврдуваат дека историјата има своја логика и дека во историјата често се јавуваат судбоносни личности, носители на темелни промени кои го уриваат дотраеното,

создавајќи „нов ред на вековите“. Имено, македонската династија создава извонреден модел за екуменско, „глобално“, обединување на светот: идејата на екуменизмот е веќе во оптек: можност за светска држава, „отворено општество“, неограничено поле за културен синкретизам, но и чување на регионалните специфики.

Интересно е што од Демостеновите говори против Филип (Филипики)¹, но и од историските сознанија за антагонизмот меѓу Демостен и Филип, би се очекувало атинскиот ретор да го „унижи“ барбарскиот владетел, да создаде презир кај оние до кои ги испраќа своите пораки, но се случува нешто парадоксално: меѓу редови, имплицитно и против своја волја, реторот обликува неочекувана претстава за македонскиот басилевс, – Филип II: произлегува дека „барбаринот“ Филип е упорен, цврст, истраен, лукав, способен, вешт војсководител, моќен владетел; од друга страна, исто толку парадоксално, атинскиот демос е претставен како неорганизирана, аморфна маса, политички апатична, аморална, збунета, инертна, лесна за манипулација, корумпирана – својства што се сосем различни од возвишената претстава на Атина од митските и херојските времиња, па и различна од идеализираната претстава на демократска Атина.

Во своите говори, совршено реторички составени, Демостен, постојано и со силна волја, се претставува пред атинската јавност и како патриот, советодавец – државник, политичар со визија и заштитник на државните интереси во и надвор од атинската полис; тој постојано говори за онтолошкото и историско сопство на Хелените, ја јакне самосвеста настојувајќи на истоветноста на Хелените наспроти „другоста и туѓоста“ на барбарите Македонци; ја слави демократската слобода на Атина наспроти автократијата на македонската држава, поттикнува на воен хероизам и доблест, наспроти барбарската дрскост на Барбаринот (Филип), меѓутоа, и сосема отворено, и „меѓу редови“ во Демостеновите говори се исчитува немоќта на хеленските полиси пред големата моќ на владетел кој совршено владее со својата држава, но владее и над другата стварност: Филип ги покорува хеленските полиси и им станува господар на Хелените, со освојување или со политички вешто (дипломатско) привлекување на сојузници и пријатели.

Всушност, Филип II е главното лице на реторичкиот дискурс на Демостен, додека окружувањето е атинскиот демос, т. е. – „Мажите Атињани“. На прв поглед се чини дека политичките пораки на Демостен

¹ Демостен држи бројни говори против Филип, подоцна наречени Филипики; Demosthenes I-VII, ed. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E. H. Warmington, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956-1963; Демостен, Говори, избор и превод Д. Чадиќовска, Култура, 1995; Ана Шукарова, Филип II Македонски и атинските ретори, Три, ИНИ, Скопје 2003.

еманираат патриотизам, херојство и достоинство, но со позадлабочено исчитување на реторичкиот дискурс се откриваат други пораки: желбата на политичарот да се прослави; токму на Филипова „сметка“, се разбира свесен какво историско значење ќе има македонскиот монарх. На Демостен му е совршено јасно дека „Хелада“ никогаш не била единствена, никогаш држава, туку изитрен поим за различни, спротивни и спротивставени државички, кои никогаш не успеале да создадат една заедница – држава, наспроти Македонија, која излегува на историска сцена не само како држава, туку како басилеја, државен систем особено ценет од Платон, Аристотел, Исократ, па и од други политиколози, припадници токму на високовреднуваните демократски уредувања. Всушност, Демостен не можел да го антиципира она што го предвидел мудриот ретор Исократ – дека е поцелисходно да му се придружиш на непријателот (Филип), отколку да бидеш против него. Исократ смета дека крајно време е да се заврши работата со пропаднатите полиси, и да се воспостави една нова држава (веројатно под власта на Филип, ова не е сосема јасно од беседата *Филип*)². Исократ дава на знаење (можеби повеќе на Атињаните, одошто на Филип, зашто Филип и онака ги спроведува своите задачи) дека актуелните политичари (меѓу кои е и Демостен) – „говорот бласфемии и дрдорат глупости“ – губејќи ја претставата за реалната состојба, – дека историјата ќе се измени со неминовното пропаѓање на големите полиси, особено на полис – Атина, и дека патетичните говори ќе бидат само интересни библиографски единици; Исократ сепак знае дека историјата има своја логика и тој ја пресметува таа логика. Во пресметката тој се обидува да обезбеди профит за замислената Хелада по секоја цена и по цена тој самиот да биде обвинет за издајство на своите сакани сонародници. Меѓутоа тој има и оправдување: обземен од величието на македонскиот басилевс, Исократ се обидува да го присвои, да го „хеленизира“ Филипа; за таа цел Исократ ја создава или ја пресоздава митологемата за божественото потекло на Филип и неговите предци – македонските басилевси, – од Херакле, а според тоа и од Зевс! Оваа митологема се воведува во беседата од прагматско-политички причини: хеленската јавност да го прифати Филипа за хегемон. Во дискурсот се посочува басилеја или монархија како карактеристично државно уредување за Македонците „без кое Македонците не можат да си го замислат животот“³, едно-временно претставувајќи го својот политички идеал – аристократската монархија.

² Isocrates, 3 Vols., ed. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E. H. Warmington, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1961. Ана Шукарова, Филип II Македонски и атинските ретори, Три, ИНИ, Скопје 2003.

³ Idem., *Filippos*, 105,106.

Се чини дека Исократ искрено верува дека неговата беседа не е само ласкав говор, туку дека реалните прилики за новото устројство во светската историја се созреани. Самиот завршок на посланието *Филип* го потврдува истото: подвизите на Филип се херојски, „зашто и други освојувале градови, но ниту еден толку народи“ и затоа „...ти (Филипе) се здоби со таква моќ со која не бил ниеден од оние кои ја населуваат Европа...“⁴

Исократ е во право: Филип прави целосен пресврт во светската историја и станува вистински историски чинител на промените на светот воопшто и на историската структура во сите нејзини компоненти (теоретски и практични промени во државните структури на трите континенти, промени во менталитетот, во духовноста, во културата, во етиката...). Имено, со идеолошката, државничка, особено со стратегиска и воена практика, Филип, а не генијалниот воин Александар Македонски, ја исфрла во историска орбита Македонија како уривач на илјадагодишната постановка на светот, и станува двигател на новиот поредок на стварноста. Имено, токму во тоа време, при крајот на долгиот живот, по мачното трагање по таков генијален светски уривач и градител, Исократ го „открива“ македонецот Филип.

Историскиот заклучок би бил: една е историската сфера на „заедничкиот пораз на сите Хелени“ и „лишеноста од судбина на државите – полиси“, а друга, е сферата на историјата на античките Македонци и на нивните басилевси. Овие две сфери дотаму се заеднички, доколку се крајно спротивставени во историските соодноси.

⁴ Idem., *Filippos*, 137, 142.

НАУЧНА РАБОТИЛНИЦА
ДОСЕГАШНА ОБРАБОТКА НА ТЕКСТОТ
НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

Јоуко Линдстјеј

ЗА ИСТОРИЈАТА НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

(Bibl.Patr.Alex. 268)

Во трудов се разгледува едно рано неделно евангелие на современ македонски јазик, печатено со грчки букви во Солун во 1852 г. според Ј. Иванов (1931: 181–185). Тој ја именува оваа книга Коникувско евангелие според родното село на претпоставениот преведувач Павел Божигропски (околу 1800–1871, Ристовски 1989). Ние поаѓаме од претпоставката дека ваква печатена книга воопшто и не постоела, освен првите неколку страници и дека именувањето Коникувско евангелие би требало да биде употребувано за еден двојазичен ракопис најден во Патријаршиската библиотека во Александрија во 2003/04 г., понатаму тргнуваме од претпоставката дека Павел Божигропски не е преведувачот, туку последниот редактор на ова неделно евангелие, кое ние го сметаме за постаро од сите други современи македонски евангелија.

1. Bibl.Patr.Alex. 268

Во текот на зимата 2003/04 г. истражувачи од Универзитетот во Хелсинки работејќи во Александрија, Египет, пронајдоа еден интересен двојазичен ракопис. Ракописот содржи грчко евангелие (т.н. неделно евангелие за служба) и негов словенски превод, обата напишани со грчки букви. Она што го прави овој ракопис исклучителен е неговата двојазичност, како и фактот дека и грчкиот и словенскиот текст покажуваат не црковен туку народен текст (вернакулар). Словенскиот дел од текстот е најстариот меѓу големите текстови што непосредно го одразуваат живиот говор во Егејска Македонија. Како што може да се види тој исто така го претставува најстариот познат евангелски превод на современ македонски јазик.

Првиот којшто го забележа ракописот во библиотеката на Грчката православна патријаршија на Александрија и цела Африка беше Мика Хакарајнен, којшто истражува во Библиотеката според договорот меѓу

Патријархатот и истражувачкиот тим обединет во рамките на проектот „Ancient and Mediaeval Greek Documents, Archives, and Libraries“, раководен од Јако Фресен. Нашиот ракопис е заведен под сигнатура 268. Тој сега е предмет на проучување на Универзитетот во Хелсинки од страна на истражувачкиот тим составен, покрај Хакарајнен, од Нина Грејвс, Марти Лејво, Јухани Нуорлуото и јас како раководител. Ова истражување е паралелно и во соработка со истражувачкиот тим раководен од Људмил Спасов од Универзитетот во Скопје. Повеќемина други македонски и бугарски научници ни укажуваат помош при барањето на објавените и необјавените извори што подобро можат да го осветлат овој ракопис.

Претпоставка е дека ракописот содржел околу 124 нумерирани страници како и некои празни страници. Од сите нумерирани страници со текст, ние располагаеме со 74. Текстот на грчкото евангелие е во левата колумна, додека неговата македонска паралела (превод) е на десната колумна. Македонскиот дел од текстот претставува основен превод на грчкиот текст и доследно го следи грчкиот оригинал, ред по ред. Овде се гледаат и некои поправки на првиот преведувач. Практично секоја страница содржи и поправки од втора рака.

Ракописот е со јасна намена да биде употребуван во службата. Тој е оформен како печатена книга; насловите се напишани со црвено мастило. На 69 с., пред почетокот на црковната Нова година, се наоѓаат литургиски напатствија на грчки (патем тие не се напишани на народен јазик). Врз страниците се наоѓаат дамки од свеќи (од восок), како и други знаци што покажува дека ракописот бил употребуван. Поправките на втората рака не секогаш ги почитуваат оригиналната форма и изглед на ракописот, што укажува дека тие се нанесувани без некое особено внимание.

Грчкиот текст на ракописот ја претставува вернакуларната традиција која потекнува од 17 в. Првото евангелие на народен грчки јазик е од 1621–1638 г. (Солак 1997: 14). Во текот на 19 в. ова евангелие на народен јазик постепено беше отфрлено, поради спротивставувањето на приврзаниците на конзервативната струја. Сепак, грчкиот текст не покажува говор во чист вид, туку содржи одделни историски наслојки. Тој го покажува грчкиот црковен вернакулар што немаше можност да се доразвие во Грција. Еден пример на зборуваниот јазик е дека учениците кон Исуса му се обраќаат со „ефенди“.

Македонскиот текст во основа го покажува долновардарскиот говор со подвижен акцент и силна редукција на неакцентираниите вокали. Интересно е дека редукцијата делумно е отстранета од втората рака (Нуорлуото, во печат). Во речникот се наоѓаат автентични народни зборови, како и традиционални црковнословенски изрази.

Во 1931 г. во книгата *Български старини из Македония* Јордан Иванов (1931: 181–185) опиша текст кој го именува Кониковско евангелие

– евангелие напишано на словенски народен јазик и печатено со грчка азбука во Солун, 1852 г. Иванов претстави факсимил на насловната страница, како и еден транскрибиран извадок од него. Овој извадок речиси сосема се совпаѓа со македонскиот текст на читањето (пеењето) за велигденската вечер на страниците 3 и 4 од нашиот ракопис, ако се имаат предвид поправките направени од втората рака. Постои, исто така, и еден друг помалку познат извадок на Кониковското евангелие транскрибиран од Шалдев (1931: 57). Неговата транскрипција е помалку точна од филолошка гледна точка од онаа на Иванов. Ова читање за понеделникот по Велигден го покажува истиот превод како во ракописот.

Се чини дека нашиот ракопис го претставува ракописот на Кониковското евангелие, на печатената книга од 1852 г. и преведена, како што нè известуваат Иванов и Шалдев, од страна на Павел Божигропски, еден од националните дејци (народните преродбеници) на македонските Словени (Македонците) во деветнаесеттиот век (околу 1800–1871, Ристовски 1989). Иванов книгата ја именува според родното село на Павел, Кониково (сега Дутіко), содржано во насловот на оваа книга.

Сепак не сите факти му соодветствуваат на ваквото објаснување. Ракописот 268 е замислен како посебна двојазична литургиска книга, а не како модел на еднојазична книга сложена за печатење. Јасно се гледаат две одделни раце во ракописот. Првата рака е на изворниот преведувач што употребува дијакритици, особени за означување на македонските гласови, што не можеле од технички причини да се сложат во печатницата. Насловната страница покажана од Иванов содржи правописни решенија што му се туѓи на ракописот, како на пр. пишувањето γ (гама) пред самогласка од преден ред за означување на j . И на крајот мораме да си го поставиме прашањето – зошто ниту еден примерок од печатената книга не е сочуван? Мислам дека можам да фрлам повеќе светлина на овој проблем.

2. За книгата која требаше да биде печатена во Солун и за александрискиот ракопис

Се покажува дека Кониковското евангелие никогаш и не постоело како целосно печатена книга. Ова е измислица направена од Иванов и повторена по него во повеќе статии посветени на Павел Божигропски. Еден од најсвежите примери е Јанева (2000). Вистинската состојба на работите ја покажува Ристовски (1989). Точна информација е дадена уште во времето на Иванов: Шалдев (1931: 56) известува дека Павел успеал единствено да ги отпечати првите четири пеења. Во Цареградски вестник од 1860 г. се наоѓа една куса белешка (Анонимен 1860а) дека Павел во ова време живее во Крајова и дека има преведено само „пет-шест“ неделни

евангелија кога сè уште живеел во Солун. Иванов ја претставува насловната страница, но не нè известува за бројот на страниците на односнава книга. Тој го транскрибира второто читање, додека Шалдев третото. Ние треба да заклучиме дека единствено неколку од првите страници се воопшто печатени.

Значи дека ниту еден примерок од печатената верзија не е сочуван до ден-денес од едноставна причина дека воопшто не постоел целосен печатен текст. Ова може да се разбере тргнувајќи од остроото грчко спротивставување за печатење на словенски книги воопшто, дури и со грчко писмо. Во 1860 г. печатницата на Киријак Држилович којашто требаше да го печати Кониовското евангелие беше конечно затворена поради обидите да печати книги и тоа *на македонски јазик*¹ (Анонимен 1860б).

Претпоставката на Иванов (1931: 181) е дека Павел ги користи грчките букви за да го направи објавеното поприфатливо за грчкиот клер, но ова не е веројатно. Кирилските букви едноставно не им биле познати на мнозинството Словени во Егејска Македонија, вклучително и свештените лица, а ова е назначено во Цареградски Вестник (Анонимен 1853) како главен мотив на Павел за да ги употреби грчките букви. Дополнително во веста од јануари 1853 г. се зборува за публикацијата на евангелието на Павел во идно време. Ова значи дека се предвидува текстот да се напечати во 1853, а не во 1852 г., како што беше напишано во насловот.

Ако го споредиме ракописот со деловите објавени од Иванов и Шалдев, се откриваат три слоја на текстот. Основниот слој е превод од првата рака на ракописот. Втората рака подоцна воведува поправки, практично во секоја страница. Општиот впечаток е дека намерата е да се отстранат некои од дијалектните особености на оригиналниот текст (вклучувајќи ја тука и изразената редукција) и на таков начин да се стигне до една компромисна македонско-егејска норма. Во однос на речникот некои од црковнословенизмите се заменети со поразговорни форми: *убо* > *санки*; *оѿвешѿа* > *одѿовори*. Книгата е печатена согласно со ваквите поправки, но сепак постои и трет слој: тоа се неколкуте поправки што не се гледаат во ракописот, но се јавуваат во печатениот текст. Тоа се поправки слични на поправките направени од втората рака во ракописот. Ова би требало да покаже или дека Павел уште еднаш го има копирано целиот текст пред тој да биде сложен (сп. на насловната страница *ѿреѿисано и диорѿосано од мене*), или дека тој има направено некои дополнителни поправки врз првиот коректурен отпечаток.

¹ „Г-нѿ Кириакѿ Дражиловичѿ, мыслише да донесе и болгарски слова за да печати книги на Македонскѿѿ јзыкѿ за овдешните жители“ (Анонимен 1853).

Во целина е јасно дека ракописот во оригинал не е подготвен за печатење во крајна форма, туку тој бил употребуван во службата. Јас веќе набележав некои од фактите што го потврдуваат ова. Во целост шест аргументи можат да се наведат за ова:

1. Бидејќи книгата требаше да содржи само словенски текст, ќе немаше потреба да се препише копија од грчки текст (вернакулар) во самиот ракопис, ниту да бидат наведени дел од насловите само на грчки јазик.
2. Ракописот е внимателно направен со наслови со црвена боја кои не би можело да бидат пренесени во печатениот текст.
3. Поправките направени за печатењето не ја почитуваат оригиналната форма и ликот на ракописот, туку тие се внесени без големо внимание.
4. Во основниот текст од првата рака се употребени посебни дијакритици, како и јотирани вокали што сепак не би можело да се најдат во печатениот текст.
5. Врз страниците се наоѓаат дамки од восок од свеќи, како и некои други знаци што сугерираат долготрајна употреба на ракописот.
6. На 69 страница, пред почетокот на Новата година според црковниот календар, се наоѓа литургиско упатство напишано со грчка катаревуса.

Од ова следува дека ракописот не се наоѓа во верзија подготвена за печатење, туку се работи за еден самостоен превод со поинаква намена. Неговата намена како основа за печатење е секундарна. Книгата само по себе никогаш не се објави.

3. Во што се состои улогата на Павел Божигропски?

Интересно е прашањето дали Павел Божигропски е преведувачот на Кониовското евангелие или тој само се искористил со туѓ превод. Постојат два аргумента што покажуваат дека Павел *може* да биде преведувачот:

1. Постојат две статии во Цареградски Вестник (Анонимен 1853а, 1860) што известуваат дека Павел има преведено некои неделни евангелија подготвени за печат со грчки букви. Овие статии не се напишани од Павел лично, туку од непознат известувач од Солун, кој можеби и не го познавал добро Павел – тој него го опишува како „некој сонародник калуѓер со име Аци Павел“ (нџкој единородец инокъ именов Х. Павел) во првата статија. Дури и Павел да беше преведувачот, информацијата од статијата не ќе беше сосема точна, затоа што таа сугерира дека тој го има преведено Евангелието за

потребата на „Болгарите“ од Солунско. Ние увидовме дека ракописот 268 има подолга употреба како службена книга. Сето ова нè наведува да се сомневаме во статијата како докажен материјал.

2. Говорот на ракописот (пред поправките) не го исклучува кониковскиот роден Павелов говор (овој говор подоцна е сосема исчезнат; Шалдев 1930: 61–66). Сепак, она што можеме да го прифатиме како потврда дека дијалектната база на ракописот е некој долновардарски говор, покажува само дека Павел има добиено ракопис од неговиот крај и не укажува дека тој го превел овој ракопис.

Се чини дека аргументите *ѝроѝив* тоа дека Павел Божигропски е преведувачот се многу посилни. Три главни факта укажуваат на ова:

1. Јасно е дека втората рака во ракописот е на Павел. Таа може да се спореди со онаа од црковнословенскиот Апостол, препишан од страна на Павел во 1841 г. (Църковен историко-архивен институт, Софија, 39). Се разбира дека Апостолот е кирилски ракопис, но постојат некои заеднички букви, како на пр. буквата за /y/ и омега. Павеловата дополнителна додавка *јеро-* пред неговата титула *монах* на насловната страница практично е напишана со грчки букви. Ипсилонот и рото очигледно се исти со соодветните букви употребени од втората рака во нашиот ракопис. Првата рака од ракописот, која го има направено оригиналниот превод, употребува сосема различни форми за истите букви што значи дека таа укажува на друга личност.
2. На насловната страница репродуцирана од Иванов, Павел вели дека Евангелието е „преписано и диортосано“ од него. И да претпоставиме дека употребата на *ѝреведено* ќе е премногу книшка, сигурно постојат поинакви алтернативи, како на пр. *ѝолкувано*, ако Павел сакаше да истакне дека е преведувачот. Можеби тој и не го знаел преведувачот, или можеби не сакал да го истакне неговото име, бидејќи грчките црковни власти не би прифатиле блаконаклоно распространување на словенски книги. Потребно е да се забележи дека печатницата на Држилович беше затворена токму поради печатење на словенски книги.
3. Она што ние досега го знаеме за животот на Павел, не објаснува зошто тој воопшто би имал потреба од вклучување на народен грчки текст и зошто би го користел како оригинал во однос на преводот. Најприродно решение за него ќе беше да искористеше официјален текст на којне како основа на преводот на Евангелието. И ако претпоставиме дека тој имал некаква причина да преведе од народен на народен јазик, не можеме да разбереме зошто најнапред треба да се препише целиот грчки текст во ракописот и заглавните наслови да бидат напишани само на грчки. Сето она што ние го

знаеме за дејноста на Павел (Ристовски 1989), покажува дека тој се труди да го афирмира словенскиот јазик (и црковниот и народниот), како и дека Павел никогаш не бил подучувач на носителите на грчкиот јазик.

Мојот заклучок е дека Павел Божигропски го подготвил и го редактирал македонскиот текст за печатење, но и дека тој не е оригиналниот преведувач. Можеби ние никогаш нема да дознаеме како го добил Павел ракописот и дали тој знаел кој е неговиот преведувач. Постојат многу докази за спонтаната употреба на грчките букви при пишувањето на македонски во јужна Македонија, така што не нè изненадува дека Павел располага со уште еден таков ракопис, дојден од неговиот роден долновардарски крај.

4. Заклучок

Јас претпоставувам дека ракописот е направен во долновардарскиот крај од некој што сакал да го направи Евангелието достапно за обичниот народ, на народен грчки и на народен македонски. Текстот на народен грчки не е негова верзија, бидејќи левата колумна практично не содржи поправки и веројатно е механички препишана можеби од печатен извор што треба допрва да се пронајде. Македонскиот текст е подготвен токму за овој ракопис. Мислам дека ракописот е можеби подготвен од некој непознат свештеник од својата парохија.

Ракописот треба да е постар од страниците испечатени во Солун 1852 г. (или 1853 г.) – можеби тој е неколку децении постар, бидејќи тој бил и во претходна употреба, пред Павел да го употреби како основа за печатење. Водените знаци на хартијата во случајов се основни во неговото датирање. Мика Хакарајнен (усно соопштение) ме извести дека тие се малку видливи и се тешки за анализа, но дека укажуваат на можноста да се од крајот на 18 или почетокот на 19 в. Ова означува дека ракописот е стар околу 200 г., значи дека тој е насјстарото од досега познатите македонски евангелија на современ јазик.

Си поставувам едно задолжително прашање: ако именувањето Кониовско евангелие не може да биде употребено за книга што не постоела, дали ова именување е поточно да се однесува на нашиот ракопис, бидејќи не поседуваме докази дека тоа е напишано во селцето Кониово (со 170 жители околу 1900 г. според К'нчев 1900/1970: 447). Се чини дека именувањето на ракописите не секогаш ја следи логиката. Мислам дека сепак можеме да го употребуваме традиционалното именување во чест на Павел Божигропски родум од Кониово, бидејќи токму

тој планираше да го издаде македонскиот дел на ракописот и можеби тој го сочувал за нас. Тој работел како протосингел на Ерусалемската патријаршија во Солун на почетокот на педесеттите години на 19 в. Претпоставувам дека ракописот дошол во Александрија преку Ерусалим.

Од дијалектолошка гледна точка Кониковското евангелие не може да биде показ на говорот на само едно село, туку пред сè на еден поширок дел на долновардарскиот регион. И да не укажува на еден говор, тој претставува добар материјал за македонските дијалекти што се сега во процес на губење или веќе се загубени.

Литература

1. Анонимен. 1853. *Цареградски весѣник* 3:103 (3 јануари 1853), с. 4.
2. Анонимен. 1860а. Солун, 15 Марта 1860. *Цареградски весѣник* 10:476 (26 март 1860), с. 3.
3. Анонимен. 1860б. Солун, 4 Априлија 1860. *Цареградски весѣник* 10:479 (16 април 1860), с. 2.
4. **Иванов, Йордан.** 1917/1986. *Българите в Македония*. София: Наука и изкуство. (София 1917²: Българска академия на науките.)
5. **Иванов, Йордан.** 1931/1970. *Български старини из Македония*. София: Българска академия на науките & Наука и изкуство. (София 1931²: Българска академия на науките.)
6. **Јанева, Светла. Павел Божигробски.** С. 196 во Тодев, Илия (ред.), *Кой кой е сред българите XV–XIX в.* София: Анубис.
7. **Кънчов, Васил.** 1900/1970. *Македония. Етнографія и статистика*. С. 285–679 во Избрани произведения II. София: Наука и изкуство.
8. **Нуорлуото, Јухани.** (во печат). *Ракојисој на Кониковскојо еванџелие како извор за фонолошки ојис на еџејскиџе македонски џовори*. Прилози на одделението за лингвистика и литературна наука МАНУ 28/2.
9. **Ристовски, Блаже.** 1989. *Архимандрит аци Павел Божиџројски.*, (*Живој и книжевноојитџесџивената џејностџ.*) С. 96–107 во Ристовски, Блаже, *Портрети од македонската литературна и национална историја*, И. Скопје: Култура.
10. **Солак = Solak, Elżbieta.** 1997. *Nowobułgarska Biblia i jej język*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
11. **Шалдев, Христо.** 1930. *Областта Боймџа в југозападна Македония*. Македонски преглед 6:1, с. 49–82.
12. **Шалдев, Христо.** 1931. *Народно пробуждане в Боймџа*. Македонски преглед 6:4, с. 50–69.

ТРКАЛЕЗНА МАСА
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИЧЕН КОРПУС
И ПРОЦЕСОТ НА ДИГИТАЛИЗАЦИЈА

Џорџ Гоџе Миџревски

МАКЕДОНСКИ ЕЛЕКТРОНСКИ КОРПУС: ДИЗАЈН, ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА, ПРИСТАП

Македонскиот електронски корпус за кој ќе се дискутира во оваа статија е дизајниран, конструиран, е сличен на, и е споредлив со други јазични корпуси. Корпусот е изработен и базиран врз искуствата на други светски корпуси, како и на меѓународни стандарди за кодирање на корпуси. Корпусот се состои од балансиран собир на текстови кои ја карактеризираат состојбата на современиот македонски пишуван и говорен јазик. Имајќи предвид дека корпусот се состои исклучително од текстови кои се најдени на Интернет, нивниот квалитет и тематска карактеристика е сепак зависна од квалитетот на изворот на текстовите. При селекцијата на текстовите се имаше предвид нивната разновидност, тие да бидат на различни теми и од различни жанрови, да бидат пишувани од македонски автори кои живеат или живееле во македонската јазична средина и на кои македонскиот јазик им е мајчин јазик. Ова значи дека се исклучени текстови кои се преводи од странски јазици. За македонскиот јазик да биде претставен целосно, корпусот вклучува примери од сите синтаксички и семантички феномени во јазикот.

Главната цел на македонскиот корпус е да понуди голем број текстови кои би биле употребени за лингвистички истражувања, и да обезбеди алатки за свое понатамошно зголемување до 50 или повеќе милиони зборови. Секој текст што се симнува од некој сервер на Интернет се складира на UNIX сервер, а релевантни податоци за секој текст се собираат и се внесуваат во базата на податоци MySQL. Во базата се вклучени единствен број и глобални информации за текстот и неговата содржина, кои се совпаѓаат со заглавието и со другите делови на *Иницијатива за кодирање на текстови* (Text Encoding Initiative) и на *Даблинската иницијатива за јадро на метаподатоци* (Dublin Core Metadata Initiative). На овај начин можно е да се извлечат сите, или само некои податоци од базата за создавање на заглавија кои се специфични за било кој корпусен стандард.

Сите сегашни корпуси на други јазици имаат свој систем за тематска класификација на текстовите. На пример, босанскиот корпус во Осло ги вклучува следните жанрови: *лиџераџура, весници, деџска лиџераџура, исламски џексџови, џравни џексџови и фолклор*. Итаљанскиот корпус *La Republica* ги вклучува следниве типови текстови: *релиџија, кулџура, економија, образование, весџи, џолиџика, наука, оџџесџво, сџорџ и време*. Жанровската класификација во македонскиот корпус ги вклучува следните жанрови: *Весџи, Драма, Економија, Ероџска, Исџорија, Кулџура, Медицина, Мислења, Наука, Образование, Оџџесџво, Поезија, Полиџика, Право, Проза и Сџорџ*. Обемноста на жанровите ќе влијае врз пребарувањето во корпусот, што значи, колку пообеман е бројот на жанрови, толку пообеман ќе биде бројот на примери на специфични јазични форми кои се присутни во одредените жанрови. Исто така, разновидноста на текстовите дозволува да се прават споредни изучувања на лексички или граматички форми во неколку жанрови. Структурата на компјутерската база на текстовите е доволно флексибилна за бројот на жанрови да може да се намали или пак евентуално да се прошири. Сепак, во моментов тематската и жанровата разновидност на корпусот зависат од видот на текстови кои можат да се најдат во електронска форма на Интернет.

При организирањето на базата на податоци се прашавме кои податоци треба да влезат во неа. Одговорот на ова прашање зависи од тоа кои треба да бидат функциите на корпусот и како тој ќе се пребарува. За ова прашање се консултиравме со други корпуси и се одлучивме да ги вклучиме следните податоци:

1. Број со кој се идентификува текстот во базата
2. Наслов на текстот
3. Автор
4. Жанр на текстот
5. Тема
6. Издавач
7. Датум кога текстот е издаден
8. Датум кога текстот е внесен во базата
9. ISBN – или друг број кој го идентификува текстот
10. Информации за цитирање на текстот
11. Извор
12. Однос (на текстот кон друг формат на истиот текст, како на пример Word или Acrobat формат)
13. Текстот се состои од неколку дела
14. Текстот е дел од некој поопширен текст

Овој начин на организирање на базата овозможува пребарувања во корпусот на било кое од овие полиња или пак на комбинација на полиња,

како на пример, употреба на некој збор или група на зборови во литературни текстови од еден или неколку автори објавени во некој одреден период. Меѓутоа, мора да се признае дека во базата на податоци за некои текстови, некои од овие полиња се празни бидејќи податоците не беа достапни. Покрај овие податоци базата исто така го вклучува бројот на зборови на секој поединечен текст и вкупниот број на зборови на било која одредена група на текстови. Вакви податоци се важни при истражувањето на статистички податоци, како на пример, процентуалната застапеност на некои придавки во некој одреден текст или во група на текстови.

За да се овозможи пребарување во текстовите, тие треба да бидат преработени во специфичен формат, и само тогаш фондот на текстови може да се нарече корпус. Во корпусната лингвистика постојат низа различни начини и формати за градење на корпуси, а одлуката за тоа кој формат треба да се примени е сигурно најважната одлука во овој процес. Секој формат има свои предности и недостатоци. Освен тоа, форматот на корпусот ќе зависи и од достапните ресурси, како што се персоналот потребен за градење на корпусот, финансиските можности, и времетраењето. Најважната предност во изборот на програмите за градење на корпусот беше тие да бидат во употреба за градење на други корпуси, да бидат флексибилни за градење на корпуси од кирилични текстови, и да има доволно корисници кои би излегле во пресрет за евентуално консултирање и решавање на проблеми. Имајќи го сето ова предвид, се одлучивме главната алатка за градење на македонскиот корпус да биде *IMS Corpus Workbench*, која е изработена од Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung на универзитетот во Штутгарт. Програмата се состои од два дела, еден за градење на корпусот, а другиот за пребарување.

Пред текстот да се вгради во корпусот, тој треба да се нормализира во неколку фази на претпроцесирање. Скоро без исклучок, македонските текстови кои се достапни на интернет се во форматите HTML, Microsoft Word, или во PDF. Ваквите текстови се менуваат во формат на обичен текст (plain text format) со алатки за чистење на сопствените кодови на овие формати. Во следната фаза се нормализира кириличниот код на текстовите. Македонските текстови обично се кодирани според стандардите Windows Cyrillic (CP-1251), YU-SCII, а во последно време во Unicode UTF-8. Текстовите кои не се во Unicode формат се прекодираат во овај формат.

Делот од програмата која се користи за градење на корпусот бара текстовите да бидат кодирани барем на ниво на реченица, т.е., почетокот и крајот на секоја посебна реченица во секој текст да бидат одбележани со некој код. Имајќи предвид дека не е практично еден милионски корпус рачно да се дели на реченици, во компјутерската лингвистика се применуваат програми за автоматско делење на текстови на реченици. За овај

процес да биде успешен, програмата треба да може да ги препознава знаците и буквите кои ги определуваат почетокот и крајот на реченицата. Значи, треба да го определи почетокот на реченицата со збор кој почнува со голема буква, а крајот на реченицата со интерпункциските знаци .?!:. Но, во македонскиот јазик, како и во други јазици, овие интерпункциски знаци во некои случаеви можат да се најдат и некаде во средината на реченицата. На пример, точката се сретнува во броевите, кратенките и во иницијалите на имиња. Затоа, за овој корпус се определува дека ако точката се наоѓа помеѓу броеви, или пак ако пред точката има само една голема буква, тогаш точката не го обележува крајот на реченицата, и се бара следниот интерпункциски знак за да се најде вистинскиот крај на реченицата. Во врска со кратенките, се прави посебен речник на кратенки. Така, кога програмата ќе најде збор кој завршува со точка, тој збор прво се бара во речник. Ако зборот, како на пример *iii.e.* или *mn.* постои во речникот на кратенки, тогаш програмата продолжува кон следниот збор. Ако следниот збор почне со мала буква, тогаш точката не се смета како крај на реченицата. Ако следниот збор почне со голема буква, тогаш точката го одбележува крајот на реченицата. И овој начин не е секогаш точен, бидејќи има случаи каде што зборот после кратенката почнува со голема буква а не е почетен збор на реченицата. На пример, зборот може да биде некое име или назив на нешто. За да се реши овај проблем, потребно е програмата да консултира некој речник на имиња и називи, а мислам дека таков речник не постои за македонскиот јазик. Таков речник може постепено да се гради од постоечкиов корпус. На пример, многу е лесно да се напише програма за пребарување во корпусот која би ги собрала сите зборови кои почнуваат со голема буква, а пред кои нема интерпункциските знаци. Бидејќи во моментот немаме пристап до електронски речник на кратенки во македонскиот јазик, речникот се надградува постепено, што значи, во сегашниот корпус ќе има доста грешки во одбележувањето на речениците. Почетокот на реченицата во корпусот се одбележува со XML кодот „отворена аголна заграда, латинската буква s, затворена аголна заграда“ `<s>`, а крајот на реченицата се одбележува со кодот „отворена аголна заграда, коса црта, латинската буква s, затворена аголна заграда“ `</s>`. Исто така, секоја реченица се идентификува со посебен број, како на пример `<s id="75">Сџојан е добро дејие.</s>`.

Следната фаза во градењето на корпусот е делење на реченицата на зборови. Има неколку начина за остварување на ова. Еден начин е да се одбележат почетокот и крајот на зборот со некој код, слично како кај реченицата. Еден таков стандарден код е буквата `<w>`збор`</w>`. Друг начин е да се подели реченицата на зборови и секој збор да се стави во нов ред во текстот. Ние се одлучивме за вториов начин, а за поделбата на реченицата на зборови употребивме програма која препознава зборови

зависно од тоа што следи по последната буква на зборот, и го става секој збор и секој интерпункциски знак во посебен нов ред. Ставањето на интерпункциските знаци во нов ред овозможува евентуално пребарување во корпусот за некој збор кој се појавува пред или после некој интерпункциски знак. После делењето на текстот и речениците на зборови тој приближно изгледа вака:

```
<s id="75">
```

```
Стојан
```

```
е
```

```
добро
```

```
дете
```

```
.
```

```
</s>
```

Во македонскиот, како и во другите јазици, зборот може да биде проследен со празен простор или со некој интерпункциски знак. Но, како и кај системот за делење на речениците, има случаи кога зборот може да биде проследен со точка која не е интерпункциски знак, туку е дел од некоја кратенка. Во тој случај програмата го консултира речникот на кратенки и одредува дали точката е крајот на зборот или дел од кратенката.

Крајниот процес е градење на самиот корпус со програмата *Corpus Workbench* во формат прилагоден за корпусно пребарување со програмата *Corpus Query Processor*, или со процесор за корпусно пребарување.

Она што овај корпус во моментот го нема, а е присутно во повеќето стандардни корпуси, е кодирање на граматичката форма на секој збор во корпусот, кое би овозможило пребарување на корпусот според граматички форми, како на пример, собирање на сите придавки кои се појавуваат пред некоја одредена именка. Рачното кодирање на граматичката форма на секој збор не е практично, а пишувањето на компјутерска програма за препознавање на граматички форми е доста комплициран процес и подразбира тимско работење на лингвисти и компјутерски програмери. Има неколку стандарди за кодирање на граматичките форми на зборовите, а главно е кодовите да бидат дел од некој широко прифатен стандард, за евентуално поефикасно компаративно изучување на македонскиот јазичен корпус во споредба со корпуси на други јазици. Еден таков стандард е MULTEXT-East, кој опфаќа централни и источно-европски јазици, како на пример српскиот, словенечкиот и бугарскиот. Кодови за кодирање на граматичките форми во македонскиот јазик не се вклучени во овај стандард, а мислам дека тоа е последица на фактот дека компјутерската и корпусната лингвистика сè уште не се развиени во Македонија. MULTEXT-East пропишува хармонизирани лексички спецификации и ги формулира релевантните нотации кои се употребуваат за градење на лексикони и анотирани корпуси направени во овие јазични средини.

Системот за пребарување на македонскиот корпус е базиран на процесорот за корпусно пребарување изработен на универзитетот во Штутгарт со мрежен интерфејс изработен на универзитетот во Осло. Штутгартскиот процесор за пребарување е достапен само директно од серверот на универзитетот во Аубурн, а на надворешни лица не им е дозволен пристап. Разликата меѓу двата начина на пребарување, т.е., меѓу штутгартскиот процесор и мрежниот интерфејс е во тоа што првиот овозможува најдетално пребарување и организирање на најдените податоци, а вториот е наменет за оние на кои компјутерската лингвистика не им е толку позната, па опциите за пребарување се само оние кои се вградени во интерфејсот. А сега да видиме неколку примери од пребарувања во корпусот преку мрежниот интерфејс кој се наоѓа на следната адреса: <http://omilia.uio.no/CE/mak/>

Во корпусот моментално можно е да се пребаруваат одделни зборови и цели фрази од најмногу пет збора. Во моментот не е можно да се пребаруваат зборови според граматички форми (како на пример именки од женски род), бидејќи зборовите не се кодирани со кодови за граматички форми. Следи еден пример за пребарување на примери на реченици каде

The screenshot shows a web-based search interface. On the left is a sidebar with the following settings:

- Regular expressions:**
- Search within:**
- Context size:**
 - S-units
 - Tokens
- Results per page:**
- Max no of results:**

At the top of the main area are two buttons: "Reset form" and "Search Corpus". Below these are four search result entries, each with a dropdown arrow on the left and a right arrow on the right:

- Entry 1:** Word 1: еден, interval: min 1 max 5, Word 2: го
- Entry 2:** Word 1: го, interval: min 1 max 5, Word 2: еден
- Entry 3:** Word 1: една, interval: min 1 max 5, Word 2: ја
- Entry 4:** Word 1: една, interval: min 1 max 5, Word 2: ја

Each entry has an "options »" button below the word fields.

Илустрација 1.

се наоѓаат зборовите *еден...го, го...еден, една...ја, ја...една, едно...го, го...едно*. Зборовите треба да бидат во иста реченица и да не бидат оддалечени еден од друг со повеќе од 5 збора. Вакви и слични пребарувања се вршат на ваков начин (види Илустрација 1).

Во местото под „Word 1“ се внесува зборот *еден*. Во местото под „Word 2“ се внесува зборот *го*. Слично е и за другите фрази (*го...еден, една...ја, ја...една, едно...го, го...едно*) во следните блокови на формуларот на Интернет страницата. Ако фразата се состои од повеќе збора, се кликува на стрелката која оди на десно, и ќе се отворат повеќе места за внесување на зборови. Во двете места под „interval“ (min max) се внесуваат минималното и максималното растојание меѓу двата збора. Значи, 1 за *min* и 5 или повеќе за *max*. Потоа се кликува на „Search Corpus“ за да се добијат потребните примери на реченици со наведените фрази. Тука се наведени два примери.

5.10087	Токму таа е и неговата цел : да внесе смут измеѓу нас , да не скара , да го урне доверието што си го имаме еден кон друг . . . и на тој начин не само да си го продолжи животот до потерите , туку и да ни одмазди !
81.22296	Ние да зборуваме како за една култура која ќе ја подржуваме во Македонија .

Илустрација 2.

Резултатите од пребарувањето го вклучуваат и контекстот (реченицата) на зборовите. Подолг контекст се добива со кликување на бројот на лево од соодветниот пример.

<p>Не треба ние да зборуваме, треба да го кредитираме само тутунот во Прилеп, во Радовиш и т.н.</p> <p><i>Ние да зборуваме како за една култура која ќе ја подржуваме во Македонија</i></p> <p>Кој сака, каде сака да го произведува, нека произведува.</p>	<p>title: Четириесет и третата седница на Собранието на Република Македонија</p> <p>author: Собрание на Република Македонија</p> <p>genre: политика</p> <p>subject:</p> <p>publisher: Собрание на Република Македонија</p> <p>dateDigital: 2005-02-17</p> <p>identifier:</p> <p>citation:</p> <p>source:</p> <p>relation: 000081.pdf</p> <p>hasPart:</p> <p>isPartOf:</p>
---	---

Илустрација 3.

Освен контекстот на реченицата, тука се добиваат и детаљни информации за изворот на текстот од каде што произлегува реченицата.

Во текстот исто така може да се пребаруваат и колокации, или зборови кои се наоѓаат од левата или од десната страна на некој одреден збор. Добиените резултати можат да се обработат на неколку начини. Можно е и пребарување на n-грами (двограми, триграми, итн.), или група на 2, 3, 4 или повеќе збора кои се појавуваат заедно со некој одреден збор. Како на пример, да се најде групата на зборови и интерпункциски знаци кои се појавуваат заедно со зборот *жена* во сите граматички форми (види Илустрација 4).

Лев контекст			Среден контекст			Десен контекст		
ngram	rank	AM occ	ngram	rank	AM occ	ngram	rank	AM occ
не сум **	2	14.8398 1	принцова **	5	14.0363 1	** , жена	1	19.8489 2
не таа **	2	14.8398 1	отколку	5	14.0363 1	** љуба	3	14.3705 1
ми станав **	4	14.2528 1	друга ** да	5	14.0363 1	нељубена		
како превртлива **	4	14.2528 1	Зар ** ме	5	14.0363 1	** тогаш	3	14.3705 1
ни со **	4	14.2528 1	таа ** .	7	12.5060 1	Дојчин		
на друга **	4	14.2528 1	љуби ** .	7	12.5060 1	** ме	3	14.3705 1
, од **	10	11.9400 1	јас ** .	7	12.5060 1	нарекуваш		
за принцова **	11	11.9068 1	зема ** ,	8	12.4183 1	** или привид	3	14.3705 1
празнина во **	11	11.9068 1	превртлива ** од	12	11.7471 1	** да и	3	14.3705 1
што љуби **	13	11.4246 1	во ** што	12	11.7471 1	** , но	6	13.8869 1
што зема **	13	11.4246 1	за ** тогаш	12	11.7471 1	** , битие	6	13.8869 1
земе за **	14	11.2924 1	сум ** ,	15	9.9666 1	** , а	6	13.8869 1
маж јас **	14	11.2924 1	Оваа ** ,	15	9.9666 1	** , слутам	6	13.8869 1
брата си **	17	9.5890 1	станав ** ,	15	9.9666 1	** отколку за	9	11.9968 1
жена , **	20	8.3328 1	со ** сонувана	18	9.4868 1	** во мене	9	11.9968 1
нељубена , **	20	8.3328 1	си ** ,	21	7.8897 1	** од под	9	11.9968 1
ненадејно , **	20	8.3328 1	, ** љуба	22	7.8841 1	** снена	9	11.9968 1
си , **	25	6.1929 1	од ** ,	23	7.5484 1	сонувана		
			, ** или	24	6.5748 1	** сонувана не	16	9.6508 1
			, ** снена	24	6.5748 1	** што се	19	9.0364 1
			, ** во	26	4.6646 1			

Илустрација 4.

Двете ѕвездички го означуваат местото на зборот *жена* во n-грамот. Во левата колона зборот *жена* се наоѓа на трето место, во средната на второ, а во третата на прво. За да се најдат придавките кои се наоѓаат пред и по некоја именка, како на пример *жена*, е малку покомплицирано бидејќи корпусот моментално не е кодиран со граматички форми на зборовите. Сега, тоа може да се направи делумно со пребарување на зборови кои завршуваат на буквата *-а* и кои се проследени или на кои им претходи која било граматичка форма на зборот *жена*. Во формуларот на Интернет страницата за пребарување тоа би се остварило на следниов начин (види Илустрација 5).

Илустрација 5.

Тука ќе се појават не само придавките, туку и сите други зборови кои завршуваат на буквата *a*. За пребарување на корпусот по граматички форми потребно е секој збор да се одбележи со морфосинтаксички податоци. Ова ќе биде следната фаза во обработката на овај корпус. Кодирање на корпусот на ниво на секој посебен збор ќе се базира на постоечки меѓународни стандарди, како што се Corpus Encoding Standard (CES) и стандардот на кодови за кодирање на граматички форми MULTEXT-East. Во оваа форма секој ред на секој текст во корпусот ќе се состои од одредениот збор, лемата, и морфосинтаксичкиот код.

жени *жена* *Ncfp*

Во овој пример лемата (главната збороформа) на зборот *жени* е *жена*, а кодот *Ncfp* означува дека зборот *жени* е именка, општа, женски род, множина (*Noun, common, feminine, plural*).

Македонскиот корпус е лингвистичко средство наменето да служи за потребите и интересите на истражувачите од областа на лингвистиката, компјутерската лингвистика, и литературните истражувања.

АДРЕСАР
НА УЧЕСНИЦИТЕ НА XXXVIII МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР
ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА ПРИ
УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
3-21 август 2005 година – Охрид

АВСТРАЛИЈА

Katerina Cipuševa
8/31 Gillies Street
Wollstonecraft, NSW 2065
Macquarie University Department for European
Languages, Macedonian Studies
тел.: 612 9439 3964, 612 9850 6054
e-mail: Katerina-Cipuseva@bigpond.com

АЛБАНИЈА

Nertila Bucrapaj
Fakulteti i gjuheve te huaja dego (Rusisht.)
Herman Gmreiner Jaik - Tirane
тел.: 00355 04 354 913
e-mail: nertila_bucrapaj@yahoo.com

Hajdi Xhixha
Fakulteti i gjuheve te huaja dega (Rusisht.)
Bulevardi Bajram Curri, pall.23, ap. 20. Shk.46
Trane
tel.: 00355 4 24 5559

БЕЛОРУСИЈА

Надзеа Шакун
Институт јазикознания
Бул. Сурганова ½ Минск,
220072, Белорусь
факс: 0037517 284 18-85
тел.: 00375 17 284 26-07
e-mail: nadzeya_sh@yahoo.com

БУГАРИЈА

Елена Петрова
Благодоевград, ул. Борис Сарафов н.10Б
тел.: 073/3-51-52
e-mail: bell-en@abv.bg

Моника Стефанова
Велико Трново, ул. „Ниш“ Н.8-Г
tel.: 062/2-55-73
e-mail: mannur @ mail.bg

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Милена Ковачевић
Његошева 30/20 Бијељина
Светог Саве 24, Бијељина
tel.: 38 7 65/735 709; 00 387 55/202 012
e-mail: milslavak @yahoo.com

ГЕРМАНИЈА

Wolf Oschlies
Am Bruh 2
D-50171 Kerpen
Germany
tel.: 02237/4935
e-mail: wolf.oschlies@gmg.de

Dr Vladimir Klimonov
Fischerinhl 4/06.02
10179 Berlin
10099 Unter den Linden Institut für Slavistic

tel.: 2092 5 183
e-mail: Klimonow@web.de

Dr Barbara Kunzmann-Muller
D-10319 Berlin
Dolgenseestr. 15
Humboldt-Universität zu Berlin
tel.: 49 30 2093 - 5185
e-mail: barbara.Kunzmann-mueller@rz.hu-berlin.de

Ekkehard Kunzmann
D-10319 Berlin
Dolgenseestr. 15
tel.: 49 30 2093 - 5185

Gizela Havranek
Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg
Institut für Slavistik, wiss. Mitarbeitern
Dachrtzstr. 12, Halle/S
Dom. Helmeweg 3, 06122 Halle/S
tel.-fax: 0345-8044325
e-mail: gisela.havranek@gmx.net

Claudia Ulbrich
Pfanterhohe 41, 06110 Halle
Institute for Slavonic Studies,
Martin-Luther-University Halle-Wittenberg, 06099
Halle
tel.: 49-345-9190127
e-mail: ulbrich@mail.ru

Angela Richter
Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg
Institut für Slavistik, wiss. Mitarbeitern
Dachrtzstr. 12, Halle/S
tel.: fax: 030 513 70 32
e-mail: angela.richter@slavistik.uni-hale.de

ГРЦИЈА

Christos Karagiannidis
University of Sussex
Falmer, Brighton, Bu 1 95 j, vk
e-mail: c.karagiannidis@sussex.ac.uk

Petre Kazias
Dr. Mediin/Decometologist
Florina s 3100
e-mail: saizakpetre@msn.com.

Pavlos Voskopulos
Vinozito

Nkolud 16, 53100 Florina
tel.: 0030 23850 46 548
mob.: 0030 69 44 86 6304
e-mail: misirkov@line.gr

ИТАЛИЈА

Wioleta Sowa
Università Orientale di Napoli
Via Vecchia Della Vignia 9, 800 78 Porruoli
tel.: 0039 34 96 39 22 54

Joanna Zofia Tomasik
Università Orientale di Napoli
Via Gemito 16, 80010 Quarto (NA)
tel.: 0039 33 971 710 93

Luka Kortina
Università di Firenze
Facolta di Istitute of Filosofia
Padova, 71 S 9100 – Prato
tel.: 0039 360 0570 206
e-mail: tmluca@katamail.com

ЈАПОНИЈА

Isao Hirata
14 Babasita 301 WoyBiry, Sinzuky Tokjo 162-0045
47 Babasita Sinzyky Tokjo
tel.: 81- 3-3232-0688 fax: 81 3-3232-2880
e-mail: hirataisao@hatmail.com

КИНА

Qiao Lan Wang
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Скопје
tel.: 075 63 68 29
e-mail: wang qiao lan 1 @yahoo.com

КОРЕЈА

Kim Su- Jin
455-22 Amsa-dong, Kandong-gu, Seoul, South
Korea
tel.: 441-8207
e-mail: ksj 6034 @naver.com

Kim Eun Hye

SamHo A.P.T. 2-102
 Socho dong Sochogu, Seoul, South Korea 137-186
 tel.: 00482-2-3482-4880, 0082-11-9793-4881
 e-mail: dmsp 0725 @naver.com.
 HanKik University of Foreign Studies.

HOPBEMKA**Mome Mladenovski**

Maridalsveien 47
 0458 Oslo
 Norge
 e-mail: momeuoslo@hotmail.com
 tel.: + 47 48 04 03 08 / 070 69 62 86

HOJICKA**Niezgoda Marian**

30-eur Kvalis, ul. Na Btomic 902/195
 31-044 Krakow, ul. Gvoulrhe 52
 Institut socjologii
 tel.: 48 12 421 21 29
 e-mail: usuigrco@cuf-kv.eslu.pl

Anna Leszczyńska

Ul. Budawlanych 31 B/6, 62-200 Gniezno
 Ul. Kostizewskiego 5/7, 62-200 Gniezno

Karolina Malinowska

ul. Giewont 18/8
 43-316 Bielsko-Bialata
 Univwersytet Śląski Wudziale Filologiczny
 ul.24 NiA 12, Sosnowiec
 e-mail: akswomilam@02.pl

Wioletta Nowakowska

Radonice 4, 05-870 Blonie
 tel.: + 48 504 36 20 80
 e-mail: zobak@gazeta.pl

Dominik Nojszewski

Iwicka 24 m 56A 00-735 Warszawa
 tel.: 0022-841-35-60
 e-mail: domnoj@wp.pl

Marcin Lubas

Institut Socjologii, Uniwersytet Jagielloński
 Grodzka 52, Kraków
 Dom. 30-384 Kraków
 Ul. Szuwarwa 5/104

Elżbieta Niezgoda

30-eur Kvalis, ul. Na Btomic 902/195
 tel.: 48 12 421 21 29

Agnieszka Krauza

Ul. Kartuska 14, 84-217 Szemud
 Uniwersytet Jagielloński, Kraków
 e-mail: A.Krauza@interia.pl

Agnieszka Szczesny

38-480 Sieniawa, ul. Sloneczna 20
 Uniwersytet Jagielloński, Kraków
 e-mail: nemaveze@interia.pl

Bozena Makowska

Ul. Askenazego 9/52, 03-580 Warszawa
 tel.: +48 506 981 317
 e-mail: lagdan-stons@poczta.onet.pl

Marta Nowakowska

32-300 Olkus2, Plac konstitutejji 3 maja 3/31
 Uniwersytet Slaski, ul. Bankowa 12, Katowice
 tel.: + 48 32 269 18 19
 e-mail: bevegynia@gmail.com

Magdalena Gzik

43-100 Tychy, ul. Armii Krajowej 3/26
 Uniwersytet Slaski ul. Bankowa 12 Katowice
 tel.: + 48 32 269 1819
 e-mail: matldda20@wp.pl

Sabina Matura

Ul. Ks. Jana Nygi ¾
 41-412 Myslowice woj. Slaskie
 Uniwersytet Slaski ul. Bankowa 12 Katowice
 tel.: 48 32 269 18 19
 e-mail: shaani@interia.pl

Jadwiga Grzegorzek

Kobytczyna 14, 34-603 Ujnowice
 tel.: + 0502228053
 e-mail: hedvicka@op.pl

Agnieszka Bekarciak

Ul. Dozbrowskiego 1/22, 39 -300 Mielec
 tel.: + 0501 435 975
 e-mail: jagna_b@op.pl

Elżbieta Ćirlić

Ul. Dobra 17 m. 2 CO -384 Warszawa
 tel.: + 048/ 826 84 14
 e-mail: e. cirlic@nteria.pl

Maciej Kawka

Ul. Budziszynska 42,
31-619 Kraków,
e-mail: sakawka@cyf-kr.edu.pl

Irena Stawowy-Kawka

Ul. Budziszynska 42,
31-619 Kraków,
e-mail: sakawka@cyf-kr.edu.pl

Izabela Fajkal

ul. Cheimonskiego 12, 62-200 Gniezno
University, ul. Kostrzewskiego 5/7,
62-200 Gniezno

Monika Ledzion

Siemianowice Slaskie 41-103 ul Stawowa 5/22
Uniwersytet Slaski, Katowice
e-mail: monicco@interia.pl

Hanna Berger

44-207 Rybnik, ul. Chwalecicka 9
Uniwersytet Slaski, wydział Filologizny,
Sosnowiec, Żytunia 12
e-mail: h.berger@poczta.fm

Marta Katafjasz, student

Ul. Zietka 18/B/8, 44-196 Knurów
Uniwersytet Slaski ul. Bankowa 12 Katowice
e-mail: mamamuminka@gmail.com

РУСИЈА**Рина Усикова, професор**

МГУ им. Ломоносова
Филологический факультет
ул. М. Ульяновой д. 11, кв. 54
119331 Москва
т. (007-095) 138-02-72,
e-mail: slavlang@philol.msu.ru

Наталья Коновалова

Саратов, Саратовский университет,
ул. Университетская 59
г. Саратов, ул. К. Маркса кв. 32/40 - 67
телефон: +8-10-8452 27-13-26
e-mail: kon_na@mail.ru

Александр Сафонов

г. Москва, ул. Акад. Анохина, 9.34, кв.2.
кл.399
тел.: + 007 095 433-68-18
e-mail: saf-one@komb/er.ru

Алла Шешкен

ул. Раменки д.9, кор.1, кв.103
117607 Москва
МГУ им. Ломоносова
Филологический факультет
телефон: 939-32-77
e-mail: ritsm@philol.msu.ru

Анастасия Ефимова

Славянское отделение МГУ им.
Ломоносова
Москва, ул. Утренняя, д.10, корп.1, кв. 23
телефон: 174-0183
e-mail: NasturPL@yandex.ru

Наталья Бороникова

614027 Пермь
ул. Левшинская 16-1
(3422) 63-70-93
e-mail: natboronnikova@rambler.ru

Яна Соловьёва

Москва, просп. Вернадского, д. 37, кв. 715
г. Москва, Воробёвы Горыки, д. 1, МГУ им.
М.В. Ломоносова
тел.: + 8- 903 – 560 1807
e-mail: gartem409-4 @kovoalka.net

Елена Пепеляева

Перм, 614056, 5 Новгородская, 48
Перм, ПГУ
тел.: 901-265-26-74
e-mail: belo4ka_05@mail.ru

Яна Войтова

Кубанский Государственный университет
г.Краснодар, ул. Ставропольская 149
г.Краснодар, улица Димитрова 176
телефон: 79184105306
e-mail: Voitova_jana@rambler.ru

Исаева Ольга, доцент

Саратов 410003, ул. Астраханска 83,
Универзитет имени Н.Г. Чернишевского ,
Исторический факультет
Саратов, ул. Зарубина 158 , 162 кв. 68
телефон: (007-) 27-13-26
e-mail: isaevaon@jandex.ru

Михаил Соломонов

г. Перм, Коломенская 5-179
телефон: 7 3422 268-73-24
e-mail: m-home@mail.ru

Елена Степаненко

Москва, ул. Олеко Дундич, 39, кор. 2 кв. 7
 Москва, Ломоносовский проспект, 31/1
телеф.: (007-095)144-10-48
е-mail: lenche@ff.msu.ru

Олга Панкина

Москва, ул. Бул. Яна Раймса, 45-2-289
телеф.: (007 095) 949-18-50
е-mail: olga_pankina@hotmail.com
Абасада на Република Македонија
телеф.: 124-33-57/59, fax: 982-36-34
е-mail: mkambmos@tolscom.ru

Марија Проскурина

Москва, Институт славяноведения РАН,
 Ленинский проспект, 32-а
 119334, Россия
тел.: 938-17-80, fax: 938-00-96
е-mail: ritlen@mail.ru; mariapros@yandex

Ана Евстратова

г. Москва, ул. Кедрова, 16/2,6
 Институт славяноведения РАН,
 Ленинский проспект, 32-а
тел.: 938-17-80
факс: 938-00-96
е-mail: ritlen@mail.ru

Любовв Никишенкова

Москва, ул. Северный б-ар, д. 21/38

Наталья Никишенкова

Москва, ул. Северный б-ар, д. 21/38
е-mail: Kesh911@mail.ru

РОМАНИЈА**Claudia Florentina Bana**

Jud. Dolj, cc. Craiova
 Str. Elena Farago, bl. 174i, sc.1, Ap 4
 Spitalul clinic de Pediatrie - Craiova
тел.: 00407277 61875
е-mail: claudiabana@home.ro

Daniela Elena Pirvulescu

Jud. Dolj, loc. Craiova
 Bvd.Dacia, bl. U5, sc.1, et.1, ap.4
 Universitatea din Craiova, str. A.I.Cuza, Nr.11
 Facultatea de Teologie
тел.: 0724 804, 672

Mitrache Cornelia

Comuna: Rusa nesti; sat: Rusanesti, Jud: OLT
 Universitatea din Craiova, str. A.I.Cuza,Nr.11
 Facultatea de litere

САД**Георге Митревски**

телеф.: 334 887 2917
е-mail: mitrege@auburn.edu

СЛОВАЧКА**Lenka Juhasova**

Rakovec Nad Ondavou 138 072 03
 Jana Stanislava, SAV. Panska 26, Bratislava
 84501
 Slavisticky ustav
е-mail: lenka.juhasova@savba.sk

СЛОВЕНИЈА**Namita Subiotto**

Filozofska fakulteta
 Aškerčeva, 2, Ljubljana
тел.: 386 31 793 900
е-mail: Namita.Subiotto@ff.uni-lj.si

Sonja Dolzan

Marokova Pot 24, Litija
телеф.: 386 31 560 646
е-mail: sonja.dolzan@guest.arnes.si

Barbara Bednjicki

Podgorci 57, 2273 Podgorci
тел.: 386 31 829-762
е-mail: katarina.barbara@hotmail.com

Sara Nemic

PP Dqubeq 172B, 4290 Tržič
е-mail: nemic.sara@siol.net

Klement Fele

Roska c. 9
 1000 Ljubljana
е-mail: klemenf@hotmail.com

Urška Ingic

Rusjanov trg 1, 1000 Ljubljana
тел.: 00386 31 520715
е-mail: urska.indjic@guest.arnes.si

Mlena Djokic

Preglov trg 13, Ljubljana
 tel.: 00386 31 5407-81420715
 e-mail: lenadjohic@hotmail.com

Anja Bracic

Tesarska 1, 1000 Ljubljana
 tel.: 00386 31 542 865

Mirjam Vrhunac

Ziherlova 43, 1000 Ljubljana
 tel.: 00386 31 2838 093
 e-mail: lamradorus@hotmail.com

Tjasa Rant

Pokopaliska 25, 1110 Ljubljana
 tel.: 00386/1540-58-65
 e-mail: bjoba@email.si

Timotej Sencar

Pokopaliska 1, 1110 Ljubljana
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 tel.: 01 544 51 64
 e-mail: tim.sencar@email.si

СРБИЈА И ЦРНА ГОРА**Д-р Жарко Бошњковић**

Филозофски факултет
 Ул. д-р Зорана Ђинђића 24
 21000 Нови Сад
 Булевар ослобођења 28/39
 21000 Нови Сад,
 шел.: 00381-21-459-626, дом.: 442-919
 e-mail: piros@panline.net

Марина Благојевић

Филозофски факултет
 Трг Доситеја Обрадовића 3
 21000 Нови Сад
 Гагаринова 10/4
 21000 Нови Сад
 шел.: 00381-21-341-322
 e-mail: brinetablag@yahoo.com

Душан Благојевић

Старица Вујадина 30/13
 18000 Ниш
 Скојевска бр. 8,
 16000 Лесковац
 шел.: 0016 295-206; 018 244-341

Марија Митић

Задрска 7, Филозофски факултет - Ниш
 шел.: 063/7505 999

Милица Илић

Ул. Браће Велковића бр.28, Врање
 Задрска 7, Филозофски факултет - Ниш
 шел.: 064/ 345 5658

Гордана Влићевић

Ул. Вељко Влаховић, Прокупље
 Задрска 7, Филозофски факултет - Ниш
 шел.: 063 8 130 561

Ана Ђорђевић

Институт за српску културу - Приштина
 Ул. 24 Новембра бб. Лепосавић
 шел.: 064/ 2350-126
 e-mail: anadjordjevic@eunet.yu

Зорана Пејковић

Ул. Вука Караџића бр.10,
 17510 Владичин Хан
 шел.: 017/473-661, 018/252-903

Ивана Чанчар

Ул. Соње Маринковић 8,
 23263 Орловат, Зрењани
 Ул. Булевар Цара Лазара 85, стан 96,
 21000 Нови Сад
 шел.: 381 64 243 1965

Дејан Алексић

19312 Вражогранац, Зајечар
 Ул. С. Милошевића бр. 4
 Ст. дом С. Бајић
 21000 Нови Сад
 шел.: + 38163/522-577

Врица Милојевић

Ул. Пера Радовановић 1^а, 19370 Бољевац
 Студентски трг 3, Филолошки факултет,
 11000 Београд,
 шел.: 030 61-300; + 38 063/8-911-323

Светлана Сљипчевић

Ул. Раде Миљковић 19/1, 35 000 Јагодина
 Филолошки факултет, Универзитет у
 Београду,
 Одсек за српски језик и књижевност,
 Студентски трг 3, 11000 Београд
 шел.: + 381 63 85 79 640
 e-mail: soulmate47th@yahoo.com

Страхиња Степанов

Бановић Страхиње 12, 21000 Нов Сад
 шел.: 021 466 521, моб.: 064 16-57-479
 e-mail: straxns@eunet.yu

Arinal Pascale

17 Rue Ernest Danet, 76150 Maromme
 tel.: 33 02-32-82-41-18
 e-mail: simonindi@wandou-fr

ТУРЦИЈА**Derya Kartal**

Istanbul University, Faculty of Arts English,
 Istanbul
 Ibrahimgovus Mah. Mevlanakapi CaD. No; 108/4
 Сара – Istanbul
 tel.: 05 33 312 74 26
 e-mail: deryakar83@yohoo.com

Eren Bozba

Istanbul University
 Galatalata Kulesi Sok No=10, Beyoglu, Istanbul
 tel.: 00905334149831
 e-mail: erenbozbas@hotmail.com

УКРАИНА**Оксана Микитенко**

01025 Киев, ул. Владимирская 19, ст. 22
 Институт на историја на уметност,
 фолклор и етнологија на НАН
 01001 Киев, у. Грусевски 4,
 tel.: 044/278-3454
 e-mail: oksima_myhyterko@hotmail.com

Надија Пилипив

82400 Стриј, ул. Вокзална 198
 Лавовска обл.
 Национ. Универзитет И. Франка – Лавов
 tel.: + 38050 920 1101
 e-mail: hope-rock2001@yahoo.com

ФИНСКА**Jouko Lindstedt**

Vasamakatu 2 as. 13
 Fi – 15100 Lahti
 e-mail: jouko.lindstedt@helsinki.fi

ФРАНЦИЈА**Smonin Didier**

17 Rue Ernest Danet, 76150 Maromme
 tel.: 33 2-32-82-61-18
 e-mail: simonindi @wandou-fr

ХРВАТСКА**Jurica Cimperšak Zigrović**

Vanečka 4, Ivanec, 10290 Zagrešić
 tel.: 385 413358346
 e-mail: jurica_cz@yahoo.com.

Vanda Bardan

Ivanečka 29, Zagreb
 tel.: 003851 36382 85
 e-mail: bardanvanda@yahoo.com

Vdonja Bačaneč

A. Jakšića 3, Zagreb
 tel.: 01/ 2435 - 208
 e-mail: patti_fmband@yahoo.com

Sanja Slukan-Marković

Filozofski fakultet
 Ivana Lučića 3, Zagreb
 tel.: 6120-220
 e-mail: sslukan@ffzg.hr

Iva Nazalević

Školski Prilaz 1, Zagreb
 tel.: 0038516601 864
 e-mail: iva.nazalevic@rg.htnet.hr

ЧЕШКА**Ivan Dorovski**

Velikopavlovicka 2,
 628 00 Brno
 tel.: 00420 544 21 55 50

Dagmar Dorovski

Velikopavlovicka 2,
 628 00 Brno
 tel.: 00420 544 21 55 50

Milena Přikrylova

Nitranska 17, Praha 3,
 13000, tel.: 00420 603 446 765
 Филолошки факултет
 ул. Коста Новаковић 42/1, стан 13
 Скопје
 tel.: 00389 704 71 117
 e-mail: prikrylo@email.czsc

Tereza Fantlova

Zlesicka 9/1850, Praha 4, Chodov, 148 00
Filozofski fakultet, Fakultet po opstestveni nauki
tel.: 420 736 18 38 22
e-mail: terezafantlova@seznam.cz

Tanja Mlojevicova

Dlovhia 121, 54981 Mezimesti
Filozofski fakultet
e-mail: tanja.mlojevic@email.cz

Zuzana Vodrazkova

Meskarova 499, 15400 Praha 5,
Filozofski fakultet
e-mail: zuzkahrwska@seznam.cz

Ivana Dorovska

K. Svjetle 33
628 00 Brno
e-mail: Ivana.Dorovska@email.cz

Oldriska Ctvrtnickova

Stefanikova 5
664 51 Slapnice
tel.: 420 603 287 206
e-mail: Ctvrtna@volny.cz

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура

СОВЕТ НА СЕМИНАРОТ

д-р **Коста Ациевски**
д-р **Снежана Белковска**
д-р **Снежана Веновска-Антевска**
д-р **Лорета Георгиевска - Јаковлева**
акад. **Милан Ѓурчинов**
д-р **Максим Каранфиловски** (*раководител*)
д-р **Севим Пиличкова**
д-р **Науме Радичевски**
д-р **Димитрија Ристески**
д-р **Људмил Спасов**
Роза Тасевска
д-р **Тодор Чепреганов**
д-р **Љубица Шутуркова** (*проректор*)

УПРАВА НА СЕМИНАРОТ

д-р **Максим Каранфиловски** (*раководител*),
редовен професор на Филолошкиот факултет
„Блаже Конески“ во Скопје
д-р **Толе Белчев** (*секретар*)

ЛЕКТОРИ

Јасминка Делова
м-р **Анета Дучевска**
м-р **Виолета Јанушева**
д-р **Весна Мојсова-Чепишевска**
д-р **Симон Саздов**
д-р **Лидија Тантуровска**
Лидија Танушевска
Роза Тасевска

СОДРЖИНА

ПОЗДРАВНА РЕЧ НА ПРОФ. Д-Р ЃОРЃИ МАРТИНОВСКИ, РЕКТОР НА УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“	5
ИЗВЕШТАЈ ЗА РАБОТАТА НА XXXVIII МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА	7
ЈАЗИК	
<i>Јован Корубин</i> ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА И ЈАЗИКОТ	17
<i>Лилјана Минова-Ѓуркова</i> ВНАТРЕШНОЈАЗИЧНИ И НАДВОРЕШНОЈАЗИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	27
<i>Димитиар Пандев</i> ОПШТИ СТРЕМЕЖИ ВО РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК	43
<i>Косџа Пеев</i> ПРИЛОГ КОН ИЗРАБОТКАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ДИЈАЛЕКТЕН АТЛАС	47
<i>Људмил Сџасов</i> ЗНАЧЕЊЕТО НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ ОД ПАВЕЛ БОЖИГРОПСКИ ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК	61
<i>Трајко Сџамаџоски</i> КОДИФИКАЦИЈА ВРЗ ПРОВЕРЕНИ ОСНОВИ	67
ЛИТЕРАТУРА	
<i>Лореџа Георѓиевска-Јаковлева</i> НОВИ ТЕНДЕНЦИИ ВО РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКИОТ РОМАН	77
<i>Милан Ѓурчинов</i> ДИМИТАР СОЛЕВ – ПРОЗЕН АВТОР И КНИЖЕВЕН КРИТИЧАР	87
<i>Марко Киџевски</i> МАРКО КРАЛЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ НАРОДНИ УМОТВОРБИ	93
<i>Јелена Лужина</i> МАКЕДОНСКАТА БИТОВА ДРАМА: ОБЈЕКЦИЈА 2005	111
<i>Георѓи Сџалев</i> ПОНОВИТЕ СОЗНАНИЈА ЗА ЖИВОТОТ И ДЕЛОТО НА ГРИГОР С. ПРЛИЧЕВ	125

<i>Георѓи Сџарделов</i> ЛИТЕРАТУРНАТА СИТУАЦИЈА НА ПРАГОТ НА ВЕКОТ – НОВИ ПРОЦЕСИ, ТЕНДЕНЦИИ, АЛТЕРНАТИВИ	135
<i>Соња Сџојменска-Елзесер</i> МАКЕДОНСКИОТ СОВРЕМЕН КНИЖЕВНО-УМЕТНИЧКИ ПАТОПИС	145
<i>Вера Сџојчевска-Анџиќ</i> СВЕТИ НАУМ ОХРИДСКИ ДЕНЕС	155
<i>Томислав Тодоровски</i>	163
СТАЛЕ ПОПОВ – НЕПОВТОРЛИВ МАРИОВСКИ ЛЕТОПИСЕЦ	163
КУЛТУРА И ИСТОРИЈА	
<i>Александар Аџанасовски</i> МЕСТОТО НА СВЕТИ НАУМ ОХРИДСКИ ВО ИСТОРИЈАТА	173
<i>Илија Аџески</i> ГЛОБАЛИЗАЦИЈА – МУЛТИКУЛТУРА – НАЦИОНАЛЕН ИДЕНТИТЕТ	181
<i>Александар Гиревски</i> ОРГАНИЗИРАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И ОФИЦИЈАЛИЗИРАЊЕ НА ГАВРИЛОВИОТ ПРЕВОД НА БИБЛИЈАТА	189
<i>Севим Пилчкова</i> ФОРМУЛИТЕ ВО НАРОДНИТЕ ПРИКАЗНИ	201
<i>Ванче Сџојчев</i> УЧЕСТВОТО НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД ВО ПОБЕДАТА НАД ФАШИСТИЧКИТЕ СИЛИ	209
<i>Ѓорѓи Чакарјаневски; Тодор Чејреѓанов</i> 60-ГОДИНИ ОД ПОБЕДАТА НАД ФАШИЗМОТ И 60 ГОДИНИ ОД ПРВАТА ВЛАДА НА НР МАКЕДОНИЈА	219
<i>Анеџа Шукарова</i>	227
МЕТОДОЛОШКА ОБРАБОТКА НА ИСТОРИСКО-РЕТОРИЧКИТЕ РЕФЕРЕНЦИ ЗА АНТИЧКА МАКЕДОНИЈА	227
НАУЧНА РАБОТИЛНИЦА: ДОСЕГАШНА ОБРАБОТКА НА ТЕКСТОТ НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ	
<i>Јоуко Линдсџеј</i> ЗА ИСТОРИЈАТА НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ	237
ТРКАЛЕЗНА МАСА: МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИЧЕН КОРПУС И ПРОЦЕСОТ НА ДИГИТАЛИЗАЦИЈА	
<i>Џорџ Гоце Миџревски</i> МАКЕДОНСКИ ЕЛЕКТРОНСКИ КОРПУС: ДИЗАЈН, ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА, ПРИСТАП	249
АДРЕСАР	259

ПРЕДАВАЊА
на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик,
литература и култура

Главен и одговорен уредник:
Емилија Црвенковска

Јазична редакција:
Анета Дучевска

Коректура:
Анета Дучевска

Компјутерска обработка:
Владимир Тодоров

Печати:
„Боро Графика“ – Скопје

Тираж:
100

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3 (062)
821.163.3 (062)
930.85 (497.7) (062)

МЕЃУНАРОДЕН семинар за македонски јазик, литература и култура (38 ; 2005 ; Охрид)
Предавања на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура
(Охрид, 3.VIII-21.VIII 2005 г.) / [главен и одговорен уредник Емилија Црвенковска]. - Скопје :
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ : Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и
култура, 2006. - Охрид : 272 стр. ; 23.5 cm

Адресар на учесниците на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и
култура при универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје 3-21 август 2005 година - Охрид стр.
[261] - 266

ISBN 9989-43-231-7

1. Гл. ств. насл. 2. Црвенковска, Емилија
а) Македонски јазик - Собири б) Македонска книжевност - Собири
в) Македонија - Културна историја - Собири
COBISS.MK-ID 64877834